

Samverkan mellan skola och arbetsliv.

Om möjligheterna med
lärande i arbete.

Ds 2000:62

Förord

Våren 1999 tillsattes inom Utbildningsdepartementet en arbetsgrupp bestående av representanter för arbetsmarknadens parter och företrädare för departementet. Arbetsgruppen har enligt direktiven haft i uppgift att diskutera förutsättningarna för att reguljärt införa en ny, modern lärlingsutbildning i Sverige. Arbetsgruppen har vidare, utifrån ett övergripande perspektiv, haft i uppdrag att diskutera olika möjligheter och lämna förslag till hur samverkansformerna mellan skolan och arbetslivet kan utvecklas. Arbetsgruppen har slutligen diskuterat utformningen av det projektarbete som riksdagen beslutat skall införas i gymnasieskolan från och med den 1 juli 2000.

I arbetsgruppen har ingått Krister Söderstam (Företagarnas Riksorganisation), fr.o.m. 4 november 1999 ersatt av Karin Torneklint, Mats Söderberg (Svenska Kommunförbundet), Lars-Åke Henriksson (Landsorganisationen), Gunnar Karlsson, (Svenska Metallindustriarbetareförbundet), Barbro Emriksdotter (Landstingsförbundet), Gunilla Cederwall (Lärarnas riksförbund), fr.o.m. 4 november 1999 ersatt av Maud Molander, Margareta Nygren, (Svenska Arbetsgivareföreningen) och Gert Assermark, (ALMEGA), Yvonne Hyttinen (Läraryrket) och Annika Persson (Tjänstemännens Centralorganisation), fr.o.m. 1 januari 2000 ersatt av Thomas Janson, Sture Löf (Skolverket) samt Carina Cronsioe, Näringsdepartementet. I arbetsgruppen har även deltagit Lise-Lott Hansson, politiskt sakkunnig, departementsrådet Leif Davidsson, kanslirådet Sten Ljungdahl, departementssekreterarna Mats Miljand (projektansvarig), Ulla-Stina Ryking, Kerstin Svensson och Malin Wiström; samtliga Utbildningsdepartementet. Ord-

förande i arbetsgruppen har varit statssekreteraren i Utbildningsdepartementet, Staffan Bengtsson.

Arbetsgruppen vill tacka Sussi Thuré för hennes bidrag till belysningen av samverkan mellan grundskolan och arbetslivet samt Hans Ljungqvist och Gunnar Bergquist, Örebro kommun, för utvärderingen av den nu avslutade försöksverksamheten med lärlingsutbildning.

Christer Wallentin, Högskolan Kristianstad och docent Kenneth Abrahamsson, programansvarig vid Rådet för Arbetslivsforskning, har lämnat värdefulla synpunkter på det preliminära manuskriptet. De har givetvis inget ansvar för den slutgiltiga utformningen av promemorian.

Arbetsgruppen får härmed överlämna sin rapport.

Stockholm i oktober 2000

Staffan Bengtsson

Mats Miljand

Innehåll

Förord	3
1 Inledning.....	9
2 Arbetsmarknadens utveckling under 1990-talet.....	15
2.1 Arbetsmarknadens och kompetenskravens förändring	16
2.2 Ungdomars etablering på arbetsmarknaden.....	31
3 Yrkesutbildningens utvecklingsbehov	37
3.1 Yrkesutbildning i några europeiska länder	38
3.2 Några drag i utvecklingen av yrkesutbildning i Sverige	45
3.3 Utgångspunkter för framtidens yrkesutbildning i Sverige .	50
3.4 Ökade krav på kvalitetssäkring.....	59
4 Samverkan mellan skola och arbetsliv.....	65
4.1 Bakgrund.....	67
4.2 Förutsättningar för lokal samverkan.....	70
4.3 Grundskolans samverkan med arbetslivet	73
4.4 Exempel på samverkan med arbetslivet i grundskolan.....	78
4.5 Förslag till hur samverkan mellan grundskolan och arbetslivet kan utvecklas	79
4.6 Samverkan i gymnasieskolan.....	83
4.7 Förslag till åtgärder i gymnasieskolan.....	90
4.8 Exempel på samverkan med arbetslivet i gymnasieskolan.	96
4.9 Samverkan mellan skola och arbetsliv på central nivå	103

4.10	Övriga samverkansfrågor	106
5	Finansiering av yrkesutbildning	119
5.1	Finansiering av yrkesutbildning inom Europeiska Unionen	119
5.2	Finansiering av yrkesutbildning i Sverige	125
6	Möjligheterna med lärande i arbete	133
6.1	Nya förutsättningar för lärande i arbetslivet	133
6.2	Vad kan läras i arbete?.....	138
7	Arbetsplatsförlagd utbildning	147
7.1	Bakgrund.....	148
7.2	Hur fungerar den arbetsplatsförlagda utbildningen?	150
7.3	Förslag till åtgärder	156
8	Ny försöksverksamhet med lärande i arbetslivet	167
8.1	Förutsättningar för en modern lärlingsutbildning	168
8.2	Försöksverksamhet med lärlingsutbildning 1997 - 2000..	176
8.3	Alternativa förslag till lärlingsutbildning	191
8.4	Förutsättningar för lärande i arbetslivet på olika nationella program.....	195
8.5	Ny försöksverksamhet med lärande i arbetslivet	199
8.6	Lärande i arbetslivet i relation till vissa andra utbildningar.....	219
8.7	Lärlingsutbildning inom det individuella programmet.....	220
8.8	Eftergymnasial lärlingsutbildning	221
	Bilagor.....	224
Bilaga 1.	Den glömda arbetsuppgiften.....	226
Bilaga 2	Arbetsgruppens direktiv.....	265

Bilaga 3	Förordning om försöksverksamhet med lärande i arbetslivet inom gymnasieskolan (SFS 2000:690);	271
Bilaga 4	Reservation av Lars-åke Henriksson, LO, och Gunnar Karlsson, Svenska Metallindustriarbetareförbundet.....	275
Bilaga 5	Särskilt yttrande av Lars-åke Henriksson, LO, och Gunnar Karlsson, Svenska Metallindustriarbetareförbundet.....	279
Referenser	287

1 Inledning

Skolan skall eftersträva ett bra samarbete med arbetslivet, vilket är viktigt för all gymnasial utbildning men av avgörande betydelse för den yrkesförberedande utbildningens kvalitet.

(Läroplan för de frivilliga skolformerna, 1994)

Två övergripande frågeställningar bildar utgångspunkt för denna departementspromemoria. Den första frågeställningen är hur samverkan mellan skolan och arbetslivet skall kunna utvecklas i grundskolan och i gymnasieskolan. Den andra frågeställningen är hur olika former av lärande i arbetslivet skall kunna utvecklas i gymnasieskolan. Det finns naturligtvis ett nära samband mellan dessa båda frågeställningar.

Skolans uppgift är att ge unga människor bästa möjliga förutsättningar för att delta i arbetsliv och samhällsliv. Skolan skall även bidra till de ungas personliga utveckling. Förändringar i arbetslivet påverkar samhällslivet i stort och därmed människors liv och livsvillkor. I grundskolan kan arbetslivet och dess förändring ses som en pedagogisk resurs, dvs. som ett ämnesövergripande kunskapsområde. Arbetslivsorientering kan också ses som en del i skolans ansvar för de ungas framtidsplanering i fråga om studie- och yrkesval. För den grundläggande yrkesutbildning som sker på gymnasieskolans program med yrkesämnena är arbetslivets förändring en närmast daglig utmaning i fråga om val av utbildningsinnehåll och arbetsformer.

En utveckling av arbetslivets medverkan i grundskolans arbetslivsorientering och i gymnasieskolan yrkesutbildning förutsätter ett stabilt och långsiktigt samarbete på olika nivåer mellan företrädare för skolhuvudmännen och representanter för arbetslivet.

Utveckling av yrkesutbildningarna förutsätter en analys av förändringar i omvärlden, i första hand arbetslivets omvandling. Det förutsätter även ett helhetsperspektiv i frågor som rör nivåer i utbildningsstrukturen, styrnings- och ansvarsförhållanden, innehåll och organisation, genomförande och kvalitetssäkring samt finansiering.

De utbildningspolitiska och arbetsmarknadspolitiska perspektiven kan kompletteras med ungdomspolitiska och sociala perspektiv. Arbetsgruppen för samverkansfrågor mellan skola och arbetsliv har dock, enligt de direktiv som styr arbetet, inte haft i uppdrag att anlägga något helhetsperspektiv på yrkesutbildning. Arbetsgruppen har ändå valt att lägga sina förslag mot bakgrund av en övergripande analys av arbetsmarknadens förändring och yrkesutbildningens utvecklingsbehov. Även dessa områden är mycket vida och rymmer många delproblem. Analysen gör därför inte anspråk på att vara uttömmande i varje delaspekt.

I regeringskansliet bereds för närvarande flera frågor som har konsekvenser för grundskolan, gymnasieskolan och vuxenutbildningen. I detta beredningsarbete kommer olika analyser av arbetsmarknadens förändringar och kompetensbehov att göras samt behovet av utveckling av utbildningssystemet att belysas.

En kommitté har tillsatts med uppdrag att kartlägga och analysera individens behov av vägledning i skolväsendet. Kommittén skall bl.a. föreslå mål för studie- och yrkesorienteringen utifrån de förändrade krav som arbetsliv, utbildning och samhällsutveckling ställer. Tiden för kommitténs arbete har förlängts och arbetet skall vara klart den 31 mars 2001.

Regeringen planerar även att lägga en proposition om den framtida vuxenutbildningen under hösten 2000. Propositionens utgångspunkter finns dels i kunskapslyftskommitténs slutbetänkande *Kunskapsbygget 2000 - det livslånga lärandet* (SOU 2000:48), dels i departementspromemorian *En ny eftergymnasial yrkesutbildning*

(Ds 2000:33), som behandlar frågan om ett samlat system för eftergymnasial yrkesutbildning grundat på försöksverksamheten med viss kvalificerad yrkesutbildning (KY).

I regeringskansliet bereds även andra frågor av betydelse för yrkesutbildningen. En kommitté har fått i uppdrag att utreda och lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud (dir. 2000:35) utifrån en analys av samhällets och arbetsmarknadens förändring samt behovet av en breddad rekrytering till högskolan. Kommittén har därmed fått det övergripande ansvaret för att behovet av helhetssyn beaktas i det kommande utvecklings- och reformarbetet.

Kommittén har bl.a. att ta ställning till hur framtidens grundläggande yrkesutbildning i gymnasieskolan bör organiseras mot bakgrund av arbetslivets förändring. Skall den grundläggande yrkesutbildningen kännetecknas av bredd eller specialisering? Hur kan formerna för lärande i arbete utvecklas och föras vidare, dvs. hur kan arbetsplatsförlagd utbildning och tidigare former av lärlingsutbildning omformas och anpassas till en ny tids arbetsmarknad?

Kommittén skall vara klar med sitt arbete senast den 1 oktober 2001.

Genom föreliggande departementspromemoria vill arbetsgruppen dels lämna sitt bidrag till det fortsatta utredningsarbetet, dels stimulera till en fortsatt bred diskussion om hur samverkan mellan skolan och arbetslivet kan förbättras.

Promemorian är upplagd så att i avsnitt 2 redovisas linjer i arbetsmarknadens utveckling i Sverige under 1990-talet. I avsnitt 3 diskuteras utvecklingsbehoven inom yrkesutbildningsområdet i Sverige mot bakgrund av arbetsmarknadens förändring.

Arbetsgruppen har haft i uppdrag att föreslå åtgärder som kan stimulera och utveckla samarbetet mellan grundskolan, gymnasieskolan och arbetslivet samt även analysera vilka institutionella ramar som eventuellt kan behövas för att åstadkomma regional och lokal utveckling. Detta görs i avsnitt 4 om samverkan mellan skola och arbetsliv. I avsnittet ges några exempel på hur man lokalt arbetat på ett framgångsrikt sätt.

Avsnitt 5 behandlar frågan om hur den framtida finansieringen av yrkesutbildning och olika former av lärande i arbete skall finansieras.

Arbetsgruppen har också haft i uppgift att analysera konsekvenserna av ett utvidgat och fördjupat lärande på en arbetsplats för gymnasieskolans utbud av kurser och för kursmålen i yrkesämnena. Detta görs i avsnitt 6, som behandlar möjligheterna med lärande i arbete och i avsnitt 8 om ny försöksverksamhet med lärande i arbetslivet.

Arbetsgruppen skall lämna förslag till hur gymnasieskolans arbetsplatsförlagda utbildning kan utvecklas och belysa och analysera de problem som är förknippade med de pågående pilotprojekten med lärlingsutbildning. Detta görs i avsnitt 7 som behandlar den arbetsplatsförlagda utbildningen i gymnasieskolan mot bakgrund av de utvärderingar som Skolverket genomfört.

Arbetsgruppen skall föreslå former för elevers lärande på en arbetsplats samt mål för arbetsplatsförlagd utbildning och lärlingsutbildning. Vidare skall förslag läggas till förändringar i regelverk m.m. som kan behövas för att en lärlingsutbildning skall kunna införas som ett reguljärt inslag inom gymnasieskolans yrkesutbildningar. Därvid skall en bedömning göras av hur en modern lärlingsutbildning kan utgöra en merit på arbetsmarknaden, t.ex. som en del i färdigutbildningen, i ett yrkesbevis eller i ett gesällprov. En analys av dessa frågor samt förslag till åtgärder presenteras i avsnitt 7 om arbetsplatsförlagd utbildning och 8 om ny försöksverksamhet med lärande i arbetslivet.

I avsnitt 8 diskuteras även möjligheterna att öka inslaget av lärande i arbetslivet på gymnasieskolans program med yrkesämnena, bl.a. mot bakgrund av erfarenheterna från den försöksverksamhet med lärlingsutbildning som just avslutats. I avsnittet redogörs för olika överväganden i samband med den *förordning (2000:690) om fortsatt försöksverksamhet med lärande i arbetslivet inom gymnasieskolan* som trädde i kraft den 15 september 2000 (se bilaga 3).

Arbetsgruppen har även haft i uppdrag att diskutera utformningen av en gymnasieexamen på program med yrkesämnena, t.ex. vad gäller genomförande och bedömning av projektarbeten. Rege-

ringen valde våren 2000 att inte då lägga någon proposition angående gymnasieexamen. I propositionen *Vissa skolfrågor m.m.* (prop. 1999/2000:68) gör regeringen bedömningen att förslag till förändringar i tillträdesreglerna för grundläggande högskoleutbildning och utformningen av en gymnasieexamen bör övervägas i ett sammanhang. Regeringen avser att återkomma till riksdagen med förslag om en gymnasieexamen samtidigt med propositionen om rekrytering till högskolan. Arbetsgruppen har mot denna bakgrund valt att inte behandla denna fråga.

Uppsatsen i bilaga 1 är skriven av Lennart Nilsson, docent vid Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs Universitet, och behandlar arbetsuppgiftens centrala betydelse för yrkeslärandet. Förhoppningen är att bilagan skall bidra till diskussionen om hur yrkesutbildning i Sverige bör utvecklas samt vilka möjligheter som finns med lärande i arbete.

I bilaga 2 återfinns arbetsgruppens direktiv och i bilaga 3 återfinns förordning (2000:690) om försöksverksamhet med lärande i arbetslivet inom gymnasieskolan.

Till promemorian har fogats en reservation och ett särskilt yttrande från Lars-Åke Henriksson, Landsorganisationen och Gunnar Karlsson, Svenska Metallindustriarbetareförbundet.

2 Arbetsmarknadens utveckling under 1990-talet

Arbetsgruppens bedömning: Arbetsmarknaden präglas av hög förändringstakt. Kompetenskraven har höjts inom många delar av arbetsmarknaden. Utvecklingen är dock inte likartad inom samtliga branscher. Det sker t.ex. en snabb tillväxt i de större företagen, samtidigt ökar enmans- och fåmansföretagen i betydelse vad gäller sysselsättning. Inom vissa branscher höjs kompetenskraven och yrkesfunktionerna förändras, bl.a. på grund av den tekniska utvecklingen och globaliseringen. Inom andra yrkesområden sker förändringarna långsammare. Utmaningarna är följaktligen inte alltid desamma för olika program med yrkesämnen i gymnasieskolan.

Ungdomarnas värderingar och attityder är viktiga utgångspunkter för utveckling av yrkesutbildningarna. Etableringsmönstren vid övergången från skolan till arbetslivet har förändrats. Betydelsen av relevant yrkeserfarenhet tycks ha ökat. Kopplingen mellan yrkesutbildningarna och arbetsmarknaden behöver stärkas.

Den könsmissiga, sociala och etniska snedrekryteringen till olika delar av arbetslivet och inom vissa program i gymnasieskolan bör minska. För att åstadkomma detta krävs gemensamma insatser av skolan och arbetslivet.

Arbetsgruppens förslag: Den kommitté som har regeringens uppdrag att lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud bör få i tilläggsdirektiv att särskilt beakta vad som kan göras i programmens uppbyggnad för att minska den könsmissiga, sociala och etniska snedrekryteringen samt för att minska avhopsfrekvensen.

2.1 Arbetsmarknadens och kompetenskravens förändring

2.1.1 Globaliseringen

Den svenska ekonomin har blivit alltmer globaliserad. Den internationella konkurrensen har ökat bl.a. som en följd av internationella avregleringar inom handeln och de finansiella institutionerna. Drivkrafter bakom den snabba förändringstakten är bl.a. informations- och kommunikationsteknikens utveckling, den tekniska innovations- takten inom tillverkningsindustrin och inom tjänste- och serviceområdet samt transportväsendets utbyggnad. Som en följd av ekonomins globalisering har även den svenska arbetsmarknaden omvandlats. Omvandlingen har inneburit kraftiga förskjutningar mellan olika arbetsmarknadssektorer i fråga om tillväxttakt och sysselsättning samt förändringar i företagens och verksamheternas organisation av arbetet.

Förändringstakten innebär utmaningar för det enskilda företags förmåga att knyta till sig, behålla och utveckla den kompetens som behövs för att hantera såväl de nya verksamhetskraven som omställningstakten i sig. Arbetslivets kompetensbehov ställer i sin tur krav på de nationella utbildningssystemens förmåga att möta kraven på ett livslångt lärande.

2.1.2 Ökad produktivitet och ökade kompetenskrav

Förändringshastigheten på den svenska arbetsmarknaden stegrades genom den ekonomiska kris som Sverige genomgick under 1990-talet. Arbetslösheten var under en period mycket hög jämfört med tidigare svenska förhållanden. Arbetslösheten drabbade lågutbildade i högre grad än högutbildade. Kvinnor och män har drabbats i ungefär samma utsträckning, med undantag av en grupp; invandrarkvin-

norna. Som ett exempel kan nämnas att arbetslösheten bland kvinnliga arbetskraftsinvandrare från forna Jugoslavien steg från 0,8 procent till 12 procent mellan 1988 och 1992.

När sysselsättningen nu åter ökar har många arbeten försvunnit genom den struktur- och tekniskrationalisering som ägt rum, andra är helt nya i den meningen att de inte fanns före krisen eller genom att den kompetens som nu krävs för att klara arbetsuppgifterna är en annan. NUTEK har i *Sverige på rätt väg* (Bilaga 3 till långtidsutredningen, LU 99) analyserat den svenska arbetsmarknadens omvandling och funnit följande:

- kunskapsintensiv produktion utgör en allt större andel av den totala produktionen,
- kunskapsintensiva tjänster är den enda sektor som har ökat sysselsättningen mellan 1990 och 1996,
- den lägre efterfrågan på arbetskraft har framförallt drabbat personer med låg utbildning,
- samtidigt som sysselsättningen har minskat har produktionen ökat, dvs. arbetsproduktiviteten har höjts,
- svenska arbetsgivare tar inte tillvara de anställdas baskompetens i lika hög grad som arbetsgivare i andra länder,
- sysselsättningen kommer att öka mest i storstäderna och i regioner med ett stort utbud av privata tjänster,
- en minskad sysselsättning kan förväntas i flera regioner som domineras av industri,
- andelen i näringslivet med långa högskoleutbildningar kommer att stiga, från omkring 7 % år 1995 till ungefär 12 % år 2010 – ökningen kommer att ske främst i storstads- och universitetsregionerna.

Utifrån ovanstående analys förutspår NUTEK att utvecklingen i mångt och mycket kommer att fortsätta på det inslagna spåret med en alltmer kapitalrationaliserad och kunskapsintensiv produktion

med korta ledtider, korta serier och många snabba omställningar. I sammanhanget förekommer termer som lean production (magra organisationer), just in time, down-sizing och outsourcing. Dessa flexibla och kundorderstyrda produktionssystem är känsliga för störningar och det uppstår ofta kritiska situationer som måste handhas av flexibla och självständiga medarbetare. Som ett svar på dessa förhållanden utvecklas organisationer som kännetecknas av ett decentraliserat beslutsfattande och som har perfekt kvalitet och precision som mål. Detta leder i sin tur till förändrade kompetenskrav.

Den nya teknologin, framförallt utnyttjandet av informationsteknologi inom allt fler områden, har tillsammans med nya ekonomiska strategier, varit pådrivande i utvecklingen mot fler och bredare kompetenser. Denna utveckling startade inom industrisektorn men har sedan spridit sig och fått effekter inom andra delar av arbetsmarknaden, t.ex. service- och tjänstesektorn och påskyndat den omformning av arbetsorganisation, yrkeskompetens och yrkesroller som ägt rum i hela arbetslivet. IT har haft stor betydelse för utvecklingen av nya tjänster och tjänsteföretag. Inte minst inom handeln har betydelsen av IT och IT-baserade tjänster ökat starkt under senare år.

Enligt de flesta bedömare återstår en stor utvecklingspotential inom området. T.ex. kommer informationsteknologin även att få stor betydelse inom hälso- och sjukvårdsområdet, där tekniken exempelvis kan användas för konsultationer, övervakning, diagnostik, utbildning och kvalitetssäkring. I regeringens proposition *Ett informationsamhälle för alla* (prop. 1999/2000:86) aviseras en nationell handlingsplan för utveckling och förnyelse av sjukvården vari även användningen av IT i vården kommer att behandlas.

2.1.3 En tredje industriell revolution

I studien *Ett arbetsliv i förändring* som ingår i utredningen *Individen och arbetslivet. Perspektiv på det samtida arbetslivet kring sekelskiftet 2000*. (SOU 1999:69) kallar Lars Magnusson utveck-

lingen på arbetsmarknaden för en tredje industriell revolution. Denna revolution kännetecknas bl.a. av att *den traditionella industrisektorn fallit tillbaka kraftigt* och att den s.k. tjänstesektorn ökat. Tjänstesektorn innefattar både ”industrirelaterade tjänster” kopplade till ny teknologi och nya sätt att organisera arbete och tillverkning och mer traditionella tjänster inom kommunikation, service, handel, utbildning, vård m.m.

Vidare kännetecknas den tredje industriella revolutionen, enligt Magnusson, av de *nya flexibla arbetsformer och arbetstider*, som bl.a. den nya tekniken möjliggör. *Anställningsformerna* är också förändrade. Trenden har den senaste tioårsperioden gått mot en ökning av tidsbegränsade anställningar och en minskning av antalet tillsvidareförordnanden. Av SCB:s månadsstatistik framgår dock att denna trend vänt under det allra senaste året. Det kan tolkas som att kompetensbristen inom vissa sektorer åter gör arbetsgivarna mer benägna att knyta arbetskraften till sig för längre perioder. Om denna nya trend utgör en bestående förändring eller endast är tillfällig är ännu för tidigt att avgöra.

Ytterligare ett kännetecken som kan kopplas ihop med den tredje industriella revolutionen är, enligt Magnusson, den höga *arbetslösheten*. Miljoner av arbetstillfällen inom den traditionella industrisektorn har försvunnit sedan 1970-talet och i stället ersatts av ny verksamhet med andra kompetenskrav. Tillgång och efterfrågan på arbetskraft stämmer inte överens, vilket medför arbetslöshet inom vissa sektorer och personalbrist inom andra.

Rapporten *Training for a changing society* (CEDEFOP. 1998) bekräftar att den bild som ovan tecknats av arbetsmarknadens förändringar i Sverige också gäller för andra länder i Europa. Även den europeiska arbetsmarknaden kännetecknas av ökande kompetenskrav, hög omvandlingstakt, differentiering och nya anställningsförhållanden.

Den matchningsproblematik som existerar i Sverige och som innebär arbetskraftsbrist inom vissa branscher samtidigt som arbetslöshet finns i andra, existerar även på europeisk nivå. Ett sätt att lösa problemet är att göra arbetskraften mer rörlig och anpass-

ningsbar, vilket återspeglas i EU:s stora satsningar på studerandes och arbetstagares mobilitet.

Inom den Europeiska unionen prioriteras sysselsättningen. Unionen står inför en genomgripande förändring till följd av globaliseringen och utmaningarna från en ny kunskapsstyrd ekonomi. På EU-toppmötet i Lissabon i mars 2000 sattes ett nytt strategiskt mål upp. EU skall ”bli världens mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi, med möjlighet till hållbar ekonomisk tillväxt med fler och bättre arbetstillfällen och en högre grad av social sammanhållning”. Att förbättra utbildning och yrkesutbildning blir en viktig åtgärd för att svara mot dessa utmaningar.

2.1.4 Förändrad arbetsorganisation

Elektronik och datateknik har en framträdande roll inte bara i varuproduktion utan även i administrativa och distributiva arbetsprocesser. Den nya tekniken har konsekvenser för utformningen av arbetsuppgifter och arbetsorganisation. Även kundorienteringen och det nya sättet att leda organisationer bidrar till att den höga specialiseringsgrad som länge utmärkt arbetslivets organisationsstrukturer blivit alltmer otidsenlig. Dagens arbetsliv utmärks istället av att *olika arbetstekniker och arbetsuppgifter kombineras*. Arbetsprocesser som tidigare varit organisatoriskt och administrativt uppdelade förs samman i större funktionella delar. Den enskilde har blivit ”för liten” och alltför specialiserad för att kunna utgöra den grundläggande produktionsenheten – vare sig det gäller varu- eller tjänsteproduktion. Linjesystem ersätts t.ex. med produktionsgrupper.

Utvidgade arbetsuppgifter och flexibel arbetsorganisation medför att det inom allt fler yrkesområden är omöjligt att utforma instruktioner för hur människor skall handla i såväl återkommande situationer som i *oförutsedda sammanhang*. *Förståelse* i vid bemärkelse kan sägas ha blivit allt lönsamnare.

Denna utveckling sker inte bara inom arbetsmarknadens teknikdominerade sektorer. Även inom den snabbt expanderande kunskapsintensiva sektorn organiseras arbetet på nya sätt i syfte att öka

medarbetarnas motivation och skapa förutsättningar för kreativtets-, kvalitets- och produktivitetens utveckling.

Inom vård och omsorg samt inom service- och tjänsteområdet har en utvidgning av arbetsuppgifterna ägt rum inom ramen för decentraliserade och team-orienterade organisationer. Dessa kännetecknas framför allt av att den enskilde arbetstagaren i teamet får större frihet och ansvar än vad denne tidigare haft. Den enskildes kompetens bidrar till att lösa uppgifter i ett flexibelt projektarbete snarare än till att utföra vissa väl avgränsade arbetsuppgifter.

Inriktningen mot en hög grad av specialisering inom arbetslivet tycks ha nått sin lönsamhetsgräns. Den nya tekniken synes således medverka till att återskapa ”naturliga helheter” i arbetet. Det är rimligt att anta att den utveckling av arbetsorganisationerna som nu sker både i den privata och den offentliga sektorn ger större möjligheter till ett allsidigt tillvaratagande av individen som en aktivt handlande person.

2.1.5 Arbetsmarknadens utvecklas inte likartat

Det finns risker med att beskriva arbetslivets utveckling i alltför generella termer. I själva verket påverkas arbetsmarknadens olika sektorer vid skilda tidpunkter av t.ex. den tekniska utvecklingen, av ekonomins internationalisering och av förändringar i branschstruktur. Förändringarna har olika förlopp i olika branscher. Kraven på produktionen av varor och tjänster förändrar arbetsorganisationer, arbetsuppgifter och yrkesroller, men det är stor skillnad på förändringarnas specifika inriktning inom, exempelvis, tjänste- och vårdsektorn jämfört med inom sektorer som fortfarande domineras av hantverksmässig kompetens eller inom den exportinriktade processindustrin. Det är också skillnad mellan kompetensbehoven inom fåmansföretag och större företag samt deras förutsättningar att klara rekrytering och kompetensutveckling.

Stora delar av service-, underhålls- och hantverkssektorerna präglas av enmans- eller fåmansföretag. I dessa företag kommer det

även i framtiden att krävas en hög grad av specialisering av den enskilde.

Det har även framförts att informationstekniken kan innebära en risk för ökad taylorisering inom vissa områden. Den snabbast växande företagskategorin i dag är bemanningsföretagen. Vilken efterfrågan på kompetens som denna utveckling medför och vilka möjligheter till kompetensutveckling som ges i dessa företag är ännu för tidigt att uttala sig om.

Dessa variationer har betydelse för hur yrkesutbildning kan planeras och genomföras.

2.1.6 Kvinnors och mäns arbetsmarknad

Under de senaste 30 åren har antalet kvinnor på arbetsmarknaden ökat kraftigt i Sverige och i övriga Europa. År 1997 förvärvsarbetade 71 procent av de svenska kvinnorna mellan 20 och 64 år, medan motsvarande siffra för männen var 77 procent (*Påtal om kvinnor och män*, SCB, 1998). Trots kvinnornas integration på arbetsmarknaden under flera decennier är arbetsmarknaden fortfarande i mycket hög grad uppdelad i mans- respektive kvinnodominerade yrken och branscher. Offentlig sektor är av tradition kvinnligt dominerad. De senaste årens privatisering av offentlig verksamhet, t.ex. inom vårdsektorn, har dock inneburit att ett stort antal kvinnor övergått till privata arbetsgivare.

Det finns vissa tecken på att de traditionella mönstren på arbetsmarknaden långsamt håller på att förändras. Unga kvinnor och män väljer otraditionella yrken i högre grad än tidigare generationer. Sannolikt kommer balansen mellan män och kvinnor på lång sikt att bli jämnare inom olika yrken. Enligt rapporten *Glastak och glasväggar?* (SOU 1997:137) har andelen kvinnliga domstolsjurister ökat från sju procent år 1960 till 37 procent år 1990. Liknande utveckling har skett bland veterinärer, skolledare och en rad andra tidigare mansdominerade yrken. Samtidigt har männen i viss utsträckning kommit in i tidigare starkt kvinnligt dominerade yrken som exempelvis förskollärare och storköksföreståndare.

Arbetsmarknadens utveckling mot ett alltmer flexibelt sätt att utnyttja produktionssystem och arbetskraft, påverkar enligt forskarna män och kvinnor olika. Något entydigt mönster har man emellertid inte funnit. Vissa forskare menar att en traditionell könsarbetsdelning på en arbetsplats kan förändras genom att ny teknik införs, genom ny arbetsorganisation samt genom insatser från ledningen. En icke-hierarkisk organisation, där arbetet är resultatstyrt och flexibla lösningar tillämpas vad gäller arbetstid och lokalisering bör gynna jämställdheten. Arbetsrotation kan medföra att könskodningen av arbetsuppgifter utmanas och gränserna mellan traditionellt manliga respektive kvinnliga uppgifter suddas ut. När arbetet organiseras i arbetsgrupper ställs större krav på samarbets- och kommunikationsförmåga, vilket kan antas ge kvinnorna en ny roll.

Införande av ny teknik kan antas påverka kvinnornas möjligheter på olika sätt. Tidigare studier visar att om den nya tekniken höjer arbetets status kan det leda till att kvinnorna trängs undan av männen. Om tekniken i stället gör arbetet monotont och lågstatusbetonat kan effekten bli att kvinnorna tar över efter männen.

Kvinnors möjligheter att delta i arbetslivet styrs inte bara av arbetsmarknadens utveckling utan påverkas även indirekt genom familje- och socialpolitiken. Forskarna har inte funnit något direkt samband mellan kvinnors förvärvsarbete och nativitet, men man kan konstatera att samtidigt som kvinnors förvärvsarbete ökar i Europa sjunker födelsetalen. Visstidsanställningar och deltidsarbete är vanligare bland kvinnor. Det kan ses som flexibla anställningsformer, som gör det möjligt för kvinnorna att kombinera förvärvsarbete och familjebildning. Visstidsanställda tenderar dock att få färre utbildnings- och utvecklingsmöjligheter. Detta kan på sikt leda till nya former av segregering på arbetsmarknaden.

2.1.7 Etnisk mångfald

I Sverige fanns 1998 nära en miljon människor som var födda utomlands, dvs. cirka 11 procent av Sveriges befolkning. Ytterligare

nästan 800 000 personer, som själva är födda i Sverige hade minst en förälder som är född i ett annat land. Mellan 1,7 och 1,8 miljoner av Sveriges invånare har alltså i dag helt eller delvis utländsk bakgrund.

Om tio år kommer arbetskraften att ha blivit ännu mer blandad. År 2010 kommer cirka 26 procent av befolkningen mellan 20 och 64 år att vara född utanför Sverige eller ha minst en förälder som är född utomlands¹. Av alla utrikes födda personer bosatta i Sverige år 1998 hade cirka 40 procent varit i Sverige minst 20 år och 60 procent i minst tio år. Endast 20 procent hade bott i Sverige kortare tid än fem år.

Dessa människor kommer i framtiden att utgöra en allt viktigare del av arbetskraften. Utvecklingen under 1990-talet visar att den svenska arbetsmarknaden haft svårt att tillgodogöra sig kompetensen hos människor med utländsk bakgrund. Dessa har haft ungefär tre gånger så hög arbetslöshet som hela befolkningen².

Det finns flera orsaker till den höga arbetslösheten bland vissa grupper av människor med utländsk bakgrund. Under början av 1990-talet var flyktinginvandringen större än någonsin tidigare. Sverige gick samtidigt in i en djup lågkonjunktur. Strukturomvandlingen på arbetsmarknaden innebar t.ex. att hösten 1998 krävdes högskoleutbildning för vart tredje nytt jobb. Endast 13 procent av de arbetslösa hade sådan utbildning. (*Olika som bär. Om etnisk diskriminering och mångfald i arbetslivet*. 1999). Flyktinginvandrarna tvingas ofta vänta på uppehållstillstånd. Under vänteperioden föråldras deras yrkeskompetens.

Dessa faktorer förklarar dock inte hela skillnaden i sysselsättning mellan personer med svensk och utländsk bakgrund. Det är svårt att komma till någon annan slutsats än att de strategier för rekrytering som använts i arbetslivet missgynnat de senare.

¹ Sveriges framtida befolkning. SCB 1994:3

² År 1997 var den öppna arbetslösheten 5,7 procent bland personer födda i Sverige och 17,5 procent bland personer födda utomlands.

Näringsdepartementet genomförde hösten 1999 en undersökning bland Sveriges 150 största företag³. Den visade bl.a. att närmare hälften av de företag som svarade hade färre än tio procent anställda med utländsk bakgrund.

En liknande undersökning genomfördes 1998 bland Sveriges kommuner. Den gav ett liknande resultat⁴.

Läsåret 1999/2000 finns 302 442 elever på gymnasieskolans samtliga program. Av dessa elever har 45 797 (15 procent) utländsk bakgrund. I genomsnitt har 14,1 procent av eleverna på program med yrkesämnen utländsk bakgrund. Skillnaderna är dock stora mellan programmen.

25 procent av eleverna på handels- och administrationsprogrammet har utländsk bakgrund medan endast 3,5 procent av eleverna på naturbruksprogrammet har det. Även på fordonsprogrammet, hantverksprogrammet och omvårdnadsprogrammet är andelen elever med utländsk bakgrund över genomsnittet.

Under 1999 var andelen unga med utländsk bakgrund i åldern 16-19 år i arbetskraften⁵ 18 procent. Av dessa var 22,6 procent arbetslösa. I åldersgruppen 20-24 år ingick 55,5 procent av ungdomarna i arbetskraften. 17,5 procent av dessa var arbetslösa. Det finns skäl att anta att de senaste årens ekonomiska uppgång inneburit en förbättrad situation för dessa ungdomar. Deras situation har dock sannlikt inte förbättrats relativt andra ungdomar.

I *En svartvit arbetsmarknad - en ESO-rapport om vägen från skola till arbete* (Ds 2000:47) redovisas resultaten av en studie som följt över 5000 ungdomar med utländsk bakgrund under sju år efter avslutad grundskola, från 1988 till 1995. Resultaten pekar entydigt

³ Undersökningen genomfördes av INREGIA AB med enkäter till personalcheferna i respektive företag. Svarsfrekvensen var 47 procent.

⁴ Undersökningen genomfördes av SCB på uppdrag av Samordningskommittén för Europaåret mot rasism och vände sig till kommuner med fler än 16 000 invånare (142 stycken).

⁵ Arbetskraften utgörs av sysselsatta plus arbetslösa. Till arbetskraften räknas inte personer i utbildning eller personer som av andra skäl inte står till arbetsmarknadens förfogande.

på att ungdomar med utländsk bakgrund har sämre betyg i grundskolan än ungdomar med ”helsvensk” bakgrund. Detta gäller även ungdomar med utländsk bakgrund som är födda i Sverige samt de som kommit till Sverige före sju års ålder och därmed gått hela sin skoltid i svenska skola.

I gymnasieskolan var avhoppsfrekvensen hög bland de ungdomar som är födda utomlands. Dessa ungdomar hade därmed 1995 i mycket högre grad än andra ungdomar enbart grundskola som högsta utbildning.

Ungdomar med utländsk bakgrund har också en besvärligare situation på arbetsmarknaden än andra ungdomar. Skälen kan, enligt forskarna, både vara skillnader i utbildning och att de diskrimineras på arbetsmarknaden. Föräldrar till ungdomar med utländsk bakgrund saknar arbete eller har okvalificerade arbeten i högre utsträckning än föräldrar till andra barn. Ungdomarnas betyg i grundskolan och motivationen att satsa på gymnasiestudierna påverkas i hög grad av föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden. Resultatet blir en högre grad av arbetslöshet bland ungdomar med utländsk bakgrund.

Drygt hälften av de ungdomar som ingick i studien hade ett arbete sju år efter att de hade slutat grundskolan. En tredjedel studerade och nästan en tiondel var arbetslös.

Om svenska arbetsgivare skall kunna rekrytera och behålla den mest kompetenta arbetskraften måste de söka brett bland människor med olika bakgrund. Företag och offentliga verksamheter som utvecklar en medveten strategi för att hantera mångfald (”managing diversity”) kan vinna stora fördelar gentemot övriga aktörer.

I skriften *Ta tillvara mångfalden!* från Näringsdepartementets Mångfaldsprojekt ges flera exempel. Marknaden av tänkbara konsumenter är betydligt mer heterogen i dag än för några decennier sedan. De företag som har ett mångfaldsklimat kan lättare anpassa produkter och tjänster till en blandad kundbas.

Tabell 1. *Elever i gymnasieskolan läsåret 1999/2000 totalt*

och med utländsk bakgrund.

	Antal elever	Varav utländsk bakgrund	Utländsk bakgrund (procent)
BF	13 087	1 489	11,4
BP	6 240	610	9,8
EC	12 676	1 711	13,5
EN	2 097	187	8,9
ES	14 555	1 468	10,1
FP	10 651	1 565	14,7
HP	12 829	3 285	25,6
HV	4 088	816	20,0
HR	14 177	1 626	11,5
IP	5 654	641	11,3
LP	1 701	204	12,0
MP	11 510	1 515	13,2
NP	6 752	236	3,5
OP	9 737	2 353	24,2
S:a	<i>125 754</i>	<i>17 706</i>	<i>14,1</i>
NV	58 928	8 066	13,7
SP	75 812	10 793	14,2
SM*	21 838	2 889	13,2
S:a	<i>156 578</i>	<i>21 748</i>	<i>13,9</i>
IV	20 110	6 343	31,5
S:a	302 442	45 797	15

* Specialutformade program består vanligen av kurser från NV eller SP i kombination med kurser i yrkesämnen.

Källa: Barnomsorg och skola i siffror, del 2. Skolverket 2000.

Med en blandad kår av anställda har företaget större möjlighet att känna in önskemål, behov och livsstil hos potentiella kunder.

Dessutom kan fler konsumenter identifiera sig med de företag som satsar på mångfald.

Heterogena arbetsgrupper har rikare erfarenhetsbas och främjar kreativitet och innovation. Människor med olika bakgrund kan ge nya perspektiv på hur problem kan lösas. Flexibiliteten ökar. Två-språkighet kan bidra till att öppna nya marknader och ge nya kunder.

En organisationskultur som utvecklas i riktning mot mångfald påverkar även ledningssystemet. Benägenheten ökar att lyssna till olika idéer och att öppna sig för nya metoder. Man har bättre beredskap inför osäkra omständigheter.

Det är en utmaning både för skolan och arbetslivet att se till att övergången från utbildning till arbete sker så smidigt som möjligt för dessa elever. I ESO-rapporten *En svartvit arbetsmarknad* (Ds 2000:47) framhåller forskarna att

”en viktig förutsättning för ungdomars integrering på arbetsmarknaden (är) att de bedöms efter sina personliga meriter och kunskaper och inte efter tänkta genomsnittliga egenskaper hos den grupp de anses tillhöra.”

En ökad samverkan mellan skolan och arbetslivet, som bl.a. innebär ett ökat inslag av lärande i arbete, kan ha stor betydelse för dessa ungdomars möjligheter att gå från skola till arbetsliv. De kan få en inblick i hur arbetslivet fungerar som kan vara svår att få på annat sätt. Ungdomarna får också en chans att visa sin förmåga för en eventuell arbetsgivare samtidigt som det ger arbetsgivaren en möjlighet att utveckla sin kulturella kompetens.

Arbetsgruppen anser att den kommitté som har regeringens uppdrag att lämna förslag till en framtida utformning av gymnasieskolans studievägsutbud bör få i tilläggsdirektiv att särskilt beakta vad som kan göras för att minska avhoppsfrekvensen bland ungdomar med utländsk bakgrund.

2.1.8 Ungdomars värderingar och attityder till arbetslivet

Ungdomars värderingar och attityder till utbildning och arbete har betydelse för deras val av utbildning och yrke samt för krav på arbets- och anställningsvillkor de kommer att ställa. De har betydelse för vilken attraktionskraft som olika yrkesutbildningar får och påverkar därmed företags och offentliga verksamheters framtida rekryteringsmöjligheter.

I rapporten *Ny tid- nya tankar* (1998) redovisar Ungdomsstyrelsen resultatet av en studie om ungdomars värderingar. Bland ungdomar i åldern 16-29 år finns ett starkt samband mellan upplevd livskvalitet och framtidstro. Mellan 10 och 15 procent av dagens unga upplever en låg livskvalitet samtidigt som de ser pessimistiskt på sin egen framtid. Å andra sidan finns det en mycket större grupp som upplever en hög livskvalitet och ser optimistiskt på sin egen framtid – denna grupp omfattar drygt 60 procent av de unga.

Ungas framtidsplaner är, enligt rapporten, konventionella i den mening att de centreras kring boende, fast anställning, familj och självförverkligande. Trevliga arbetskamrater är den viktigaste aspekten på det arbete som unga vill ha vid 35 års ålder. Detta upplevs som långt viktigare än att ha ett arbete som bidrar till att skapa en mänskligare värld eller ett arbete som innebär hög materiell standard. Unga kvinnor betonar klart mer vikten av att ha ett arbete som skapar en mänskligare värld än vad unga män gör.

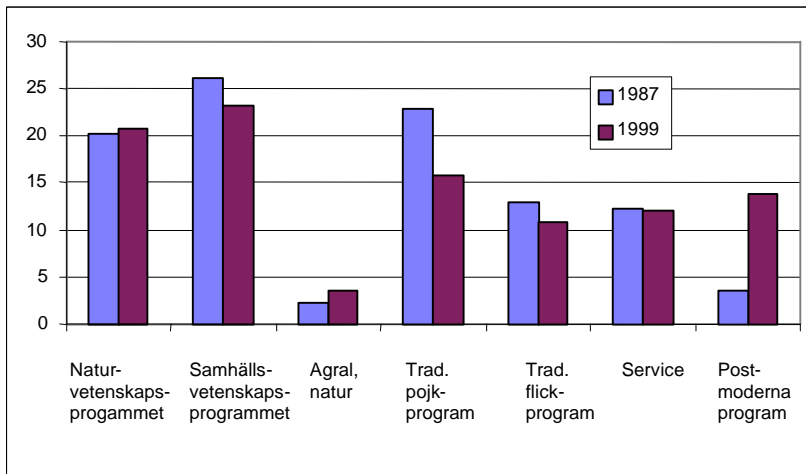
Ungas utbildningsambitioner är höga. Totalt planerar nästan 60 procent av unga mellan 16 och 29 år att ta en akademisk examen. Av dem som studerar på gymnasiet tänker två tredjedelar gå vidare till fortsatta studier direkt efter gymnasiet. Även unga som studerar eftergymnasialt, är yrkesarbetande eller arbetslösa säger sig i stor utsträckning ha behov av att utbilda sig mer. I ungas framtidsplaner ingår ofta resor och internationella kontakter.

Många intervjuundersökningar visar, att möjligheten till egen utveckling och självständigt ansvar är väl så viktigt för yrkesval och vilja att göra en insats i arbetslivet som rent ekonomiska incitament.

Inte minst de unga generationerna betonar arbetets kvalitet och utvecklingsmöjligheter som avgörande för det egna yrkesvalet.

Yrkesområden och yrkesutbildningar som vill behålla eller stärka sin attraktionskraft har all anledning att ta hänsyn till de ungas värderingar. Det är också viktigt att gymnasieskolans yrkesutbildningar bidrar till att stärka ungdomarnas framtidstro.

Diagram 1. Andel (%) sökande till olika utbildningsgrupper 1987 och 1999.

Källa: Skolverket

En intressant aspekt är om, och i så fall på vilket sätt, ungdomar genom sina värderingar, utbildningsval och konsumtionsmönster bidrar till att skapa framtidens arbetsmarknad. I rapporten *Skolan och den föränderliga ekonomin* (Skolverket, 2000) delas gymnasieskolans nationella program in i olika kategorier: agrala program (livsmedelsprogrammet och naturbruksprogrammet), traditionellt yrkesförberedande pojkprogram (bygg-, el- och energiprogrammet),

traditionella flickprogram (omvårdnads- samt barn- och fritidsprogrammet), serviceinriktade program (handels- och administrationsprogrammet samt hotell och restaurangprogrammet) samt postmoderna program (medieprogrammet, estetiska programmet och hantverksprogrammet). Grupperna jämförs mellan åren 1987 och 1999.

Två övergripande tendenser tydliggörs i figuren. För det första är det uppenbart att traditionella yrkesutbildningar är på tillbakagång. Den andra tendensen är att de s.k. postmoderna programmen expanderar kraftigt. Hur dessa förskjutningar i elevernas utbildningsval ser ut och vilka orsaker som finns till förändringarna, behöver undersökas ytterligare.

2.2 Ungdomars etablering på arbetsmarknaden

2.2.1 Minskad anställningsgrad för unga

I OECD-rapporten *Supporting youth pathways* (Education Policy Analysis. OECD 1998) diskuteras förutsättningarna för ungdomars etablering på arbetsmarknaden och de framtida förutsättningarna för lärlingsutbildning inom OECD-området.

Tendensen mellan mitten av 1980-talet och mitten av 1990-talet var att de ungas relativa anställningsgrad och lönenivå minskade. Social klass, etnisk tillhörighet och kön spelar fortfarande en viktig roll för individens ekonomiska och sociala framgång, men en minskande sådan. Dessa faktorer har dock alltmer kommit att ha betydelse för individens tillgång till, val av och framgång i utbildning.

Rapporten *Training for a changing society* (CEDEFOP 1998) konstaterar de *demografiska förhållandenas* betydelse för ungdomars attityder till arbete och/eller fortsatt utbildning. Andelen unga i ett lands population påverkar ungdomars relativa anställningsgrad. De ungas chanser att få jobb ökar när antalet unga är lågt. Stora

ungdomskullar tenderar att utbilda sig längre, dels för att skjuta upp inträdet på arbetsmarknaden till en tidpunkt då konkurrensen är mindre, dels för att skaffa sig mer utbildning och därmed en bättre konkurrensposition.

Arbetskraftens *åldersstruktur* också har stor betydelse för de yngres utvecklings- och karriärmöjligheter. En stor grupp äldre försvarar för de yngre att komma fram till mer kvalificerade arbeten. Å andra sidan kan utsikterna att snabbt få enkla jobb öka risken för en långsiktig underinvestering i yrkeskunnande, som på längre sikt kan komma att skada ekonomins tillväxtmöjligheter.

Det faktum att ett högre antal deltar i utbildning utgör ytterligare en förklaring till de ungas minskade anställningsgrad. Ungas anställningsmöjligheter förändras också genom att det i många länder blivit vanligare att kombinera arbete med studier än det var tidigare. Det sker ofta i andra former än genom det traditionella lärlingskapet. Exempelvis är det i flera länder vanligt med helg- och feriearbeten bland ungdomar som studerar.

På Island har drygt 90 procent av ungdomar i åldrarna 13-17 år feriearbete och 29 procent arbetar på helgerna⁶. I Danmark arbetar 70 procent av ungdomarna på somrarna och 52 procent på helgerna. Sverige är det nordiska land där extraarbeten förekommer i lägst utsträckning. Omkring 35 procent av skolungdomarna har feriearbete och 14 procent arbetar extra på helgerna. Om man mäter antal arbetstimmar kommer dock de svenska ungdomarna på andra plats, efter islänningarna, vad gäller feriearbete.

2.2.2 Ungdomsarbetslöshet och kvalifikationskrav

Under 1990-talet ökade ungdomsarbetslösheten i Sverige och ungdomarnas situation på arbetsmarknaden försämrades i jämförelse

⁶ Barn- och ungdomsarbete i Norden. Nordiska Ministerrådet. Nord 1999:23.

med de vuxnas. Under 1990-talet framträdde även långtidsarbetslöshet bland ungdomar som ett nytt fenomen.

Under det utpräglade lågkonjunkturåret 1993 förvärvsarbetade, enligt statistik från SCB⁷, cirka 20 procent av samtliga elever som året innan lämnat ett av gymnasieskolans program med yrkesämnen jämfört med cirka 75 procent år 1990. Av de elever som 1996 lämnade en yrkesförberedande utbildning förvärvsarbetade 1997 drygt 40 procent. Trots en kraftigt ökad efterfrågan på arbetskraft under senare år – om nästan en femtedel av den unga arbetskraften var öppet arbetslös 1993, hade andelen år 1999 sjunkit till en tiondel – är det enligt SCB:s bedömning tveksamt om siffrorna från slutet av 1980-talet och början av 1990-talet kan uppnås igen.

Etableringsgraden är givetvis nära kopplad till samhällsekonomin i stort. Ungdomsarbetslösheten kan dock inte bara förstås som ett konjunkturfenomen relaterat till tillväxttakten i samhällsekonomin. Det finns tecken på att nedgången i förvärvsfrekvens kan vara bestående. Gymnasieskolans förmåga att utveckla den kompetens som leder till arbete tycks ha minskat. Kompetenskraven inom stora delar av arbetslivet har höjts, bl.a. en effekt av ny teknik och förändrade arbetsorganisationer. Ny kunskap har förändrat behandlingsformer i sjuk- och hälsovården samt i vården och omsorgen. Inom tjänste- och servicesektorn har IT-utvecklingen skapat nya marknader och arbetssätt. Ökad produktivitet samt decentraliserade och grupporienterade arbetsorganisationer har blivit följden. Utvecklingen leder till ständiga behov av förnyelse av kunskapsinnehåll, utbildningsorganisation och undervisningsformer inom utbildningssektorn. Ett allt tydligare krav på utbildningsinstitutionerna är korta ledtider för förändring.

I dag krävs eftergymnasial utbildning inom allt fler områden. Inom delar av arbetsmarknaden har det blivit svårare att förutse kompetensbehoven. Detta gäller inte minst inom sådana sektorer som växer snabbt, t.ex. IT-området. Kraven på flexibilitet i utbild-

⁷ Utbildning och efterfrågan på arbetskraft. Utsikter till år 2005. SCB 1999.

ningsutbudet ökar för att klara anpassningen till de snabba förändringarna på arbetsmarknaden.

Lena Schröder har diskuterat förutsättningarna för ungdomars inträde i arbetslivet med utgångspunkt från den s.k. job shopping-teorin (*Ungdomars etablering på arbetsmarknaden - från femtiotal till nittiotal*. Arbetsmarknadsdepartementet. 1995). Utgångspunkten är att individen har ofullständig information om villkoren i olika arbeten och därför även är osäker på hur den egna förmågan kommer att belönas. Denna information kan bara erhållas genom att individen prövar olika typer av arbeten. Eftersom osäkerheten är särskilt stor i början av arbetsmarknadskarriären, kan "job shopping" vara ett naturligt och produktivt element i den unga arbetskraftens etableringsmönster. Enligt job shopping-teorin kan utbildning ses som ett substitut för "job shopping" då utbildning kan antas reducera ungdomarnas osäkerhet om den egna förmågan.

Lena Schröder menar att behovet av job shopping borde ha minskat i takt med att utbildningssystemet byggts ut. De arbeten ungdomarna får vid inträdet på arbetsmarknaden skulle i ökad utsträckning motsvara utbildningsnivån. Å andra sidan kan integreringen av yrkesutbildningarna i den sammanhållna gymnasieskolan ha inneburit ett fjärmande av utbildningssystemet från arbetslivet. En sådan utveckling skulle medföra att sambandet mellan utbildning och arbete i stället försvagas. En ökad samverkan mellan gymnasieskolan och arbetslivet i fråga om genomförande av yrkesutbildning, t.ex. genom ett ökat inslag av lärande i arbete, skulle därför behövas för att minska behovet av "job-shopping".

Under 1950- och 1960-talen varierade, enligt Schröder, kvalifikationsnivån i ungdomars första arbete. Andelen ungdomar som debuterade i ett okvalificerat arbetaryrke minskade samtidigt som andelen i kvalificerade tjänstemannayrken ökade. För de unga mäns del steg även andelen debuter i kvalificerade arbetaryrken.

Denna "uppkvalificeringsprocess" avstannade emellertid från och med början av 1970-talet. Därefter debuterar en växande andel unga män och kvinnor i ett okvalificerat arbetaryrke. Den allmänna höjningen av kvalifikationsnivån på den svenska arbetsmarknaden under denna tid gäller således främst den vuxna arbetskraften.

En förklaring till den unga arbetskraftens försämrade konkurrensförmåga skulle, enligt Schröder, kunna vara att yrkes- och arbetslivserfarenhet vuxit i betydelse på den formella skolutbildningens bekostnad. Det utbyggda utbildningssystemet har inte kunnat ge samma information om villkoren i arbetslivet som tidigare kanaliserades via yrkesskolorna och lärlingsplatserna. I enlighet med "job shopping"-teorin kan den sjunkande kvalifikationsnivån ses som en följd av denna förlorade information.

Ett okvalificerat arbete leder oftare till arbetslöshet än ett kvalificerat. Den stigande ungdomsarbetslöshetsnivån i Sverige kan därmed sättas i samband med att andelen ungdomar i okvalificerade arbeten ökat.

Möjligheten till uppåtgående rörlighet vad gäller arbetsuppgifternas kvalifikationsgrad tycks också samvariera med antalet jobb som individen haft. En slutsats av de förändrade etableringsmönstren är, enligt Schröder, att *relevant yrkeserfarenhet* sannolikt är viktigare än allmän arbetslivserfarenhet från okvalificerade arbeten.

3 Yrkesutbildningens utvecklingsbehov

Arbetsgruppens bedömning: För att klara framtidens krav bör gymnasieskolans yrkesutbildningar i ökad utsträckning innehålla inslag av lärande i arbetslivet. *Arbetsuppgiften* bör i högre grad vara utgångspunkt för framtidens yrkesutbildning. Det finns samtidigt inslag på arbetsmarknaden som innebär att möjligheterna till arbetsplatsförlagt lärande kommer att variera mellan olika program i gymnasieskolan. Yrkesutbildning bör genomföras i varierande former.

En förutsättning för att utveckla olika former av lärande i arbetslivet skall kunna utvecklas är att samverkan mellan skolan och arbetslivet stärks på lokal nivå. Ett ökat inslag av olika former av lärande i arbete förutsätter också ett utvecklat samarbete mellan de ansvariga på central nivå, dvs. mellan staten och organisationerna på arbetsmarknaden.

Inte minst mot bakgrund av arbetsmarknadens snabba förändring samt den osäkerhet vad gäller kompetenskraven som föreligger inom många branscher är kunskaper i allmänna ämnen nödvändiga för alla på framtidens arbetsmarknad.

En yrkesutbildning som i högre grad än i dag äger rum på en arbetsplats innebär att system för kvalitetssäkring måste utvecklas.

Arbetsgruppens förslag: Ett *nationellt system för kvalitetssäkring* av yrkesutbildning bör utvecklas. Skolverket bör ges i uppdrag att, som ett första steg, utveckla en nationell strategi för kvalitetsgranskning av gymnasial yrkesutbildning för att garantera att alla ungdomar som går ett nationellt program med yrkesämnen

– i skolförlagd form eller i form av arbetsplatsförlagt lärande – får de kunskaper som krävs av en anställd eller en egenföretagare.

3.1 Yrkesutbildning i några europeiska länder

3.1.1 Gamla traditioner och nya motiv

Ett lands yrkesutbildningssystem måste ses i dess kulturella, sociala, ekonomiska och politiska kontext. De olika system för yrkesutbildning som finns i Europa i dag har formats under lång tid. Ansvarsfördelningen mellan samhället och arbetslivet, graden av inflytande för arbetsmarknadens parter⁸, finansieringsformer och möjligheter att växla från yrkesutbildning till andra utbildningsvägar har utvecklats under påverkan av historiska händelser, ekonomiska förhållanden och sociala traditioner i varje land. Samspelet mellan dessa faktorer och yrkesutbildningen är komplext.

Skillnaderna återspeglas i begreppsanvändningen. Exempelvis används i engelskspråkiga länder termerna vocational education and training (VET) som övergripande beteckning för alla former av yrkesutbildning. Med initial vocational education and training (IVT) menas grundläggande yrkesutbildning. Continuing vocational education and training (CVT) avser all yrkesutbildning efter grundutbildningens slut. CVT täcker såväl formellt lärande som informellt lärande i jobbet.

Education syftar på teoretiska studier medan *training* avser färdighetsutveckling. I betänkandet *Skola för bildning* (SOU 1992:24) vände sig läroplanskommittén mot ett sådant uppdelat

⁸ Med arbetsmarknadens parter avses arbetsgivarna och deras organisationer samt arbetstagarna och deras organisationer. Därutöver finns partsammansatta yrkesnämnder som ansvarar för utbildningsfrågor i olika branscher.

kunskapsbegrepp. Gymnasieskolans läroplan (Lpf 94) vilar därför på en mer integrerad kunskapssyn där fakta, färdighet, förståelse och förtrogenhet utgör olika aspekter av kunskap. Ett sådant sammansatt kunskapsbegrepp har också stöd i det svenska begreppet yrkesutbildning som avser både yrkest teori och yrkespraktik. Även ordet ”yrke” har i Sverige en vidare innebörd än i många andra länder och används ofta i betydelsen ”arbete” utan den specifika betoning på kvalificering som finns t.ex. hos det tyska begreppet ”Beruf”.

Yrkesutbildning har traditionellt betraktats som en arbetsmarknadspolitisk fråga. I de nationella handlingsplanerna för sysselsättning som tas fram av EU:s medlemsländer betraktas lärande på en arbetsplats också som en nyckelfråga för att stärka ungas möjligheter att få ett arbete. Samtidigt har ungdomsarbetslöshetens konsekvenser för individen och samhället blivit en allt viktigare fråga i EU-samarbetet. Under senare år har yrkesutbildningens betydelse när det gäller att minska klyftorna i samhället och främja social sammanhållning (social cohesion) betonas allt starkare. Lärlingsutbildning och andra former av lärande i arbete ses som en möjlighet att introducera ungdomar i ”communities of practice”, dvs. i en social omgivning i vilken socialisation och överföring av tysta kunskaper kan äga rum. Denna socialisation och identifikation med ett yrke utvecklas inte lika effektivt i ett vanligt klassrum.

EU kan genom att stödja utvecklingen i medlemsstaterna och främja samarbete mellan dem, bidra till att höja kvaliteten i yrkesutbildningarna och stimulera till utveckling av de nationella systemen. Ett viktigt verktyg i dessa strävanden är EU:s utbildningsprogram Sokrates och Leonardo da Vinci. Programmen syftar till att genom ekonomiska projektbidrag sprida erfarenheter och goda exempel mellan länderna till aktörer på utbildningsområdet. En sannolik följd av EU-samarbetet är att utbildningssystemen kommer att närma sig varandra. Kraven på anpassning kommer också att öka med anledning av den ökade internationella konkurrensen och de alltmer likartade teknologier som kommer till användning.

3.1.2 Tre grundmodeller för yrkesutbildning

Det går en skiljelinje mellan olika system för yrkesutbildning som bygger på statlig styrning och sådana som är marknadsorienterade. En del forskare, organisationer och beslutsfattare menar att marknaden är bäst lämpad att effektivt styra yrkesutbildningen. De argumenterar för avreglering och en orientering mot ekonomisk efterfrågan och konkurrens mellan utbildningsinstitutioner. Andra stödjer statlig styrning av yrkesutbildning och menar att utbildning är en offentlig nytta som kännetecknas av "systematiska marknadsmisslyckanden". Staten måste därför stå för kompletterande institutionella arrangemang och statliga ingripanden är nödvändiga för att förebygga störningar och ojämlikhet i systemet. I verkligheten blandas olika former av styrning.

Forskningen inom området har i allt större utsträckning intresserat sig för interaktionen mellan staten och intresseorganisationerna, särskilt arbetsmarknadens parter. Särskild uppmärksamhet har riktats mot den decentralisering och regionalisering samt de förändrade roller som intas av staten, företagen och arbetsmarknadens parter när det gäller styrning och kvalitetssäkring av yrkesutbildning.

Tillgängliga resultat pekar mot att organisationsformer som stödjer samverkan mellan skolan och arbetslivet i kombination med mer reglerade yrkesutbildningssystem har vissa fördelar. En hypotes är att "marknadskrafternas fria spel" måste stödjas av statliga regleringar i syfte att säkra socialt önskvärda och framtidsinriktade utbildningar samt att lindra oönskade urvalseffekter. (*Training for a changing society. A report on current vocational education and training research in Europe*. CEDEFOP⁹, 1998).

Tyskland, England och Frankrike kan sägas utgöra exempel på tre olika huvudtyper av system, som täcker in alla övriga varianter.

⁹ CEDEFOP är Europeiska rådets centrum för yrkesutbildning. Verksamheten har funnits sedan 1975.

1. *Moduliserade system* som huvudsakligen styrs genom marknaden, t.ex. det brittiska NVQ-systemet,
2. *Korporativt reglerade system*, t.ex. det tyska duala systemet,
3. *Skolbaserade utbildningssystem* som huvudsakligen regleras av staten som t.ex. i Frankrike. Sådana system är vanligast i EU-länderna.

Styrnings- och samverkansformerna skiftar mellan länderna. I Tyskland finns ett partnerskap mellan staten och arbetsmarknadens parter. I Frankrike har parterna en rådgivande roll medan arbetsgivarna spelar en dominerande roll i Storbritannien.

I många EU-länder sker en ökad decentralisering av beslut på yrkesutbildningsområdet. I Frankrike har exempelvis den traditionella centralismen mjukats upp och beslutsfattandet har decentraliserats. Det underliggande målet har varit att på ett bättre sätt koppla samman utbildning med ekonomisk utveckling. I Tyskland är beslutsprocesserna anpassade till landets federala struktur. Kraven på samverkan mellan centrala myndigheter och de olika förbundsdelstaternas organ är omfattande. Olika handelskammare spelar en central roll i systemet. De är t.ex. bemyndigade att utföra vissa offentliga funktioner – som att genomföra examinationer – och de driver särskilda kompetensutvecklingscenter. Utvecklingen i Storbritannien är något av ett undantag i fråga om de decentraliseringssträvanden som genomsyrar övriga Europa. De centrala organen har där i stället stärkt sin ställning.

3.1.3 Reforminriktningar

Rekryteringen till yrkesutbildning påverkas av vilka möjligheter till högre utbildning som utbildningssystemet ger. Utbildningsmöjligheter, karriärvägar och löner skiljer sig i flera länder kraftigt mellan dem som valt en yrkesutbildning och dem som valt en inriktning som förbereder för universitets- eller högskolestudier. Övergången till yrkesinriktad utbildning har ofta betraktats som en bekräftelse

på individens oförmåga att fortsätta den mer lovande teoretiska utbildningsvägen.

CEDEFOP (a.a. 1998) pekar på riskerna för *underutbildning* om inte yrkesutbildningarna förändras i takt med arbetsmarknadens behov och förändrade kompetenskrav. Arbetslösheten kan komma att öka som resultat av bristande överensstämmelse mellan kompetensbehov och faktisk kompetens.

Å andra sidan har även en hypotes om ökad risk för *överutbildning* formulerats. Antagandet innebär att formella yrkesmeriter inte längre garanterar de unga bättre framgång på arbetsmarknaden. Då allt fler har något slag av yrkesutbildning förstärks tendensen till ökade kompetenskrav för olika arbetsuppgifter. Den enskildes framgångsmöjligheter knyts i stället till personliga kvaliteter, dvs. arbetsgivarens bedömning av den nyrekryterades kommande produktivitet.

Det står dock klart att kompetenskravens snabba förändring och den yrkesmässiga rörligheten minskar den grundläggande yrkesutbildningens möjligheter att förbereda för hela det kommande yrkeslivet. Utvecklingen innebär en utmaning för de traditionella lärlingsystemen på kontinenten. Betydelsen av system för vidareutbildning och kompetensutveckling ökar i alla industriländer. Detta återverkar på den grundläggande yrkesutbildningens innehåll och funktioner. Utvecklingen innebär också att de olika hinder som traditionellt försvårat övergångar mellan olika delar av utbildningssystemen måste avlägsnas. Samtidigt kommer den enskilde individen att få ett *ökat ansvar för sin egen kompetensutveckling*.

I de flesta länder genomförs reformer för att förbättra både den *horisontella och den vertikala överbryggningen mellan teoretiska och praktiska utbildningar* och att åstadkomma en mer likvärdig värdering av olika utbildningsvägar.

Trenden i många europeiska länder är att yrkesutbildningen utvecklas i riktning mot en ökad mångfald som svar på den diversifiering som präglar den socio-ekonomiska utvecklingen och utvecklingen på arbetsmarknaden. Detta medför svårigheter att hålla samman yrkesutbildningssystemen på nationell nivå.

I hela EU-området råder också osäkerhet om huruvida yrkesutbildning långsiktigt skall sträva mot att förbereda enskilda för

hela deras kommande arbetsliv eller om den i första hand skall möta de specifika krav som ställs i olika jobb för dagen. Frågeställningen kan, något tillspetsat, sägas gälla om syftet i första hand skall vara att ge förutsättningar för *livslångt lärande* eller att främja *kortsiktig anställningsbarhet*.

Tillträde och behörighet till yrkesutbildning och annan utbildning speglar vanligen fördelningen av social status och tilldelningen av positioner på arbetsmarknaden. I flera länder eftersträvas en mer likvärdig uppskattning av allmänna och praktiska utbildningsvägar (överbrygning).

Det finns en oro för att det tydliga sambandet mellan yrkesutbildning och arbetsmarknadens krav skall lösas upp. Risken finns att den kompetens som yrkesutbildningen ger inte accepteras av arbetsgivarna. Det innebär i så fall en ökande utsatthet för arbetslöshet och osäkra jobb. CEDEFOP (a.a.) pekar på behovet av mer forskning bl.a. om relationerna mellan institutionaliserade utbildningsformer och ungdomars arbetsmarknad. Sådan forskning kan ge underlag för politiska åtgärder som syftar till att motverka denna process.

I Frankrike har reformeringen av yrkesutbildningarna inneburit att möjligheterna till övergång från yrkesutbildning till teoretiska studier på gymnasial nivå ökat. Bl.a. har yrkesskolor fått rätt att också fungera som center för färdighetsträning av lärlingar.

De självstyrande mekanismerna i det tyska utbildningssystemet har betraktats som mycket reaktiva i förhållande till kortsiktiga variationer i fråga om efterfrågan och utbud på utbildning. Denna anpassningsbarhet har dock visat sig begränsad när skillnaden mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft varit stor. Detta har lett till ett marknadsmisslyckande som bara delvis kunnat avvärras genom statliga åtgärder. Kritiker har menat att det duala systemet är i kris.

Samtidigt utvecklas i Tyskland lärlingsutbildning inom vissa sektorer av arbetsmarknaden som ett attraktivt alternativ till universitetsstudier för ungdomar som lämnat gymnasieskolan. Detta gäller särskilt attraktiva serviceyrken och utbildningsplatser i stora företag. Ungdomarnas tidigare höga uppskattning av lärlingsutbildning

inom industrin och inom vissa hantverksyrken har däremot under senare år undergrävs genom att anställningstryggheten och karriärmöjligheterna minskat.

Övergång från lärlingsutbildning kunde i Tyskland tidigare endast ske till särskilda högre yrkesskolor. I syfte att öka intresset för lärlingsutbildning kan en examen från det duala systemet i dag vara likvärdig med ett betyg från en skola på mellannivå, men överlappningen mellan lärlingsutbildning och yrkesskolorna är fortfarande mycket begränsad.

System för yrkesutbildning som bygger på att moduler är mer flexibla och förefaller därmed mer anpassade till förhållandena på dagens och morgondagens arbetsmarknad än utbildningar som har en fast struktur. I Storbritannien utvecklas för närvarande ett system som skall skapa fler kombinationsmöjligheter mellan teoretisk utbildning, teoretisk-yrkesinriktad utbildning och specialiserad yrkesutbildning.

I Storbritannien har emellertid det oöverskådliga utbudet av utbildningar, som beror på mångfalden av konkurrerande utbildningsanordnare och certifikat, försvårat möjligheterna att dimensionera yrkesutbildningarnas volym och att anpassa deras innehåll. För att minska mängden kvalifikationer har sedan 1986 NVQ-systemet (National Vocational Qualifications) utvecklats. Sedan 1990/91 finns också GNVQ (General National Vocational Qualifications). Antalet avlagda GNVQ:s – som ger tillträde till högre utbildning – har ökat under senare år.

Dessa kvalifikationer regleras genom statliga initiativ och avsikten med systemet är att öka överblickbarheten för såväl enskilda som företag. Eftersom NVQ:s fortfarande konkurrerar med ett flertal traditionella kvalifikationer, som erbjuds både av kommersiella institutioner och branschorganisationer, har situationen dock endast delvis förbättrats. Antalet personer som avlägger prov för dessa alternativa kvalifikationer är tre gånger fler än de som avlägger NVQ. År 1994 infördes en form av lärlingsutbildning i Storbritannien som kallades *modern apprenticeship*. Den moderna lärlingsutbildningen tillkom som en reaktion mot den otillräckliga yrkesut-

bildning som gavs i företagen och som resulterat i en brist på kvalificerade yrkesarbetare.

3.2 Några drag i utvecklingen av yrkesutbildning i Sverige

3.2.1 Sambandet mellan arbetsmarknadens utveckling och yrkesutbildningens utformning

Varje ny fas i samhällets och arbetslivets utveckling har inneburit att ny teknik och nya arbetsmetoder tagits i bruk samt att den organisatoriska strukturen inom arbetslivet förändrats. Sambandet mellan den dominerande arbetsteknik som använts inom arbetslivet och det karaktäristiska mönstret inom yrkesundervisningen under olika epoker av industrisamhällets utveckling har beskrivits i olika studier.¹⁰

Yrkesteknisk undervisning i skolmässig form hade under sörre delen av 1900-talet sin förebild i manuella tekniker och i en social organisation som i stort överensstämde med hantverkets arbetsorganisation. Den nuvarande skolförlagda yrkesutbildningens organisatoriska struktur och inre utformning kan sägas i huvudsak vara uppbyggd kring det tänkande som dominerade under 1960-talet.

Produktionen karaktäriserades då av serietillverkning. Arbetsplaneringen och produktionen genomfördes med hjälp av maskinella tekniker och byggde på en administrativ uppdelning av arbetsprocessen i små isolerade delar. Denna typ av arbetsdelning gick

¹⁰ Se t.ex. Nilsson, L. (1981) Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv, Utvärderingen av KY (SOU 1999:119) samt Jonas Olofssons artikel Yrkesutbildning och tillväxtpolitik (Arbetsmarknad och arbetsliv. Årg. 4, nr. 1. 1998)

tillbaka på scientific-management-filosofins tillämpningar vid industriell produktion. Den enskilde individen utgjorde produktionsenheten i denna arbetsorganisation. Därmed kom också uppmärksamheten att riktas i första hand mot den enskilde individens beteende. Precis som den anställde arbetade med sin egen specifika arbetsuppgift arbetade varje elev i huvudsak ensam inom sin undervisningsenhet. Detta ledde bl.a. till att uppgifternas art fick en underordnad roll i förhållande till arbetsprocessens utformning.¹¹

Yrkesutbildningens organisation återspeglar även arbetsmarknaden för kvinnor och män. 1960-talets övergång från yrkesspecifik till branschorienterad bred inledande utbildning med två års varaktighet och gemensamma allmänbildande ämnen innebar ett *strukturellt* närmande mellan tidigare pojk- och flickdominerade utbildningar. Samtidigt kan konstateras att reformarbetet på yrkesutbildningarnas område hittills inte har resulterat i någon nämnvärd förändring av pojkars respektive flickors yrkesorientering.

Huvudpunkten i direktiven till 1976 års gymnasieutredning var att *all ungdom* på gymnasial nivå skulle erbjudas en utbildning som bestod av både yrkesförberedande och fortsatta studieförberedande inslag. Kravet på specialisering innebar bl.a. att yrkesutbildningen kom att ske i delvis olika former inom tre breda yrkesområden; industri och hantverk, handel samt utbildning för husligt arbete. Den könsmissiga fördelningen mellan olika utbildningar kom emellertid i huvudsak att kvarstå.

Successivt har nya motiv för reformering av yrkesutbildningarna lagts till de ursprungliga, arbetsmarknadspolitiska motiven. Socialpolitiska motiv, som t.ex. sambandet mellan utbildning och delaktighet i arbets- och samhällsliv har fått ökad vikt. Behovet av medborgarkunskap har betonats, liksom möjligheterna till fortsatta studier. Den sociala och könsmissiga snedfördelningen till olika utbildningar har uppmärksamrats.

¹¹ Detta utvecklas i Lennart Nilssons uppsats Den glömda arbetsuppgiften, se bilaga 1.

3.2.2 Från tvåårig till treårig yrkesutbildning

I slutet av 1960-talet lade Yrkesutbildningsberedningen ett förslag som ledde till att all yrkesutbildning blev tvåårig. Kort därefter, 1971, startade den nya integrerade gymnasieutbildningen i Sverige. Fackskolorna och yrkesskolorna avvecklades och delar av deras kursutbud gick in i de nya tvååriga yrkesförberedande linjerna. Gymnasieskolans yrkesutbildning sågs som en grundläggande förberedelse för yrkeslivet, som skulle följas av mer kvalificerad färdigutbildning ute på arbetsplatserna.

I mitten av 1980-talet uppkom åter ett behov av att se över gymnasieskolan och Kommittén för Översyn av den Gymnasiala Yrkesutbildningen (ÖGY) tillsattes. ÖGY presenterade ett förslag till treåriga yrkesförberedande linjer och förslaget prövades i försöksverksamhet. En utvärdering av försöksverksamheten låg till grund för propositionen *Växa med kunskaper* (prop. 1990/91:85, bet. UbU16, rskr. 356), där förslaget till det nuvarande programgymnasiet presenterades.

Riksdagens beslut angående propositionen *Växa med kunskaper* innebar en stegvis reformering av gymnasieskolan, som påbörjades läsåret 1992/-93. Av de 16 nationella programmen har 14 en yrkesförberedande inriktning och två en mer studieförberedande. (Lsåret 2000/2001 tillkom ytterligare ett program, teknikprogrammet. Beroende på elevens val av inriktning förbereder programmet för fortsatta studier eller för övergång till arbetslivet.) Samtliga program är treåriga.

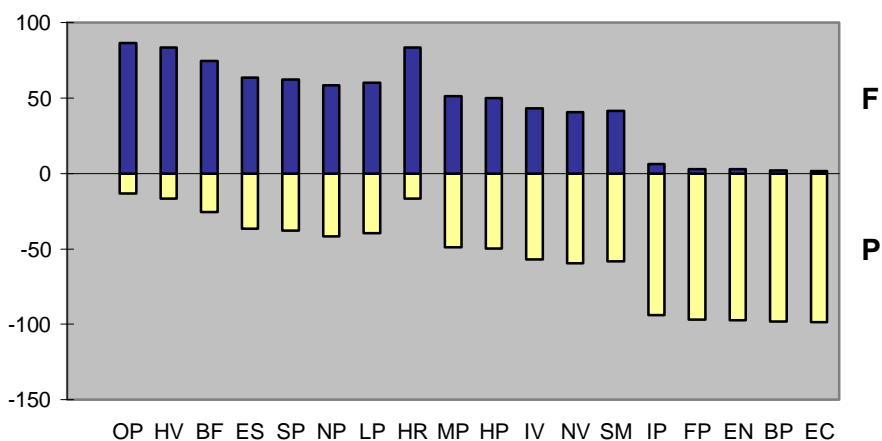
Den stora floran av specialkurser som vuxit fram under det s.k. linjegymnasiets tid minskades och ersattes med en mer flexibel och överblickbar utbildningsstruktur. De flesta program fick två eller flera inriktningar. Det finns drygt 40 nationellt fastställda inriktningar att välja bland. Inom varje inriktning finns sedan ett varierande antal specialiseringsmöjligheter. Ämnena indelades i kurser och eleverna har ökade möjligheter att själva påverka sin utbildning genom att välja mellan olika kurser.

Reformeringen av yrkesutbildningen motiverades bl.a. av kunskapssamhällets utmaningar. T.ex. underströk propositionen beho-

vet av bredare kompetenser för att göra det livslånga lärandet till en möjlighet för alla. Samtliga program innehåller därför kärnämnen, dvs. kurser i bl.a. svenska, matematik och engelska som läses av samtliga elever. Alla elever som fullföljer gymnasieskolan uppnår grundläggande behörighet för högskolestudier.

Studier har visat att utbildningarna fortsatt att vara socialt snedrekryterande. Även de betydande skillnaderna i fråga om könsmässig fördelning mellan olika yrkesutbildningar kvarstår.

Diagram 2. Elevernas fördelning på program efter kön läsåret 1999/2000.

Källa: Barnomsorg och skola i siffror 2000. Del 2. Skolverket.

3.2.3 Övrig yrkesutbildning

Eftergymnasial yrkesutbildning har huvudsakligen genomförts som färdigutbildning i jobbet, men också i viss utsträckning genom påbyggnadsutbildning inom komvux. Inom vissa yrkesområden har kompletterande skolor och folkhögskolor erbjudit yrkesutbildning. Viss yrkesutbildning har även erbjudits i högskolan. Det gäller dels de ca 45 yrken för vilka det finns särskilda yrkesexamina, dels olika kortare utbildningar och kurser med tydlig yrkesinriktning.

Inom vissa delar av den privata arbetsmarknaden finns även särskilda *yrkesutbildningsavtal* som reglerar olika former av företagsförlagd utbildning för ungdomar i grundskolan och gymnasieskolan. Det kan i grundskolan röra sig om praktisk arbetslivsorientering (prao) eller om anpassad studiegång. För gymnasieskolans del handlar det om arbetsplatsförlagd utbildning (APU) på nationella och specialutformade program eller om lärlingsutbildning i enlighet med bestämmelserna i 5 kap. 4 b § (1985:1100) skollagen. Avtalen anger vilka avsteg som i ovan nämnda fall kan göras från kollektivavtalens regler om anställning och lön samt förutsättningarna för detta.

I fråga om arbetsplatsförlagd utbildning (APU anger t.ex. avtalet mellan Motorbranschens Arbetsgivareförbund och Svenska Metallindustriarbetareförbundet, att i de fall arbetsplatsförlagd utbildning inom specialutformat program i avsevärd utsträckning överstiger den rekommenderade tiden om 15-20 veckor eller utformas som lärlingsutbildning skall i samband med behandlingen av de olika utbildningsalternativen de regler fastställas som skall gälla för respektive utbildningsform. Därmed avses bl.a. löne- och anställningsvillkor.

Inom vissa delar av den privata arbetsmarknaden, t.ex. inom måleri- och byggplåtbranschen inom byggnadsindustrin samt inom el- och VVS-brancherna har parterna slutit s.k. *färdigutbildningsavtal*. I dessa avtal regleras vilken färdigutbildning i arbetet ungdomar som lämnat gymnasieskolan och fått sin första anställning skall genomgå och hur många de arbetstimmar skall göra för att räknas som fullt utbildade yrkesarbetare. Den som genomgår färdigutbildning kallas i vissa branscher för lärling och får lärlingslön. Som bevis på genomgången färdigutbildning får den anställda ett

intyg eller ett certifikat. Inom många hantverksyrken kan en person avlägga prov för gesällbrev eller mästarbrev. Efter genomgången färdigutbildning eller väl genomfört prov får personen lön efter kollektivavtal.

Yrkesutbildning anordnas även för arbetslösa inom ramen för arbetsmarknadspolitiken. Sådan utbildning erbjuds på villkor som skiljer sig från övriga möjligheter i det offentliga utbildningssystemet, t.ex. står utbildningarna inte öppna för alla och något ansökningsförfarande tillämpas inte.

Dessa olika utbildningar befinner sig inte bara på olika nivåer, kopplingen till arbetslivet är olika stark och inslaget av lärande i arbete varierar. De skiljer sig också åt t.ex. i fråga om nationell styrning och formaliseringsgrad.

I många EU-länder och inom OECD övergår en ökad andel yrkesutbildningar från att vara gymnasiala till att bli postgymnasiala. I Sverige kan den försöksverksamhet med kvalificerad yrkesutbildning (KY), som introducerades under senare delen av 1997 som en del i Kunskapslyftet, ses som ett uttryck för detta. Försöket omfattar 12 000 årsstudieplatser fr.o.m. hösten 1999. I *En eftergymnasial yrkesutbildning* (Ds. 2000:33) föreslås att utbildningen bli reguljär fr.o.m. den 1 januari 2002. Därmed skulle ytterligare en form etableras i utbildningssystemet.

3.3 Utgångspunkter för framtidens yrkesutbildning i Sverige

3.3.1 Samverkan med arbetslivet bör öka – men möjligheterna är begränsade

I flera kommuner har avregleringen, decentraliseringen och kommunaliseringen inneburit en vitalisering av yrkesutbildningarna. Lokala initiativ har tagits till att förnya utbildningarnas innehåll och utformning. Skolorna och företagen har tagit ett konkret gemensamt ansvar för behovsanalys, planering, information, rekrytering, genomförande och utvärdering av yrkesutbildningar – ofta i form av specialutformade program eller lokala grenar. Utbildningsmoment som genomförs i skolan har sammanlänkats med utbildningsinslag som genomförs ute i företagen. Elever som gjort APU på företagen har garanterats sommararbete med lön, osv. Detta har skett utan att det krävts ett formellt delat huvudmannaskap.

Ändå kan det konstateras att yrkesutbildningarna i sin nuvarande i huvudsak skolförlagda form fått ökande svårigheter att möta de nya kompetenskraven från arbetslivet. Den begränsade utbildningstiden skall rymma en alltmer omfattande yrkesteorin, tillräckligt med färdighetsträning och kunskaper i allmänna ämnen som svenska och matematik. Skolorna har länge haft svårt att klara kostnaderna för investering i modern utrustning och att upprätthålla aktuell kompetens hos yrkeslärarna i takt med den tekniska utvecklingen. Kostnaderna för utbildning på gymnasieskolans program med yrkesämnen har stigit, samtidigt som det finns en trend till minskande rekrytering till flera av programmen.

Framtiden kommer att kräva stor flexibilitet och en ökad förmåga hos utbildningssystemen att snabbt reagera på nya utbildningsbehov. Den snabba utvecklingen av ny kostsam teknik ställer också krav på ett utvecklat samarbete mellan skola och arbetsliv. En större del av yrkesutbildningen kommer sannolikt att behöva förläggas till företag och andra organisationer utanför de traditionella utbildningsinstitutionerna.

Mycket talar för att elevernas sociala och kommunikativa förmåga, kvalitetsmedvetande samt förmåga till självständigt initiativtagande och beslutsfattande bäst sker i autentiska situationer. En varaktig kontakt med arbetslivet främjar personlig utveckling och

skapar motivation för lärande. Lärande i arbetslivet ger möjlighet att utföra meningsfulla arbetsuppgifter under realistiska förhållanden med modern utrustning under handledning av personer som har de mest aktuella kunskaperna.

Yrkesutbildning som har en stort inslag av lärande i arbete – och därmed ett stark koppling till arbetslivet – tycks i högre grad leda till en anställning än andra utbildningsformer. Länder där lärlingsutbildning är den dominerande formen av yrkesutbildning har ofta lägre arbetslöshet bland unga än andra länder.

Även andra skäl motiverar att inslaget av lärande i arbetet i yrkesutbildningarna ökar. Dit hör den arbetsplatsförlagda utbildningens roll i socialisationsprocessen. Betydelsen för ungas personliga mognad av att inkluderas i den sociala gemenskapen på en arbetsplats kan inte överskattas.

Samtidigt finns det tendenser på arbetsmarknaden som motverkar möjligheterna att närma skolan och arbetslivet. Inom många branscher har högteknologiska produktionsformer och högt arbetstempo ökat svårigheterna att hitta lämpliga arbetsplatser för den arbetsplatsförlagda utbildningen. Exempelvis erbjuder inte en modern processindustri med självständiga arbetsgrupper och höga kvalitetskrav självklart goda lärmiljöer på grundläggande nivå.

Inom arbetslivet ökar behovet av ständig kompetensutveckling av personalen på alla nivåer. För att möta behoven har olika strategier utvecklats för informellt lärande i arbetet. Samtidigt finns inom delar av industrin ett växande behov av att lyfta ut läroprocesserna ur den omedelbara produktionen i samband med introduktion av ny teknik. Företagen bygger upp särskilda *lärcentra* i anslutning till företagen, där delar av den nödvändiga nya kompetensen kan utvecklas. På dessa lärcentra kan personalen lära sig hantera ny utrustning och utveckla ny kompetens.

Det är alltså inte självklart att gymnasieskolans behov av att få tillgång till ny teknik och kompetens kan lösas genom att ungdomar genom olika former av lärande i arbete kan få tillgång till den teknik som används i produktionsprocesserna. I stället kan kanske framväxten av lokala lärcentra, där såväl anställda som elever inom ramen för gymnasieskolans yrkesutbildning kan utveckla sin kom-

petens, komma att utgöra en grund för samverkan mellan skolan och arbetslivet.

Två, delvis motstridiga, slutsatser kan dras av utvecklingen. Å ena sidan behöver samverkan mellan skolan och arbetslivet öka för att möta utbildningskraven. Möjligheterna att öka den del av utbildningarna som utgörs av lärande i arbetslivet kommer å andra sidan att vara högst varierande på olika nationella program. Situationen kräver ett nytt sätt att se på hur yrkeskunskaper kan utvecklas i samverkan mellan skolan och arbetslivet.

Flera svenska forskare (bland andra Nilsson, a.a.) har menat att en framtida yrkesutbildning bör bygga på *uppgiftscentrering* och *arbetsutvidgning*. Fokus bör ligga på det innehållsmässiga sammanhanget mellan de olika delarna i arbets- och undervisningsprocessen, den enskilde individens perspektiv inriktas på att se sammanhang mellan olika delar i arbetsprocesserna. När den individualiserade stationsundervisningen övergår till gruppriktade arbetsenheter får den *personliga kommunikationen* en mer framskjuten ställning i undervisningssammanhang. Den metodcentrerade planeringen får ge vika för en inriktning som understödjer ett *praktiskt funktionellt bildnings- och kunskapsideal*. Arbetsuppgifterna kännetecknas av funktionellt *samordnade uppgifter* och utsträcks så långt möjligt så att eleverna får egen erfarenhet av arbete inom olika faser i *hela arbetscykler*. (För en utförligare diskussion av dessa frågeställningar hänvisas till Lennart Nilssons uppsats *Den glömda arbetsuppgiften* i bilaga 1.)

Den översyn av gymnasieskolans samtliga kursplaner som Skolverket avslutade våren 2000 visar att denna förändrade inriktning av kompetensbehoven fått ett stort genomslag i målskrivningarna. Mycket talar för att de undervisningsformer och arbetssätt som krävs för att målen skall kunna uppnås endast till en del kan utvecklas i den vanliga skolmiljön. I stället krävs att elevernas utbildning i större utsträckning sker i autentiska miljöer i form av lärande i arbete.

3.3.2 Större bredd och mindre specialisering

Kunskaper har på många områden fått kortare livslängd. Särskilt måste kunskaper som är knutna till relationen mellan arbetsmetoder och teknik ständigt uppdateras. Det ställs allt högre krav på individens förmåga att kontinuerligt lära nytt och begreppet yrkeskunskande blir allt mer mångdimensionellt. I moderna yrken integreras i allt högre grad teori och praktik, det krävs både färdighet och förtrogenhet samt kognitiv och kommunikativ förmåga.

Samtidigt som arbetsmarknadens behov av yrkesutbildad arbetskraft är stort, är osäkerheten stor om vilken slags yrkesutbildning det är som behövs. Vilket lärande skall ingå i en grundläggande ungdomsutbildning, vilket lärande kan ske på en arbetsplats och vilket lärande bör ske genom olika former av postgymnasial utbildning hör till de frågor som diskuteras. Skall yrkesutbildningen inriktas mot de enskilda branschernas mer kortsiktiga behov eller mot bredare kompetenser som ger en grund för fortsatt lärande, dvs. snarare förbereder för ett yrkesområde än för ett speciellt yrke? Hur skall avvägningen göras mellan företagets behov av arbetskraft och elevernas behov av breda kunskaper som möjliggör rörlighet på arbetsmarknaden och minskar risken för framtida arbetslöshet?

Behovet av yrkesspecialisering inom gymnasieskolan kommer sannolikt att minska. Andra krav kommer att ställas på den gymnasiala nivån, t.ex. kan behovet av yrkest teori antas öka som en grund för den mer specialiserade färdighetsutvecklingen.

3.3.3 Kunskaper i allmänna ämnen nödvändiga för alla

De utbildningspolitiska konsekvenserna av den pågående utvecklingen i arbetslivet har diskuterats inom ramen för projektet *Teknisk*

*Framsyn*¹². Bl.a. frågar sig en expertgrupp i projektet, om det är möjligt att det livslånga lärandet verkligen skall komma alla till del. Kanske, frågar man sig, finns det en ”järnhård Matteuslag”, som innebär att den som redan har skall få ännu mer, medan den som inte har till och med blir av med det lilla han eller hon har. Nya och vidgade utbildningsmöjligheter utnyttjas främst av de redan välutbildade och resursstarka.

Hotet om växande kunskapsklyftor hör, enligt en av expertpanelerna inom projektet, till de verkligt stora utmaningarna. Det kan, menar expertpanelen, också finnas en Matteuseffekt även för regioner och andra områden, en effekt som berör utmaningen att det livslånga lärandet skall bidra till konkurrenskraft. Vissa orter och regioner i Sverige har lyckats väl när det gäller att erbjuda en arbetskraft som har en framtidsorienterad kompetens. I ett framtids-scenario i rapporten *Utbildning och lärande. Livslångt lärande för alla* (Teknisk Framsyn - Panel 8. 2000.) sägs följande:

”Ett problem för Sverige som nation är emellertid att långt ifrån alla orter och regioner varit tillräckligt attraktiva i detta avseende, vilket bidragit till att klyftan mellan ”brukssamhälle” och ”icke-brukssamhälle” eller ”kunskaps- och produktionscentra” och glesbygd kraftigt har vidgats under 2000-talets första femton år.”

Den samhällsutveckling som detta framtidsscenario speglar kan inte förhindras endast med hjälp av utbildningspolitik, men det är av avgörande betydelse för den svenska samhällsutvecklingen att utbildningspolitiken utformas så att den så långt möjligt bidrar till att skapa förutsättningar för ett livslångt lärande för individen, utvecklingsmöjligheter och tillväxt för företag och verksamheter och

¹² Projektet Teknisk Framsyn drivs av Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien, Närings- och teknikutvecklingsverket, Stiftelsen för Strategisk Forskning och Sveriges Industriförbund med stöd av regeringen och i samarbete med många olika intressenter. Syftet är att skapa insikt och visioner om teknikutveckling under de närmaste tio till tjugo åren.

en likvärdig regional utveckling i hela landet. Det är ur detta perspektiv som svensk yrkesutbildning på gymnasial nivå måste formas.

Utbildning underlättar individers anpassning till nya förhållanden och utgör en betydelsefull grund för individens fortsatta lärande. Företagen efterfrågar allt oftare personliga egenskaper som flexibilitet, samarbetsförmåga samt förmåga att tillgodogöra sig omskolning. Dessa förmågor är betydelsefulla bl.a. därför att de sammanhänger med en individs förväntade potential att lära nytt. De bidrar därför till att stärka individens anställningsbarhet.

De positiva effekterna uppnås framförallt genom högre kompetens inom det som kan kallas basfärdigheter, dvs. förmåga att tillgodogöra sig skriven text, förmåga att uttrycka sig skriftligt, förmåga att tillgodogöra sig och analysera information samt förmågan att använda matematik för problemlösning och kalkylering.

En slutsats av detta är att en så hög allmänbildningsnivå som möjligt är önskvärd. På program med yrkesämnen utvecklas dessa färdigheter huvudsakligen inom ramen för kärnämnen¹³. Den kompetensnivå som uttrycks genom målen för kärnämnen kan inte anses vara för hög i förhållande till vad 2000-talets arbets- och samhällsliv kommer att kräva av arbetstagare och medborgare.

Denna slutsats bekräftas i en undersökning av Industriförbundet hösten 1999 bland cirka 500 företag med minst 10 anställda, verk samma inom tillverkningsindustrin och industrinära tjänster¹⁴. Den visar att framgår att företagen förväntar sig goda baskunskaper i svenska, engelska och matematik. Av undersökningen

”framgår klart att det inte finns något utrymme för att sänka kraven på gedigna grundläggande kunskaper”.

¹³ Kärnämnen är svenska/svenska som andra språk, engelska, matematik, samhällskunskap, naturkunskap, estetisk verksamhet och idrott och hälsa.

¹⁴ Skolan, ungdomarna och industrin. Företagens syn på unga medarbetare. Industriförbundet. 1999.

3.3.4 Översyn av gymnasieskolans utbud av studievägar

Förändringarna på arbetsmarknaden har aktualiserat frågan om gymnasieskolans utbud av program. Många av de inriktningar som finns inom de nationella programmen i gymnasieskolan i dag syftar till grundläggande kompetens inom relativt väldefinierade yrken. Inom delar av arbetsmarknaden ser man gärna en hög nivå på elevernas yrkesfärdigheter vid slutet av yrkesutbildningen. Samtidigt efterlyser man generella kompetenser i ökad grad.

Regeringen har i andra sammanhang utvecklat sin syn på utvecklingsbehoven i gymnasieskolan¹⁵. Regeringen har även tillsatt en kommitté (dir. 2000:35) för att vidare utreda dessa frågor. Utredningen skall ha slutfört sitt uppdrag senast i oktober 2001.

Den gemensamma kärna av baskunskaper som i dag främst består av kärnämnen kommer troligen att behöva vidgas. Den måste erbjuda eleverna dels ökade ämneskunskaper i gemensamma ämnen, dels generella kunskaper, *generic skills*, som – även om de inhämtas i olika undervisningssammanhang – är gemensamma för alla utbildningar, t.ex. entreprenörskap, miljökunskap, språk, kommunikativ förmåga, problemlösningsförmåga och IT-kunskap. Personliga förmågor som självständighet, ansvarstagande och samarbetsförmåga behöver också utvecklas.

En bredare gymnasieskola får dock inte innebära att gymnasieskolans undervisning blir för allmän och har formen av förlängd grundskola. Det måste finnas möjlighet för eleverna att specialisera sig genom att välja intressanta och relevanta inriktningar. Inom ramen för en specialisering är det dock väsentligt att eleverna förvärvar generaliserbara kunskaper som kan tillämpas i andra och nya sammanhang.

¹⁵ Se vidare Utvecklingsplan (skr. 1998/99:121), proposition 1999/2000:18 samt direktiv till kommittén för översyn av gymnasiskolans programutbud (dir. 2000:35).

En tänkbar utgångspunkt för programutbudet och indelningen i inriktningar kan, enligt regeringen, vara en analys av uppgifter och funktioner som ger grundläggande kompetens inom breda arbetsmarknadssektorer snarare än traditionella yrken. Dessa kan sedan få en koppling till arbetsmarknadens behov genom lärlingsutbildning eller färdigutbildning på arbetsplatsen.

Framtidens gymnasiala utbildningar måste konstrueras så att alla elever – oavsett val av program – får uppleva en mening med studierna redan under studietiden, att de får utveckla självförtroende, självständighet, företagsamhet och ansvarstagande i arbetet och att de får tillfälle till eget skapande och utveckling av egna intresseområden. Andra krav som måste ställas på det nationella utbudet är att utbildningarna på ett likvärdigt sätt skall kunna anordnas i hela landet, att de bidrar till att minska social snedrekrytering till olika yrken och senare utbildningar samt bidrar till ökad jämställdhet i utbildningar och på arbetsmarknaden.

Utöver de uppfattningar som framförs i utvecklingsplanen och i direktiven för Gymnasiekommittén 2000 vill arbetsgruppen särskilt framhålla att olika delar av arbetsmarknaden har skilda behov. Detta har konsekvenser både för yrkesutbildningarnas innehållsmässiga struktur och deras organisatoriska uppläggning. Ungdomarna själva har, slutligen, egna intressen och behov. Även dessa måste ges utrymme i utbildningarna.

3.3.5 Organisatorisk variation

En utveckling av yrkesutbildningarna handlar i stor utsträckning om att finna olika vägar att stärka samverkan mellan skolan och arbetslivet. Det behövs modeller som visar hur ett långsiktigt och djupgående samarbete mellan skola och arbetsliv kan se ut vad gäller planering och genomförande av yrkesutbildning. Exempel på samarbete mellan olika kommuner och olika arbetsplatser i regionen är också värdefulla.

För att samtidigt kunna öka omfattningen av lärande i arbetslivet och klara ekonomin måste den grundläggande strukturen i gym-

nasieskolan bli så dynamisk att varje individ kan utvecklas utifrån sina förutsättningar och på sina egna villkor. Vidare måste utbildningarna organiseras så flexibelt att höga marginalkostnader undviks.

Det finns därför ett stort behov av modeller och exempel som kan visa alternativa sätt att organisera yrkesutbildning. Det kan t.ex. handla om att varva undervisning i skolan med utbildning på arbetsplatsen. Det kan handla om att erbjuda utbildningar med olika omfattning i tid, t.ex. tre eller fyra år, eller att variera utbildningens förläggning under året. Det kan handla om att genomföra utbildningen årskurslöst i flexibla undervisningsgrupper eller om att integrera yrketeori och kärnämnesundervisning i skolan eller på arbetsplatsen. Det kan innebära att utveckla nätverk av fadderföretag osv.

Gymnasieskolans traditionella organisation på program med yrkesämnena utgår ofta från en indelning i undervisningsgrupper om 16 elever som byggs på till 32, 48 osv. Denna organisation innebär höga tröskelvärden för att starta och driva en utbildning. Organisationsmodellen leder också till höga marginalkostnader om en elev lämnar undervisningsgruppen, t.ex. för att ingå i försöksverksamheten med lärande i arbetslivet. (Se vidare avsnitt 9.) En eller ett par tomma platser i en traditionellt organiserad utbildningsväg ger inga sänkta kostnader.

Dessa gruppstorlekar är inte heller korrelerade till elevernas val eller till arbetsmarknadens behov. Risken är stor att alltför många eller alltför få utbildas – åtminstone på lokal nivå.

I avsnitt 5 förs en mer omfattande diskussion om hur samverkan mellan skolan och arbetslivet kan utvecklas.

3.4 Ökade krav på kvalitetssäkring

3.4.1 Styrning av utbildningens kvalitet

Det europeiska samarbetet har inneburit att förutsättningarna för arbetskraftens rörlighet ökat. Antalet internationella överenskommelser om certifieringar har ökat och olika former av yrkesbevis blir allt vanligare. En konsekvens av dessa utvecklingslinjer är att kvalitetsfrågorna vid 2000-talets början fått en ny och ökad betydelse. Behovet av ett system för kvalitetssäkring av yrkesutbildning har aktualiserats. Sådana system diskuteras för närvarande i flera länder i Europa.

Problem vad gäller kvalitetssäkring av yrkesutbildning ser dock olika ut i länder som England, Frankrike och Tyskland beroende på skillnader i ländernas utbildningssystem. Det genomgående problemet i Tyskland är kompromissen mellan

- å ena sidan målet att utveckla en framtidsinriktad utbildning på hög nivå och å andra sidan risken för att företagets förmåga och vilja kan försvagas på grund av höga utbildningskrav,
- å ena sidan företagets behov av specialiserade kvalifikationer och å andra sidan de studerandes intresse av att också få sina meriter erkända av andra företag eller tillgodoräknade under arbetslivets lopp.

I Storbritannien bygger yrkesutbildning på ett moduliserat system som tillåter stor flexibilitet i fråga om utbildningsvägar och former, men som också innebär problem i fråga om jämförbarhet och kvalitetssäkring. I det brittiska systemet är det snarare de resultat utbildningarna förväntas leda fram till som fastställs centralt än det yrkesmässiga innehållet. Detta är också utgångspunkten för kvalitetsstyrningens utformning. T.ex. spelar utvärdering av resultat en stor roll i NVQ-systemet.

Den grundläggande frågan i Frankrike i samband med kvalitetsstyrning är huruvida utbildningsnivåerna skall inriktas mot att främja anställningsbarhet genom att anpassa sig till arbetsmarknadens krav eller mot en bred och mer teoretisk förberedelse för arbetslivet.

3.4.2 Ökad flexibilitet kräver system för kvalitetssäkring

Att flexibiliteten i yrkesutbildningarna ökar vad gäller innehåll och utformning kan ses som en naturlig anpassning till arbetsmarknadens utveckling. Även anordnarna av yrkesutbildning kan väntas bli fler. Huvudmännen blir därmed mer differentierade som grupp. En flexibel försöksverksamhet av det slag som initieras genom förordningen 2000:690 (se vidare avsnitt 9) innebär att det måste finnas möjligheter att kontrollera att kvaliteten i utbildningen upprätthålls. Både eleverna och deras framtida arbetsgivare måste kunna lita på kvaliteten i de utbildningar som erbjuds.

För att en arbetsplats skall kunna godkännas för mottagande av elever för lärande i arbete måste verksamheten uppfylla vissa krav. Till sådana krav som kan ställas hör bl.a. att arbetsplatsen kan erbjuda

- en fungerande *lärmiljö* som kännetecknas av handledare och instruktörer med yrkesmässig och pedagogisk kompetens samt med kunskaper om utbildningens syfte och mål, relevant utrustning, bra lokaler och en god arbetsmiljö,
- en fungerande *lärprocess* som kännetecknas av varierande och relevanta arbetsuppgifter, autentiska arbetsprocesser, återkommande tillfällen till *reflektion-i-handling* och *reflektion-efter-handling*, vilket bl.a. ställer krav på arbetsuppgifternas utformning och förutsätter en möjlighet att kunna träda ut ur den omedelbara arbetsprocessen,
- en god *samverkan med skolan* för att fortlöpande kunna diskutera utbildningsmålen och den studerandes kunskapsutveckling samt avgöra vilket undervisningsstöd skolan behöver ge för att optimera och påskynda elevens lärande.

Enligt rapporten *Från Kunskapslyftet till en Strategi för livslångt lärande. Ett perspektiv på svensk vuxenutbildningspolitik* (SOU 1994:141) bör skolan i samband med lärande på arbetsplatsen:

- arbeta med kopplingen mellan arbetslivets och utbildningsinstitutionernas lärandeformer, insiktsformer och kompetensutbildning, både genom praktiskt arbete och genom pedagogisk forskning,
- överväga hur verksamheterna (och deras ledare) bäst kvalificeras för att planlägga läroprocesser och integrera formaliserad undervisning i förhållande till arbetsplatsens och medarbetarnas behov,
- säkerställa att satsningen på kvalificering till arbetslivet inte försvagar vuxenutbildningens andra funktioner som t.ex. den personliga utvecklingen och den demokratiska.

Arbetsgruppen anser att dessa uppgifter är centrala även när det gäller lärande i arbetslivet inom gymnasieskolans program med yrkesämnena. Enligt arbetsgruppen bör bl.a. följande krav ställas på en skola som vill erbjuda utbildning genom lärande i arbetslivet:

- skolan skall ha den kunskap om det nationella program man erbjuder i form av lärande i arbete, som krävs för att kunna planera och genomföra lärande i arbetslivet med hög kvalitet samt att utvärdera denna,
- skolan skall kunna genomföra nödvändig handledarutbildning,
- skolan skall ha yrkeslärare som kan följa elevens utbildning på arbetsplatsen och vid behov ge stöd till såväl eleven som arbetsplatsen, samt att
- skolan skall utveckla system för kvalitetssäkring av lärande i arbete som ansluter till övrigt kvalitetsarbete i skolan och som bedrivs i enlighet med nationella krav och lokala beslut.

3.4.3 Ett nationellt system för kvalitetssäkring av yrkesutbildning

Ökad flexibilitet och ökat lokalt friutrymme får inte leda till en okontrollerad tillväxt av olika slags utbildningar. Den nationella likvärdigheten mellan olika utbildningar måste upprätthållas.

Strategier för kvalitetsutveckling inom yrkesutbildning diskuteras för närvarande i flera EU-länder. I t.ex. Storbritannien har regeringen tagit initiativ till ett omfattande reformarbete genom grönboken *The Learning Age* och vitboken *Learning to Succeed – a new framework for post-16 learning*. Enligt arbetsgruppen behövs liknande initiativ i Sverige. En möjlighet är att ge Skolverket i uppdrag att utveckla en *nationell strategi* för kvalitetsgranskning av yrkesutbildning, bl.a. för att garantera att den grundläggande yrkesutbildningen i gymnasieskolan ger kunskaper som är relevanta för arbetslivet. I en sådan strategi skulle t.ex. kunna ingå

- utveckling av ett system för godkännande eller certifiering av de företag som tar emot elever inom ramen för arbetsplatsförlagd yrkesutbildning,
- utveckling av ett system för utbildning och certifiering av de handledare som hjälper, informerar, leder och följer personer under utbildningen (yrkespedagoger),
- utveckling av ett system för lokal uppföljning och utvärdering där arbetsmarknadens parter och eleverna ges ett stort inflytande,
- en utredning av på vilket sätt samverkan mellan staten och arbetsmarknadens parter bäst kan ske för att gynna kvalitetsutveckling inom yrkesutbildningsområdet.

4 Samverkan mellan skola och arbetsliv

Arbetsgruppens bedömning: Samverkan fungerar bäst när den drivs av de *medverkandes upplevda behov*. Samverkan förutsätter en insikt om ett gemensamt problem, ett engagemang och en vilja att åstadkomma resultat beträffande de nationella målen. Samverkan förutsätter också lyhördhet för samtliga parternas behov och öppenhet för nya lösningar, men också beslutsamhet.

Samverkan är en förutsättning för att en båda-vinner-situation skall uppstå. Samverkan tar *tid* och kräver därför – initialt – även vissa ekonomiska resurser. På längre sikt ökar samverkan *kvaliteten* och *effektiviteten* i parternas verksamheter, t.ex. i fråga om resursutnyttjande, kompetenshöjning och anpassningsförmåga. Därmed sparas både tid och pengar.

Arbetsgruppen menar att de utmaningar som både arbetslivet och skolan står inför kräver ökad samverkan. Samverkan kan dock inte enbart åstadkommas med hjälp av central reglering utan måste växa fram lokalt utifrån de förutsättningar och behov som finns.

För att skapa legitimitet för gymnasieskolans yrkesutbildning bör skolorna sträva efter att utveckla ett system med *externa medbedömare* av projektarbeten. Det generella tillskottet om 30 timmar, som regeringen föreslår i budgetpropositionen för 2001, bör kunna användas även till att täcka de kostnader som kan uppstå i samband med att externa medbedömare anlitas.

Arbetsgruppens förslag: Regeringen bör ta vissa initiativ i syfte att stärka de lokala samverkansmöjligheterna. Ett *nationellt åtgärdsprogram* bör utarbetas i syfte att öka grundskolans samverkan med arbetslivet, så att målen i läroplanen (Lpo 94) nås i högre

utsträckning än i dag. Åtgärdsprogrammet bör tas fram i samverkan med arbetsmarknadens parter.

I gymnasieförordningen (1992:394) bör en bestämmelse införas om att *samråd lokalt skall ske med arbetsmarknadens parter* på program med yrkesämnena. En *försöksverksamhet med lokala styrelser som möjliggör ett delat ansvar eller där arbetsmarknadens parter har majoritet* bör inledas för att stimulera utvecklingen av gymnasieskolans program med yrkesämnena. Försöksverksamheten bör även omfatta *komvux*. Parterna bör representeras på ett likvärdigt sätt i den lokala styrelsen.

Olika former av *partnerskap på regional nivå* kan vara av värde för utvecklingen av yrkesutbildningarna i gymnasieskolan. Regeringen bör överväga på vilket sätt detta bäst kan stimuleras.

Statens skolverk eller den kvalitetsgranskningsnämnd som finns inrättad vid Skolverket bör få i uppdrag att *följa upp och granska samverkan mellan arbetslivet och grundskolan, gymnasieskolan samt vuxenutbildningen* med utgångspunkt från läroplanernas målformuleringar. En sådan granskning bör även omfatta programrådets betydelse för utvecklingen av utbildning på program med yrkesämnena.

Statens skolverk bör även följa utvecklingen av arbetslivskontakterna på det estetiska programmet, naturvetenskapsprogrammet, samhällsvetenskapsprogrammet och teknikprogrammet samt vid behov göra insatser för att stimulera en ökad samverkan med arbetslivet på dessa program.

I den *årliga kvalitetsredovisning*, som varje kommun och skola är skyldig att upprätta, bör kommunen även redovisa skolans samverkan med arbetslivet.

Ett särskilt *nationellt råd* bör inrättas vid Statens skolverk för samverkan mellan företrädare för skolan och arbetslivet. Skolverket bör utveckla en *plattform* som innehåller information om samverkan mellan skola och arbetsliv.

Någon form av *övergångsbestämmelser* bör utfärdas i samband med att en bestämmelse om *extern bedömning* införs i gymnasieförordningen

Med en ökad lokal anpassning av yrkesutbildningen och ett ökat inslag av lärande i arbetet får lärare i yrkesämnen en delvis ny roll. Det är därför angeläget att *yrkeslärares roll och funktion kan utvecklas*. De satsningar som inletts på *kompetensutveckling* för lärare i yrkesämnen måste fortsätta. Konsekvenserna för *yrkeslärares utbildning* kan behöva beaktas.

Det är angeläget med en översyn av det nationella regelverket i syfte fört att underlätta deltagandet i *Leonardo da Vinci II* och utnyttjandet av *Europass* och att i övrigt stimulera skolorna till fortsatt arbete med internationalisering. Internationella Programkontoret bör ges i uppdrag att *utreda förutsättningar och möjligheter för utlandspraktik inom ramen för arbetsplatsförlagd utbildning i gymnasieskolan*.

Arbetsgruppen anser att ett fortsatt och utökat statligt engagemang i den s.k. *yrkesolympiaden*, som anordnas av den internationella organisationen World Skills, är väl motiverat.

4.1 Bakgrund

Utbildningsväsendets effektivitet har i Sverige länge uppfattats som en nyckelfråga för ekonomisk tillväxt och hög sysselsättning. Betydelsen av relevant yrkeserfarenhet har ökat vid övergången från skolan till arbetslivet. Även i OECD-länderna och den Europeiska Unionens medlemsstater står utbildningssystemen alltmer i fokus för regeringarnas intresse. Samstämmigheten är stor om att den nödvändiga förnyelsen av yrkesutbildningarna måste ske i samverkan med arbetslivet, dvs. i ett samarbete mellan å ena sidan staten och kommunerna och å andra sidan arbetsgivarnas organisationer och de fackliga organisationerna.

I Sverige finns en tradition av samverkan mellan staten och arbetsmarknadens parter inte bara i fråga om de arbetsmarknadsutbildningar som ligger inom arbetsmarknadspolitikens område, utan även om utvecklingen av hela det offentliga utbildnings-

väsendet från grundläggande nivå (grundskola och gymnasieskola) till och med högskolenivå. Denna samverkan har på ett avgörande sätt bidragit till att svensk yrkesutbildning i dag bl.a. kännetecknas av att

- samhället tagit ett stort ansvar för olika former av yrkesutbildning och därmed för företagens kompetensförsörjning,
- den grundläggande yrkesutbildningen utgör en integrerad del av gymnasieskolan och är en möjlighet som erbjuds alla elever,
- möjligheterna till grundläggande utbildning inom olika yrkesområden har relativt god spridning över hela landet,
- den gymnasiala yrkesförberedande utbildningen ger dels kunskaper i allmänna ämnen som svenska, engelska och matematik, dels bred kompetens inom ett yrkesområde och möjlighet till yrkesinriktad specialisering,
- genomgången yrkesutbildning ger stora möjligheter till övergång till andra utbildningar,
- unga i stor utsträckning etablerat sig på arbetsmarknaden efter avslutad skolgång.

Samverkan måste präglas av långsiktiga och varaktiga relationer för att ge resultat i form av verksamhetsförändringar. Omfattningen och inriktningen av den samverkan som finns i dag behöver därför vidgas, såväl på den lokala som på den nationella nivån. Förutom rådgivning och deltagande i planering av t.ex. arbetsplatsförlagd utbildning behövs bl.a. ett gemensamt ansvar för genomförande och kvalitetssäkring av yrkesutbildning. Försöken att finna nya och effektiva former för lärande i arbete måste intensifieras.

Kontakterna med arbetslivet bör öka i grundskolan, gymnasieskolan och komvux. För grundskolans del handlar kontakterna huvudsakligen om arbetslivsorientering, som ett led i den samhällsorientering som barn och ungdom behöver samt om att använda arbetslivet som stoff för undervisningen i olika ämnen. Kontakter med arbetslivet bidrar också till utveckling av kunskap och erfaren-

heter som varje ung människa behöver inför sitt fortsatta studie- och yrkesval.

I gymnasieskolan handlar samverkan med arbetslivet dels om att ge förutsättningar för att den del av utbildningen som skall ske genom lärande i arbete på program med yrkesämnena för att utbildningsmålen skall kunna nås, dels om att anpassa utbildningen på dessa program till utvecklingen i arbetslivet.

Samverkan mellan skolan och arbetslivet på central nivå mellan staten och företrädare för arbetsgivarnas och arbetstagarnas organisationer har under lång tid ägt rum i olika former. På central nivå har staten samverkat dels med Arbetsmarknadens Yrkesråd, dels med de partsgemensamma centrala yrkesnämnderna inom olika branscher. Även på lokal nivå har samverkan funnits mellan skolan och arbetsmarknadens parter. Regelverket har dock skiftat under olika perioder. Under 1980-talet fanns en central reglering av hur denna lokala samverkan skulle ske. En successiv avreglering ägde rum först under decenniets senare del.

Avregleringen av prao i grundskolan har, enligt en utvärdering som Skolverket genomfört, inneburit att grundskoleelevernas kontakter med arbetslivet minskat i omfattning jämfört med situationen under Lgr 80 – trots att avsikten med skrivningarna i Lpo 94 var att de skulle öka och ta sig fler och mer flexibla former än vad som varit fallet med prao.

I samband med gymnasieskolans reformering infördes kravet att minst 15 procent av den totala utbildningstiden på program med yrkesämnena skulle vara arbetsplatsförlagd. Arbetsplatsförlagd utbildning (APU), medförde att behovet av samverkan mellan skolan och arbetslivet förändrades.

Skolorna skall utveckla former för samverkan mellan skola och arbetsliv med utgångspunkt i de nationella målen i läroplanen. I detta arbete bör man klarlägga utgångspunkterna för detta samarbete. Skall elevens, skolans, kommunens/regionens, det lokala näringslivets behov eller behovet av en nationell näringslivsutveckling vara det styrande? Olika intressenter har olika motiv utifrån sina respektive uppdrag och roller. En gemensam arena för diskussion och planering utifrån alla parter intressen och mål kan ge en

ökad förståelse för hur samverkan kan utvecklas. En sådan arena tycks i dag saknas på många håll.

Även lokalt behövs analyser dels av relationen mellan de mål för skolan som finns i de olika styrdokumenterna – framförallt läroplanerna – och olika intressenters/avnämares behov, dels av vilka medel som kan användas för att förverkliga samverkan mellan skolan och arbetslivet. Det är inte minst viktigt att skolans företrädare är klara över verksamhetens mål. Samverkansformerna skall bygga på ömsesidighet, enskilda parter intressen får inte tillåtas åsidosätta nationellt fastställda mål.

4.2 Förutsättningar för lokal samverkan

De bestämmelser som reglerade grundskolans och gymnasieskolans relationer till arbetslivet utvecklades i början av 1990-talet. I dag anger läroplanerna, Lpo 94 och Lpf 94, de nationella mål som skall uppnås, medan man lokalt förväntas avgöra hur målen skall nås. Avsikten var att avregleringen och decentraliseringen skulle leda till fler lokalt anpassade lösningar i fråga om samverkansformerna, dvs. ökad mångfald. Erfarenheterna från den gångna perioden visar att de väntade effekterna av målstyrning till stor del uteblivit på detta område.

Relationerna mellan skolan och arbetslivet behöver utvecklas i såväl grundskolan som gymnasieskolan. Vissa förhållanden tycks vara gemensamma för de orter som lyckats skapa en framgångsrik samverkan mellan arbetslivet, grundskolan och gymnasieskolan. Enligt arbetsgruppen är följande förutsättningar av stor betydelse:

4.2.1 Skolans engagemang

Rektors kunskaper och intresse är avgörande. På de skolor som har ett gott samarbete med det lokala arbetslivet finns en eller flera skolledare som har kunskaper om arbetslivet och förståelse för dess särskilda förutsättningar och behov. De förstår betydelsen av sam-

verkan med arbetslivet för att nå läroplanens mål och för att utveckla skolan.

Skolledare i gymnasieskolan har dessutom också ett uttalat intresse för att driva och utveckla yrkesutbildning. De tar egna initiativ till samverkan och stödjer de lärare i yrkesämnen som söker utveckla samarbetet med arbetslivet. De deltar i programrådsverksamhet eller liknande samverkansforum. De ger lärarna rimliga förutsättningar och resurser att klara ett omvärldsriktat utvecklingsarbete och försöker hitta flexibla lösningar t.ex. i fråga om handledarutbildning.

Lärarna i karaktärsämnena på dessa skolor ser hur samverkan med arbetslivet stärker deras ambitioner med den skolförlagda utbildningen och ger eleven en mer relevant utbildning. De ser arbetslivsanknytningen som en positiv möjlighet.

Gymnasieskolor som lyckats utveckla samverkan har också ett utbud av yrkesutbildningar som väl stämmer överens med skolans och arbetslivets lokala struktur och efterfrågan på arbetskraft i regionen. Problemen med bristande matchning är små och det är förhållandevis lätt att t.ex. få fram tillräckligt antal APU-platser.

4.2.2 Arbetslivets engagemang

Det är ett faktum att företag och verksamheter inom olika delar av arbetsmarknaden har starkt skiftande förutsättningar för samverkan. Verksamhetens storlek, inriktning och arbetsorganisation är exempel på faktorer som har stor betydelse för möjligheterna att t.ex. ta emot elever i prao eller APU.

Företagsledningens inställning har avgörande betydelse. På de orter där samarbetet är väl utvecklat finns starka och engagerade företags- och verksamhetsledare som driver på utvecklingen i det egna företaget och i de företagssammanslutningar som finns. Den prioriterar utbildningsfrågorna som ett led i företagets eller verksamhetens strategi för långsiktig kompetensförsörjning. Ledningen deltar själv i olika samverkansorgan med skolan och kommunen och öppnar möjligheter för medarbetarna att utveckla samarbetet med

skolan samt att ta ansvar för elever i olika åldrar som gästar företaget för studiebesök, temauppgifter, prao eller APU.

Även de fackliga organisationernas inställning till samverkan med skolan har betydelse. Fackföreningar som engagerar sig i yrkesutbildningsfrågor och som uppmuntrar medlemmarna t.ex. att ställa upp som yrkesombud och handledare samt att delta i handledarutbildning är en förutsättning för en smidig samverkan och därmed en bra yrkesutbildning. Att arbetsmarknadens parter uppträder gemensamt och ställer krav på skolorna är ett annat kännetecken för en väl fungerande samverkan.

4.2.3 Kommunledningens engagemang

I kommuner där samverkan mellan skolan och arbetslivet fungerar väl finns ett engagemang från den högsta politiska ledningen. Detta engagemang yttrar sig bl.a. i att man aktivt tar initiativ till att utveckla olika former för samverkan men också försöker hitta vägar att fördjupa de olika parternas delaktighet. Delaktighet förutsätter inflytande. Det innebär att i kommuner som lyckats med samverkan har den politiska ledningen visat stor vilja att försöka delegera beslutanderätt i olika frågor till de samverkansorgan man inrättat.

Gymnasieskolans och vuxenutbildningens utveckling och skola-arbetslivsfrågorna ses som strategiska i en regionalpolitik där utbildning och kompetens är nyckelfrågor för tillväxt och utveckling.

I sådana kommuner lyfts skola-arbetslivsfrågorna fram i skolplanen och skolans lokala arbetsplan. I kommunens och skolans budget säkerställs rimliga förutsättningar för samverkan med arbetslivet och kontinuerlig utveckling av yrkesutbildningarna.

Sett i relation till de samlade behoven i samhället och de specifika utvecklingsbehoven inom yrkesutbildningsområdet behöver samverkansformerna förnyas i en snabbare takt än vad som skett under 1990-talet.

4.3 Grundskolans samverkan med arbetslivet

4.3.1 Förändringar i grundskolans regelverk

I skollag, förordningar och allmänna råd fanns tidigare ett omfattande regelverk som gällde grundskolans och gymnasieskolans samverkan med arbetslivet. I *5 kap. 10 § skolförordningen (1971:235)* angavs tidigare att studie- och yrkesorientering skulle anordnas i grundskolan.

”För varje elev i grundskolan anordnas praktisk arbetslivsorientering under 6 - 10 veckor” (1982:251).

Lärare i grundskolan var enligt 14 kap. 9 a § skyldiga att besöka arbetsplatser där elever har praktisk arbetslivsorientering. (1984:45). För anskaffning av platser för prao fanns särskilda föreskrifter.

Dessa bestämmelser avlägsnades successivt under senare delen av 1980-talet. Kravet på samverkan mellan skolan och arbetslivet finns i dag endast i grundskolans och gymnasieskolans läroplaner. I Lpo 94 heter det bl.a. att skolan skall förbereda eleverna för att leva och verka i samhället. Vidare sägs att hög kvalitet i skolan förutsätter att den obligatoriska skolan samverkar med gymnasieskolan samt med arbetslivet och närsamhället i övrigt. Läraren skall ”medverka till att utveckla kontakter med mottagande skolor samt med organisationer, företag och andra som kan bidra till att berika skolans verksamhet och förankra den i det omgivande samhället”. Det är rektors ansvar att ”samverkan med skolor och med arbetslivet utanför skolan utvecklas så att eleverna får konkreta erfarenheter av betydelse för deras val av fortsatt utbildning och yrkesinriktning”.

4.3.2 Syftet med arbetslivskontakter i grundskolan

Syftet med elevernas kontakter med arbetslivet under grundskoletiden är tvåfaldigt. Arbetslivet utgör, för det första, en väsentlig del av det livs- och meningssammanhang som eleverna ingår i. Kunskaperna om arbetslivet är en naturlig del i den samhällskunskap som eleverna behöver för att kunna växa in i samhällslivet och fungera i ett aktivt medborgarskap. Dessa kunskaper kan utvecklas i grundskolans alla ämnen – inte bara i samhällskunskapsämnet. Kontakter med arbetslivet bör vara en del i varje ung människas socialisation.

Kunskap om arbetslivet utgör, för det andra, grunden för den yrkes- och studieorientering som skolan skall ge eleverna. Även om grundskolans elever har många år kvar i skolan innan de själva kommer ut i arbetslivet bör det poängteras att all utbildning ytterst syftar till inträde på arbetsmarknaden. För att eleverna skall kunna få de kunskaper som möjliggör väl underbyggda studie- och yrkesval måste de få tillfälle att på olika sätt pröva skilda arbetsuppgifter och arbetsmiljöer. Barn och unga har av naturliga skäl en kort planeringshorisont, många kan på sin höjd överblicka ett år framåt. Därför är det av stor vikt att de unga får *självupplevda* insikter i de krav som ställs inom olika yrken och på olika arbetsplatser. Sådana insikter stärker upplevelsen av sammanhang och mening i de ungas liv och bidrar därigenom till ökad studiemotivation i skolan.

Grundskolans samverkan med arbetslivet bör ske i varierande former. Det är t.ex. viktigt att den är systematiskt uppbyggd och återkommer på olika sätt beroende på elevernas ålder. För att uppfylla läroplanens intentioner är det också viktigt att den integreras i undervisning i timplanens olika ämnen, dvs. att arbetslivskunskapen är en angelägenhet för alla undervisande lärare. En skola som endast lägger ut en veckas prao under år 8 – kanske utan varken förberedelser eller genomtänkt uppföljning – kan inte anses ha uppfyllt läroplanens mål.

Studie- och yrkesorientering omfattar alla aktiviteter som genomförs för att eleverna ska kunna göra ett väl underbyggt studie- och yrkesval. Rektor är ansvarig för att organisera verksamheten så att målen i läroplanen nås. I sin undervisning ansvarar läraren för att kunskap om arbetslivet och ämnesanknytning sker. Studie- och yrkesvägledarna (SYV) ansvarar för vägledning enskilt eller i grupp. Information om alternativ inför valet till gymnasieskolan ligger också till stor del på SYV. För att eleverna ska få en grund för sina val som bygger på verklig kunskap, insikt och förståelse måste undervisningen rymma ett djupare pedagogiskt perspektiv på studie- och yrkesvalsfrågorna än vad som är vanligt i dag.

Efterfrågan på arbetskraft ökar för närvarande snabbt. Detta får betydelse för arbetsmarknadens krav på skolan. Sektorer med rekryteringsproblem kan bl.a. väntas ge uttryck för en önskan om att skolan skall styra eleverna mot utbildning som förbereder för just dessa sektorer. I detta läge är det viktigt att skolan har förmåga att informera om arbetsmarknadens utveckling, kunskapskrav och utbildningsvägar. Eleverna behöver också kunskap om arbetsmiljö och arbetsvillkor.

4.3.3 Grundskolans samverkan med arbetslivet i dag

Bilden av hur man i grundskolan väljer att arbeta med arbetslivskontakter är splittrad. Vissa skolor arbetar medvetet och med tydliga mål i arbetsplanen, medan andra fortfarande inte har kännedom om att kraven på Praktisk ArbetslivsOrientering (prao) avskaffats. Det visar en mindre studie som genomförts på arbetsgruppens uppdrag och som belyser den aktuella situationen vad gäller samverkansformer mellan grundskolan och arbetslivet. I studien, som genomfördes i april 2000, intervjuades studie- och yrkesvägledare och rektor på ett femtontal skolor om skolans arbetslivssamarbete.

Studien bekräftar de undersökningar som tidigare gjorts inom samma område och som påvisat att oklarheter föreligger vad gäller mål, roller och ansvar för arbetslivssamarbete i grundskolan.

Enligt undersökningen är det i stor utsträckning studie- och yrkesvägledarna som ansvarar för organisation och planering av samverkan med arbetslivet. Utan deras stöd skulle arbetslivsfrågorna få ännu lägre prioritet i den dagliga skolverksamheten. Detta förhållande kan tänkas vara en följd av att man i flera skolor uppfattar skola-arbetslivssamarbete som synonymt med prao. Arbetslivet ses då inte som en resurs i undervisningen och arbetslivssamarbetets syfte reduceras till att endast gälla förbättrade kunskaper för eleverna inför deras yrkesval.

I vissa skolor genomförs prao i mindre tidsomfattning, men på vissa håll kompenseras detta till viss del genom att prao sätts in i ett större sammanhang. För- och efterarbetet är väl utvecklat och kompletteras med andra aktiviteter som har en tydlig bäring på elevernas kunskaper om samhällslivet i stort. Exempel på detta är att områden som entreprenörskap och social kompetens tas upp i undervisningen med tydliga kopplingar till arbetslivets krav. En tendens som kan skönjas är att den form av praktisk arbetslivsorientering där eleven helt självständigt får möta en arbetsplats minskat till förmån för mera teoretiska moment i klassrummet tillsammans med andra elever och lärare.

Läroplanen och den lokala skolplanen har i många fall inte någon avgörande inverkan på hur skolorna utvecklar sitt samverkansarbete. I många fall kan en drivande studie- och yrkesvägledare eller lärare med stöd från sin skolledning i stället ha större betydelse för vilken roll dessa frågor får i skolan.

Organisatoriska problem och brist på resurser för resor, datorer och annorlunda gruppindelning m.m. anförs som orsaker till svårigheter att genomföra schemabrytande aktiviteter. Några skolor uttrycker också att utrymmet för ämnesövergripande aktiviteter minskat i takt med att kraven stärkts på att alla elever skall nå betyget godkänd i vissa kärnämnen. Pressen att sätta in alla befintliga resurser för att eleverna skall nå dessa mål upplevs som stark.

Även från elevhåll finns ett motstånd mot att använda tid till sådant som inte ger betyg. Detta skulle kunna tolkas som att aktiviteter som bedrivs inom ramen för skola - arbetslivssamverkan inte integrerats i ämnesundervisningen på ett sådant sätt att eleverna upplever det som en del av sin totala kunskapsutveckling. En fråga att ställa i sammanhanget är huruvida det lokala arbetet med betygs-kriterierna medfört att kunskaper som eleverna förvärvar utanför klassrummet inte inbegrips i det totala betygsunderlaget.

En stor del av arbetslivssamarbetet genomförs i *projektform*, vilket medför att satsningarnas livslängd blir relativt kort. Verksamheten är ofta beroende av en enskild persons, en eldsjäl, engagemang eller att resurser har tillförts skolan för någon slags projektverksamhet. Verksamheten utvecklas under en period, men dör ofta ut när eldsjälen försvinner eller projekttiden är slut.

Några gemensamma kännetecken för framgångsrik samverkan mellan skola och arbetsliv kan urskiljas:

- Skolledningens inställning till samverkan är positiv och arbetet prioriteras,
- En engagerad koordinator med helhetsperspektiv driver utvecklingen framåt,
- Resurstillskott ges för samverkan,
- Elevens behov och undervisningens behov har analyserats och blivit den utgångspunkt från vilken verksamheten byggts. En lokal arbetsplan med stark förankring i verksamheten har upprättats,
- Det lokala arbetslivet aktiveras utifrån lokala förutsättningar,
- Verksamheten genomförs inte i projektform utan som en del av skolans reguljära utvecklingsarbete.

4.4 Exempel på samverkan med arbetslivet i grundskolan

4.4.1 Nivrenaskolan i Njurunda, Sundsvalls kommun

I kommunen finns en tydlig skolplan och utvecklingsplan med mål för skolans arbetslivskontakter. Nivrenaskolans arbetsplan visar tydligt på arbetslivet som en resurs i undervisningen. Kommunen har också initierat projektet ”Skola- närsamhälle-företag i Sundsvall 2000”. Samverkan med det lokala näringslivet sker t.ex. genom lärar-prao samt genom gemensam kompetensutveckling för skolans lärare och företagens medarbetare. Elever och lärare deltar på arbetsplatsträffar för att informera om skolan och utbildning i dag.

Elevaktiva arbetssätt utmärker flera av inslagen i skolans arbetslivsundervisning. Det gäller t.ex. projektet Njurunda där eleverna erbjuder sig att producera information om de lokala företagens verksamhet. Informationen publiceras på webben eller i form av en trycksak. Genom detta arbete får eleverna ingående kunskaper om företagen.

En årlig företagsmessa arrangeras också av eleverna. Nivrenaskolan är ett exempel på hur en skola formulerat villkoren för samverkan utifrån en helhetssyn på elever och utbildning. Med detta som underlag har man skapat forum för samverkan med det lokala näringslivet genom att hitta former för ömsesidigt utbyte och förståelse.

4.4.2 Treälvskolan i Lit, Östersunds kommun

I kommunen finns en skolplan där man genom sina lokala mål försöker uppfylla läroplanens mål om samverkan med omvärlden. Detta sker bl.a. genom det man kallar entreprenörsinriktad skola och en satsning med namnet ”skolan mitt i byn”.

På Treälvskolan har detta fått ett direkt genomslag genom att man startat elevkooperativ (IT och Café) samt låtit lärare delta i en 5-poängskurs i entreprenörskap. Skolan har också påbörjat ett arbete för att utveckla arbetslivsundervisningen. Både genom att försöka hitta nya former för prao och andra arbetslivskontakter samt genom att man försöker ta hänsyn i undervisningen till den utveckling som sker i det omgivande samhället. Den nya formen för prao kallar man individuell Ao. Detta arbetssätt innebär att eleverna tillsammans med en mentor gör en individuell Ao-plan, som utgör en del av elevens individuella studieplan. Ao kan tas ut med 12 - 20 dagar i år 6-9 och kan variera efter behov mellan att vara "traditionell prao", individuella studiebesök eller en del av ett projektarbete etc.

På skolan har man också upprättat en idébank med förslag till hur målen med Ao ska kunna uppnås i den dagliga verksamheten. Nästa steg är att arbetsplanen för Ao också införs från år 1 så att en helhet uppnås. De individuella planerna kan följas och utvärderas ur ett 1- till 9-perspektiv. Inom ramen för "skolan mitt i byn" har samverkan med vuxenutbildningen, boende och föreningsliv börjat ta form.

Ett gemensamt projekt har varit att verka för ett lokalt bibliotek som nu har öppnat. Treälvsskolan är ett exempel på hur man försöker hitta nya lösningar för samverkan med arbetslivet där skolans organisation inte är styrande utan där i stället elevens behov sätts i centrum. Här bygger man upp sitt arbete utan extra resurser eller projektmedel.

4.5 Förslag till hur samverkan mellan grundskolan och arbetslivet kan utvecklas

4.5.1 Försöksverksamheten med utbildning utan nationell timplan

Ett antal kommuner kommer att ingå i en femårig försöksverksamhet där grundskoleutbildning skall ges utan nationellt fastställd timplan. Syftet är att ge kommunerna och skolorna en möjlighet att anpassa undervisningen ytterligare till elevernas behov. En intressant aspekt i denna försöksverksamhet kommer att vara hur skolans traditioner vad gäller organisation och undervisningsformer kommer att återspeglas i utbildningens genomförande. Kommer kunskapsområden där tydliga kursplaner saknas ha svårt att hävda sig i konkurrensen om tid och utrymme? Kommer det att innebära att prao får en svagare ställning eller kan det tänkas att den styrning som i dag sker via timplanen upphör och att läroplanens mål får större genomslag? Försöksverksamhetens effekter på samverkan mellan skolan och arbetslivet bör följas noggrant.

4.5.2 Rektors- och lärarutbildningarnas roll

En förutsättning för att långiktigt stärka arbetslivsfrågornas ställning i skolan är att samverkansformer med omvärlden blir ett tydligt och viktigt område i rektors- och lärarutbildningarna. Risken är annars att området, i brist på analys och metoder, kommer att ha en låg prioritet i den enskilda skolan. Utbildningen för lärare och rektorer är en naturlig plats att lägga grunden för ett positivt samarbetsklimat gentemot arbetslivet ute på skolorna.

Regeringen lade våren 2000 fram propositionen *En förnyad lärarutbildning* (prop. 1999/2000:135). Riksdagens beslut om propositionen väntas under hösten 2000. Den nya lärarutbildningen kan på längre sikt påverka inställningen till skolans samverkan med arbetslivet. Det nya allmänna utbildningsområdet om 60 poäng skall enligt propositionen innehålla kunskapsområden som är relevanta för läraryrket. Utrymmet för specialisering om minst 20 poäng skall kunna innebära en fördjupning eller en breddning av den blivande

lärarens utbildning. En inriktning mot arbetslivet kan vara en möjlighet att stärka arbetslivsorienteringens ställning i skolan.

Enligt direktiven till kommittén *Vägledning i skolväsendet* (Dir. 1999:107) skall utredarna granska och föreslå mål för studie- och yrkesorienteringen i förhållande till nya krav från arbetsliv, samhällsutveckling och utbildning. Ett tydliggörande av studie- och yrkesvägledningens mål och ansvarsfördelning skulle kunna medföra att kunskapsområdet får en bredare och starkare förankring i grundskolan. Av proposition 1999/2000:135 om lärarutbildning framgår att regeringen avser att återkomma till frågan om utbildning för vägledare sedan den kommitté som fått i uppdrag att utreda vägledningen i skolväsendet överlämnat sitt betänkande.

4.5.3 Kvalitetsutmärkelse för samverkan skola - arbetsliv

En kvalitetsutmärkelse kan delas ut till skolor som arbetar aktivt med att utveckla samverkan. Kriterier för vad som kännetecknar god kvalitet kan diskuteras fram av representanter för olika intressegrupper. På så sätt kan grunden för en nationell *arena* för diskussion kring samverkan mellan skolan och arbetslivet skapas. Denna kan sedan stå modell för hur diskussionerna kan föras på det regionala eller lokala planet. Den största vinsten med en dylik kvalitetsutmärkelse ligger inte främst i själva utmärkelsen utan i arbetet med de kvalitetskriterier som måste tas fram för att bedöma skolorna.

4.5.4 Skolverkets tillsyn

Skolverket skulle på ett tydligare sätt kunna beakta området vid sin tillsyn i kommunerna. Verket skulle också, som redan tidigare föreslagits, kunna följa utvecklingen på området samt föreslå insatser dels för att motverka vanföreställningar om praons roll i förhållande

till timplaneregleringar, dels för att stärka helhetsperspektivet i fråga om skolans samverkan med arbetsliv och omvärld. Det har visat sig att många skolor saknar metoder för hur samverkansarbete med arbetslivet kan bedrivas. Ett sätt att avhjälpa detta problem skulle kunna vara att aktivt sprida goda exempel och idéer från Skolverkets sida, t.ex. via Skoldatanätet. Genom tips på nya vägar för samverkan kan det lokala arbetet på skolorna stimuleras.

4.5.5 Kompetensutveckling

Olika former av kompetensutveckling måste stödjas och utvecklas. En viktig fråga är hur enskilda skolor kan stimuleras att satsa på kompetensutveckling inom detta område i konkurrensen från övriga utbildningsbehov. Ett närmare samarbete med det lokala arbetslivet och en mer aktiv roll för grundskolor i näringslivssamverkan i kommunen skulle kunna leda till värdefull kompetensutveckling för skolpersonal. Kunskaps- och erfarenhetsutbyte mellan skolan och företagen bör stimuleras. Kanske kan ovan nämnda arbete med utveckling av kvalitetskriterier utgöra en naturlig arena för samarbete och kunskapsutbyte.

4.5.6 Individuella studieplaner

Tydligare krav på individuella studieplaner för eleverna i grundskolan skulle kunna synliggöra frågor om framtida yrke/utbildning redan tidigt i elevens liv. Vägledningsinsatser och olika tillfällen där val och väljande förekommer bör lyftas fram och kopplas till elevens situation och personliga utveckling.

4.5.7 Portfoliomodell

Kunskapsområden som inte ingår i ett traditionellt ämne, som exempelvis arbetsmiljö samt arbetslivets organisation och förändring, bör ges ökad betydelse. En portfoliomodell där eleven inte bara samlar

uppnådda resultat i form av betyg, utan också andra intyg/meriter som t.ex. deltagande i elevrådsarbete, prao och elevkooperativ verksamhet skulle kunna ge legitimitet åt denna typ av verksamheter i skolan. I en sådan modell tydliggörs att även erfarenheter och kunskaper som inte mäts i betyg ändå har ett värde. Problemet är att detta värde inte ger utslag vid intagning till vidare studier eller inom utbildningssystemets ramar utan får ett värde först vid kontakt med arbetslivet. Modellens främsta syfte skulle vara att lyfta fram det faktum att kunskaper inte bara är det man förvärvar inom ramen för de olika ämnena i skolan.

Sammanfattningsvis kan sägas att det i läroplanen för grundskolan (Lpo 94) framgår vilken stor vikt samhället lägger vid att de unga får inblick i arbetslivet. Den belysning som arbetsgruppen låtit göra av grundskolans aktiviteter inom detta område, tyder dock på brister i skolans arbete. Med utgångspunkt i detta föreslår arbetsgruppen att regeringen tar initiativ till ett nationellt åtgärdsprogram för samverkan mellan grundskolan och arbetslivet. Formerna för åtgärdsprogrammet bör övervägas närmare. Om det utformas som ett lokalt utvecklingsarbete föreslås arbetet regleras i ett kontrakt mellan staten och de skolor som medverkar. Kontraktet kan specificera statens krav på kommunen för att ställa medel till förfogande. En särskild punkt i ett sådant kontrakt kan röra lärarnas engagemang i åtgärdsprogrammet.

4.6 Samverkan i gymnasieskolan

4.6.1 Det tidigare regelverket

I skollag och förordningar fanns tidigare ett omfattande regelverk som gällde grundskolans och gymnasieskolans samverkan med arbetslivet. Dessutom fanns allmänna råd. I skollagen (1962:319) angavs ännu under 1980-talet att skolstyrelsen i en kommun som anordnade gymnasieskola skulle utse ett planeringsråd med uppgift att biträda styrelsen i frågor rörande utbildningens anknytning till arbetslivet och att följa yrkesutbildningen i kommunen. Planeringsrådet skulle bestå av minst fem ledamöter och arbetsgivare, arbetstagarare samt den offentliga arbetsförmedlingen.

Skolstyrelsen skulle dessutom utse ett eller flera yrkesråd med uppgift att biträda styrelsen i frågor rörande yrkesinriktningen av utbildningen i gymnasieskolan. Yrkesrådet skulle bestå av minst tre ledamöter. I yrkesråden skulle företagare och anställda vara företrädare.

I skolförordningen (1971:235) angavs att ledamot i yrkesråd som företräder företagare eller anställda skulle ha god kännedom om arbetslivet samt om det eller de yrken som rådets verksamhet avsåg. De organisationer av företagare eller anställda som berördes av rådets verksamhet skulle ges tillfälle att avge förslag till ledamöter. I yrkesrådet borde även ingå ledamot av styrelsen för skolan eller skolledare eller lärare i gymnasieskolan.

Skolförordningen innehöll även utförliga anvisningar om planeringsrådets verksamhet, sammansättning och ansvarsområde. Närmare föreskrifter om planeringsråd fick meddelas av Skolöverstyrelsen (SÖ).

Planeringsråden kom också att kallas för SSA-råd, där SSA stod för samverkan skola-arbetsliv. Enligt *SÖ:s föreskrifter (1981-01-07)* ingick det också i SSA-rådets uppgifter att medverka i planeringen vid s.k. anpassad studiegång för en elev i grundskolan och vid valet av handledare och i handledarutbildning. SÖ utfärdade 1984-11-17 *Allmänna råd för kontakter mellan skolan och arbetslivet*. I dessa behandlas bl.a. planeringsrådets och yrkesrådets uppgifter. Planeringsrådet (SSA-rådet) skulle vara rådgivande organ till skolstyrelsen i skola - arbetslivsfrågor. Rådet skulle

vidare medverka vid framtagandet av skolstyrelsens verksamhetsplan i dessa frågor, fungera som remissorgan i samma frågor samt föreslå åtgärder för att förbättra innehållet i skolans arbetslivskontakter. Rådet var också tänkt som en resurs för skolstyrelsen i utvecklingen och förstärkningen av kontakterna mellan skolan, arbetslivet och arbetsförmedlingen samt kontakterna mellan arbetslivet och andra utbildningsformer som folkhögskola, särskola och arbetsmarknadsutbildning.

Rådet borde, enligt SÖ:s allmänna råd, ägna särskild uppmärksamhet åt åtgärder som aktualiserar och stimulerar otraditionella studie- och yrkesval. Flickornas situation på arbetsmarknaden skulle särskilt uppmärksammas, liksom situationen för elever med handikapp.

De lokala yrkesråden borde, enligt de allmänna råden, genom sin speciella kompetens biträda skolstyrelsen i frågor som rörde de yrkesinriktade utbildningarna. Viktiga uppgifter var att lämna synpunkter på yrkesutbildningarnas innehåll och skolverkstädernas utrustning utifrån de krav ett arbetsliv i utveckling och förändring ställer. De skulle också biträda skolan med råd om innehåll och utformning av arbetsplatsförlagd utbildning och tillsynen av denna liksom vid utveckling av olika försök med praktik på yrkesinriktade linjer och utformningen av yrkeslärares fortbildning. En viktig uppgift var att ta initiativ till lokalt utvecklingsarbete inom yrkesutbildningens område. Yrkesråden uppmanades – liksom SSA-råden – att stödja otraditionella studie- och yrkesval.

I förordningen om gymnasial lärlingsutbildning (SFS 1984:622) angavs att det eller de yrkesråd som fanns i kommunen samt planeringsrådet inom sina respektive uppgiftsområden skulle biträda skolstyrelsen i frågor som rör den gymnasiala lärlingsutbildningen. Vidare angavs att för varje elev som deltog i gymnasial lärlingsutbildning skulle skolstyrelsen fastställa en individuell studieplan. Förslag till sådan skulle utarbetas i samverkan mellan företrädare för skolan, företaget, den lokala fackliga organisationen och andra som hade kompetens inom yrkesområdet i fråga. Skolstyrelsen skulle i ärendet inhämta yttrande från vederbörande yrkesråd eller, om yrkesråd inte fanns, från planeringsrådet.

4.6.2 Nuvarande bestämmelser

Den nu gällande gymnasieförordningen (1992:394) anger inte hur samverkan mellan skolan och arbetslivet skall gå till. I 5 kap. 17 § sägs endast att arbetsplatsförlagd utbildning kan förekomma på samtliga program, att denna i fråga om program med yrkesämnen skall uppgå till minst 15 veckor, att rektor beslutar om hela eller delar av kurser skall arbetsplatsförläggas och om hur fördelningen över åren skall göras samt att styrelsen för utbildningen ansvarar för anskaffningen av platser för den arbetsplatsförlagda utbildningen.

I Lpf 94 sägs bl.a. att de frivilliga skolformerna skall samverka med arbetslivet.

”Skolan kan inte själv förmedla alla de kunskaper som eleverna kommer att behöva. Det väsentliga är att skolan skapar de bästa samlade betingelserna för elevernas bildning, tänkande och kunskapsutveckling. Därvid skall skolan ta till vara de kunskaper och erfarenheter som finns i det omgivande samhället och som eleverna har från bl.a. arbetslivet.”

Skolan skall sträva mot att varje elev får kännedom om arbetslivets villkor. Personalen skall bidra med underlag för elevernas val av utbildning och yrke, i undervisningen utnyttja kunskaper och erfarenheter från arbets- och samhällsliv som eleverna har eller skaffar sig utanför skolan samt i utbildningen utnyttja kontakter med det omgivande samhället och dess arbetsliv. Det är rektors ansvar att samverka med arbetslivet utanför skolan utvecklas.

Dagens läroplan för de frivilliga skolformerna säger sålunda inget om vilka former samverkan mellan skola och arbetsliv skall ta. Detta följer av det nu gällande styrsystemet för skolan som bygger på en tydlig ansvarsfördelning mellan staten, kommunerna och de professionella. I den målstyrda skolan fastställs de nationella målen av riksdag och regering medan kommunerna och lärarna har genomförandansvaret. De senare har det pedagogiska ansvaret för att målen uppnås medan de förra har ansvar för att det genom

skolplanen och kommunens budget ges tillräckliga resurser och rimliga förutsättningar för skolornas arbete. Medan resultatuppföljning och utvärdering utgör ett gemensamt ansvar för stat och kommun, utgör tillsyn genom Statens skolverk ett exklusivt ansvar för staten.

4.6.3 Samverkan mellan gymnasieskolan och det lokala arbetslivet kan utvecklas

Det finns i dag en bred insikt om arbetslivets betydelse för ungas upplevelse av sammanhang och mening i skolarbetet samt dess betydelse för socialisation och personlig utveckling. Samtidigt ökar arbetsmarknadens komplexitet och förändringshastighet vilket ställer ungdomarna inför svårigheter vid övergången från skolan till arbetslivet. Ur arbetslivets synpunkt behövs ett närmande till skolan för att långsiktigt säkra rekrytering och tillgång till rätt kompetens. Avståndet mellan verkligheten och de nationellt uppställda målen är på detta område i dag alltför stort.

Kontakter mellan skolan och arbetslivet kan utvecklas både i form av informella nätverk och personliga kontakter och mer formella sätt som t.ex. olika samrådsorgan. Kontakter kan tas på olika nivåer, t.ex. mellan lärare på en skola och en handledare på en arbetsplats och mellan rektor och en verksamhetsansvarig. Mycket talar för att betydelsen av personliga kontakter mellan företrädare för den politiska nivån i kommunerna och enskilda företagsledare eller lokala representanter för arbetslivets organisationer har ökat.

Samverkan kan t.ex. ske inom följande områden:

- inrättande av program och inriktningar,
- erbjudande om valbara kurser (specialiseringar),
- behov av lokala kurser (lokal profilering),
- uppläggning och genomförande av arbetsplatsförlagd utbildning, APU,
- uppläggning och genomförande av arbetsplatsförlagt lärande,

- utformning och bedömning av projektarbete,
- inköp av utrustning och utformning av lokaler,
- utveckling av innehåll och arbetsformer i yrkesutbildningen,
- kompetensutvecklingsbehov för lärare i yrkesämnena på skolan och handledare på arbetsplatsen,
- kvalitetsarbete, dvs. uppföljning och utvärdering,
- utveckling av samverkansformerna mellan skolan och arbetslivet,
- införande av mentorer i arbetslivet för elever som påbörjar studier i gymnasieskolan
- utveckling av samarbetet mellan lärare och personal i företag och verksamheter.

I de gymnasieskolor där det i dag finns en mer utvecklad samverkan mellan skolan och arbetslivet sker den i form av samrådsorgan, vanligen kallade programråd eller yrkesråd. Formellt ställs dock krav på programråd endast i den mån skolan deltar i den nu pågående försöksverksamheten med lärlingsutbildning. Mot bakgrund av de ökande samverkansbehoven är det troligt att olika former av informella kontakter behöver kompletteras med någon form av fungerande samverkansorgan vid all yrkesutbildning. I skrivelsen *Ökad rekrytering till gymnasieskolans industriprogram* (Ds. 1996:53) föreslogs att en försöksverksamhet med *lokala styrelser*, där arbetslivet i form av både arbetsgivare och arbetstagare är i majoritet, borde prövas för att stimulera utvecklingen av skola-arbetslivskontakterna på program med yrkesämnena. Den utveckling som ägt rum sedan 1996 och det omfattande förnyelsebehov som föreligger inom gymnasieskolans yrkesutbildning de närmaste åren aktualiserar behovet av en sådan försöksverksamhet.

Det är angeläget att lokal samverkan verkligen kommer till stånd. Det är däremot inte lämpligt att reglera samverkansformerna på nationell nivå. Förhållandena skiftar mellan landsdelar och branscher. Statens krav på kommunerna bör utformas på ett sätt

som stödjer principen om målstyrningen. Den förordning (1997:702) om kvalitetsredovisning inom skolväsendet, som trädde i kraft i november 1997, ger en möjlighet att stärka mål- och resultatstyrningen inom yrkesutbildningarnas område. Enligt förordningen skall en kvalitetsredovisning innehålla en bedömning av dels i vilken mån målen för utbildningen uppnåtts, dels vilka åtgärder som behövs om målen inte har uppnåtts. Arbetsgruppen anser att kommunerna i sina årliga kvalitetsredovisningar även skall behandla samverkan mellan skola och arbetsliv samt vilka insatser som gjorts för att utveckla yrkesutbildningarna.

4.6.4 Naturvetenskapsprogrammet, samhällsvetenskapsprogrammet m.fl.

Enligt 5 kap. 15 § gymnasieförordningen (1992:394, ändrad 1999:844) kan styrelsen för utbildningen bestämma om att arbetsplatsförlagd utbildning även skall förekomma på det estetiska programmet, naturvetenskapsprogrammet, samhällsvetenskapsprogrammet och teknikprogrammet. Vilken omfattning APU kommer att få på det nya teknikprogrammet som infördes hösten 2000 återstår att se.

Någon uppföljning av omfattningen av arbetslivskontakterna på dessa program har inte gjorts. Skolverket arbetar dock för närvarande med en uppföljning av det nya teknikprogrammet.

Det finns emellertid, enligt vad arbetsgruppen erfarit, exempel på skolor där eleverna på det estetiska programmet, naturvetenskapsprogrammet, samhällsvetenskapsprogrammet genomför olika kursavsnitt som lärande i arbetslivet. Studierna görs då oftare i form av studiebesök och projektarbeten – ibland på s.k. fadderföretag – än i form av arbetsplatsförlagd utbildning (APU) där eleven under längre, sammanhållen tid genomför sin utbildning på en arbetsplats. Omfattningen av lärande i arbetslivet tycks dock generellt vara mycket liten. Undantag från denna bild är de specialutformade program som består av en mix av kurser från naturvetenskapsprogrammet och kurser med en yrkesinriktad profil samt sam-

hällsvetenskapsprogrammets ekonomiska gren (*inriktning* från hösten 2000). På dessa utbildningsvägar är kontakterna med arbetslivet vanligen mer utvecklade.

Alla eleverna behöver få inblick i de moderna arbetslivet krav och funktionssätt. De måste t.ex. träna problemlösnings- och samverkansförmåga, flexibilitet och förmåga att ta ett ökat medansvar. Ur ett avnämarperspektiv måste därför samverkan mellan skolan och arbetslivet i framtiden i större omfattning även omfatta dessa program. Detta är inte minst angeläget mot bakgrund av att samhällsvetenskapsprogrammet är det program vars elever fördelas mellan flest sektorer på arbetsmarknaden. Statens skolverk bör, enligt arbetsgruppen, särskilt följa utvecklingen av arbetslivskontaktarna på dessa program och vid behov göra insatser för att stimulera en ökad samverkan.

4.7 Förslag till åtgärder i gymnasieskolan

4.7.1 Personresurser

I många kommuner saknas en tillräckligt stark stödstruktur för samverkan mellan skolan och arbetslivet. Till de s.k. SSA-råden knöts på 1980-talet ofta en eller flera personer med ansvar för arbetslivsfrågorna. När SSA-råden lades ner utvecklades många gånger även dessa tjänster. Samtidigt har antalet studie- och yrkesvägledare minskat i såväl grundskolan som i gymnasieskolan. Styr-dokumentet anger att arbetslivsfrågorna är ett gemensamt ansvar för samtliga som verkar i skolan. Det är viktigt att hålla fast vid ett sådant pedagogiskt synsätt.

Ändå bör frågan ställas om det inte behövs personer med särskilt ansvar för att utveckla arbetslivsfrågorna i skolan. En sådan person kan ha en bakgrund som vägledare, men behöver inte ha det. I flera kommuner finns projekt-, utbildnings- och kvalitetsledare med en

bakgrund som lärare. Det finns också exempel på att man medvetet rekryterat någon med annan arbetslivserfarenhet än från skolan.

Det finns kopplingar och skillnader mellan skolans ansvar för samverkan med arbetslivet och dess ansvar för studie- och yrkesvägledning. Regeringen har tillsatt en kommitté (dir. 1999:107) som bl.a. skall granska på vilket sätt kommunerna arbetar med studie- och yrkesvägledningen. Kommittén skall vara klar med sitt uppdrag vid utgången av mars 2001. För arbetslivets möjligheter att engagera sig är det avgörande att dess kontakter med skolan sker så effektivt och informellt som möjligt. Det är därför viktigt att det varken lokalt eller centralt byggs upp separata organ för samverkan i fråga om studie- och yrkesvägledning och samverkan på andra områden.

4.7.2 Lokala och regionala nätverk

Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) har stött bildandet av ett nätverk mellan företagare som lokalt engagerat sig i skolans utveckling. Liknande initiativ har också tagits av arbetsgivarorganisationer för vissa branscher. Genom sådana nätverk kan såväl erfarenheter och kunskaper spridas som olika initiativ och goda exempel.

4.7.3 Stödmaterial

Statens skolverk har i enlighet med sin instruktion regeringens uppdrag att främja utvecklingen av skolväsendet. Detta sker bl.a. genom publicering av kommentarmaterial, allmänna råd och rapporter av olika slag. Arbetsgruppen föreslår på annan plats i denna promemoria att Skolverket skall ge ut allmänna råd om arbetsplatsförlagd utbildning. Arbetsgruppen menar att det är viktigt att Skolverket på olika sätt följer utvecklingen av gymnasieskolans yrkesutbildning och tar initiativ till olika insatser för att stödja utvecklingen.

4.7.4 Internet-plattform

Statens skolverk har redan i dag ett omfattande uppdrag att utveckla användningen av Internet i skolsammanhang. T.ex. har man under flera år ansvarat för utvecklingen av det svenska skoldatanätet.

Skolverket har regeringens uppdrag att utveckla Internet-användningen i myndighetens eget arbete och att stödja skolornas användning av Internet för informations- och erfarenhetsutbyte. Skolverkets hemsida innehåller mycket av den information verket tar fram. Verket har också utvecklat skoldatanätet. Exempel på andra myndigheter som använt sig av Internet för att sprida information och stödmateriel är Delegationen för IT i skolan, ITiS, Kommittén för kunskapslyftet och Kommittén för kvalificerad yrkesutbildning. Utbildningsdepartementet har deltagit i utvecklingen av det Europeiska skoldatanätet.

Skolverket har startat ett projekt kring samverkan skola - arbetsliv och nytänkande inom gymnasieskolans yrkesutbildningar med anledning av ett regeringsuppdrag i december 1999 om kvalitetsförbättrande insatser inom området. Inom projektet planeras en sida kopplad till Skolverkets hemsida. Skolverket bör även kunna utveckla denna sida till en *plattform* för olika former av lärande i arbete, för nätverksbygge och erfarenhetsutbyte samt för spridning av information om arbetslivet och om samverkansmöjligheter mellan skolan och arbetslivet.

På en sådan sida skulle också olika slags stödmateriel kunna presenteras, t.ex. om möjligheter att förlägga utbildning utomlands. Här skulle också kunna finnas länkar till branschorganisationer, samverkansprojekt mellan skola och arbetslivet m.m. Sidan skall vända sig till såväl lärare som till företag och verksamheter med intresse för APU och arbetsplatsförlagt lärande.

4.7.5 Kvalitetsredovisningarna

Sedan 1997 gäller att varje kommun årligen skall upprätta en skriftlig kvalitetsredovisning som ett led i den kontinuerliga uppfölj-

ningen och utvärderingen av skolplanen respektive arbetsplanen (1997:702). En kvalitetsredovisning skall innehålla en bedömning av dels i vilken mån målen för utbildningen uppnåtts, dels vilka åtgärder som behövs om målen inte har uppnåtts. Kvalitetsredovisningarna möjliggör att den nationella styrningen stärks på områden där den generellt utformade målstyrningsprincipen och befintliga styrdokument visat sig vara otillräckliga. Arbetsgruppen menar att möjligheten bör övervägas att i förordningen om kvalitetsredovisning inom skolväsendet kräva att samverkan mellan skolan och arbetslivet skall redovisas.

4.7.6 Den lokala stödstrukturen

All samverkan mellan kommun och arbetsliv bygger på frivillighet och ömsesidig nytta. Samverkan mellan skolan och arbetslivet i en kommun eller i en skola kan därför inte åstadkommas genom central reglering. Samverkan kan endast skapas genom den enskilda kommunens eget arbete och strävan. Kommunerna har möjlighet att inrätta *utvecklings- eller arbetslivsråd*. Detta kan fungera som ett aktivt samverkansorgan bestående av representanter för skolan, skolhuvudmannen och det lokala arbetslivet.

Utvecklingsrådet (arbetslivsrådet) kan arbeta med att dels skapa förutsättningar för utvecklingen av och kvaliteten i grundskolans uppdrag att orientera om arbetslivet, dels skapa förutsättningar för lokal anpassning av gymnasieskolans utbud av utbildningar och för arbetslivets deltagande vid planering och genomförande av yrkesutbildningar. Vidare kan frågor om utbildningsresultat, rekryteringsbehov och anställningsbarhet behandlas. Utvecklingsrådet (arbetslivsrådet) bör även kunna delta i planeringen av utvärderingar och vid diskussioner om t.ex. kompetensutveckling. Mot bakgrund av att komvux roll för yrkesutbildning på gymnasial och eftergymnasial nivå har förstärkts, ter det sig naturligt att även den kommunala vuxenutbildningen kan delta i verksamheten i ett arbetslivsråd.

Det lokala utvecklingsrådets (arbetslivsrådets) huvuduppgift bör vara planering, genomförande, marknadsföring och utveckling av utbildning. Det lokala arbetslivet kommer knappast att prioritera forum där den dominerande aktiviteten består av informationsutbyte i allmänhet. Erfarenheter från olika kommuner visar att en förutsättning för en positiv utveckling av verksamheten i ett utvecklingsråd är att problem i fråga om beslutsrätt och representativitet är lösta. Det måste finnas beslutskraft ”vid bordet” och om nödvändigt måste olika parter agerande kunna påverkas för att få till stånd nödvändig utveckling. Detta ställer krav bl.a. på personsammansättningen i utvecklings- eller arbetslivsråden.

I dag ställs krav på särskilda *programråd* endast i den mån skolan deltar i försöksverksamhet med lärlingsutbildning. Enligt arbetsgruppen är det viktigt att följa vilken roll programråden spelar i försöksverksamheten och vilka positiva effekter de tillför samarbetet mellan skolan och arbetslivet.

Under 1990-talet ökade behovet av kontakter mellan gymnasieskolan och det lokala arbetslivet som en följd av ett ökat inslag av arbetsplatsförlagd utbildning, APU, i de treåriga programmen. Med en fortsatt försöksverksamhet med lärande i arbete kommer samverkansbehovet att öka än mer. Förutsättningar måste t.ex. skapas för ett löpande samarbete mellan yrkeslärarna och handledarna vid planering, genomförande och uppläggning av den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen. Även införandet av en yrkesexamen med externa medbedömare innebär att en fördjupad samverkan mellan skolan och arbetslivet måste komma till stånd. Ett programråd bör kunna utformas på ett flexibelt sätt. En skolhuvudman kan föredra ett programråd för varje nationellt eller specialutformat program, en annan kan vilja samordna flera program i ett gemensamt programråd.

4.7.7 Lokala styrelser med majoritet för arbetslivet

En arbetsgrupp bestående av representanter från Riksdagen, Utbildningsdepartementet, Skolverket samt SAF och LO föreslog i skrivelsen *Ökad rekrytering till gymnasieskolans industriprogram* (Ds. 1996:53) att en försöksverksamhet med lokala styrelser borde inrättas för att stimulera utvecklingen av skola-arbetslivskontakterna på program med yrkesämnena. Avsikten var att arbetslivet i form av både arbetsgivare och arbetstagare skulle vara i majoritet. Behovet av en sådan försöksverksamhet har stärkts genom den utveckling som skett sedan 1996. Den grundläggande gymnasiala yrkesutbildningen står inför ett omfattande förnyelsebehov som gör en sådan försöksverksamhet med ett *gemensamt* ansvarstagande eller med en *majoritet* för arbetsmarknadens parter än mer intressant.

Det är väsentligt att försöksverksamheten utformas på ett sådant sätt att den inte motverkar andra initiativ, som t.ex. den pågående försöksverksamheten med lokala styrelser inom gymnasieskolan och den kommunala vuxenutbildningen (1997:642). En tydlig gränsdragning är med andra ord nödvändig. Det är också viktigt att finna flexibla samarbetsformer så att överorganisering undviks. Om en skolhuvudman väljer att ingå i försöksverksamhet med lokal styrelse för yrkesutbildning bör t.ex. denna styrelse ersätta motsvarande programråd.

4.7.8 Partnerskap – samverkan på regional nivå

För att upprätthålla ett brett utbud av yrkesutbildningar över hela landet kan olika former av regional samverkan behöva stärkas. En kommun är i dag ofta för liten ur resursmässig och demografisk synvinkel för att kunna erbjuda ett brett urval av yrkesutbildningar. Det blir allt vanligare att en kommun inte inrättar samtliga inriktningar inom ett nationellt program. Skolverket har gjort en studie som indikerar att flertalet av de samverkansavtal som finns i dag mellan två eller flera kommuner endast berör vissa aspekter av samarbetet, huvudsakligen ekonomiska i form av den interkommunala ersättningen.

Regeringen beslutade 1998 att erbjuda länen möjlighet att delta i en försöksverksamhet med att ta fram regionala tillväxtavtal (prop. 1997/98:62). I varje län bildades ett partnerskap, där sammansättningen kunde variera, men där representanter för arbetslivet, kommunen, högskolan och olika statliga myndigheter på regional nivå var viktiga aktörer. I dessa partnerskap kunde en dialog om utveckling och utvecklingsfrämjande faktorer komma igång. Försöksverksamheten kan sägas bedrivas med framgång då samtliga län aktivt deltar.

Arbetsgruppen anser att man bör stimulera samverkan på regional nivå i enlighet med det arbete som sker lokalt.

4.7.9 Ersättning för deltagande

För de medverkande innebär flera av de förslag som framlagts ovan kostnader, bl.a. i form av utebliven produktion och löner. För att samverkan skall komma till stånd har regeringen i förordningen (2000:690) om försöksverksamhet med lärande i arbetslivet inom gymnasieskolan angivit att ett statsbidrag lämnas med 15 000 kronor för varje elev som deltar i försöksverksamheten. Statsbidraget är främst avsett att användas som ekonomisk ersättning till de arbetsplatser som samverkar med skolhuvudmännen samt att i övrigt underlätta införandet av försöksverksamheten.

På sikt bör ett nytt system utvecklas för finansiering av yrkesutbildning, olika former av lärande i arbete samt samverkan mellan skola och arbetsliv. En framtida utredning bör ta ställning till hur förutsättningar kan skapas för parternas medverkan. Finansieringsproblematiken utvecklas vidare i avsnitt 5.

4.8 Exempel på samverkan med arbetslivet i gymnasieskolan

4.8.1 Samverkansprojekt med industriteknisk utbildning i Eskilstuna

I rapporten *Samverkansprojekt industriteknisk utbildning i Eskilstuna* redovisas en utvärdering av det utvecklingsarbete som Eskilstuna kommun genomfört med den industritekniska gymnasieutbildningen åren 1995 - 1998.

Nyckelfaktorer för framgång

Utvärderingsgruppen pekar särskilt ut följande faktorer som betydelsefulla för att man lyckats vända den nedåtgående trenden för industriteknisk utbildning:

- ett engagerat och hos alla intressenter väl förankrat utbildningsråd som tar ansvar för utbildningens långsiktiga utveckling i skola och företag,
- en projektledare i skolan med intresse, kunskap och framförallt tid för att vidareutveckla utbildningen,
- motiverade och kunniga lärare och handledare för undervisning och utveckling av utbildningen,
- en från företag och skola gemensam information till blivande elever med marknadsföring av utbildningsprogram och möjligheter till framtida jobb,
- ett kraftfullt engagemang i elever som redan befinner sig i utbildning,
- ekonomiskt utrymme för utbildningsområdet att genomföra olika aktiviteter inriktade mot utbildningens kvalitet, information, marknadsföring och utredningar om t.ex. framtida kompetensbehov.

Företagen

Företagens mycket aktiva roll med stöd från Fabriksföreningen har varit av avgörande betydelse för utbildningssatsningens resultat. ”Eskilstuna fabriksförening - unik i landet och en självklar och väl-

organiserad träffpunkt för företagen - har varit grunden för näringslivets engagemang i utbildningssatsningen. Föreningens ordförande tog tillsammans med skoldirektören initiativet till satsningen och har haft avgörande betydelse för det lyckade resultatet.”

Eskilstunaföretagen har skjutit till pengar, skapat en utbildningsorganisation på sina företag med handledare, faddrar och kontaktpersoner, deltagit i rådslag och har ställt upp på många andra sätt. ”Många har gjort det för att lägga grunden till en egen rekryteringsbas (t.ex. Volvo) eller för att säkerställa en framtida rekrytering, men åtskilliga företag har gjort det för branschens, Eskilstunas eller ungdomens skull utan nästan någon tanke på återvinning.”

Nätverk på tre nivåer

Det samarbete som ägt rum på tre olika nivåer var förutsättningen för de positiva resultaten i Eskilstuna:

- det lokala näringslivet, väl representerat av Fabriksföreningen (ordföranden och företagschefer) och kommunen, företrädd av framförallt skoldirektören,
- skolledningen på Rinmangymnasiet och utbildningsansvariga i deltagande företag,
- handledare/produktionsansvariga på företagen och Rinmangymnasiets lärare.

Utbildningsrådet

Lärare, företagare, politiker och skolledare – alla är ense om att utbildningsrådet blivit ett forum för att utveckla den industritekniska gymnasieutbildningen. En av förutsättningarna för rådets framgång är att det består av *fullmyndiga ledamöter* som kunnat fatta beslut vid sittande bord samt att rådet tagit ett gemensamt och långsiktigt ansvar. Företag och skola har i utbildningsrådet formerat en helhet med ett 3-årsperspektiv på satsningen. Halvtidstjänsten som projektledare, finansierad av företagen, har varit av avgörande betydelse för att rådets idéer och beslut kunnat förverkligas. Även stöd från facket och engagerade elevrepresentanter har varit positiva faktorer.”

4.8.2 Behovsprövad utbildning i Linköping

Industrikompetens i Östergötland AB är ett företag som syftar till att erbjuda företag stöd med bemanning under perioder med extra hög orderingsång. Avsikten är att företagen långsiktigt skall kunna rekrytera och behålla kompetens utan att behöva varsla under en konjunkturedgång. Kompetent men övertalig personal anställs av Industrikompetens Östergötland. Dessa får utbildning i olika företag under lågintensiva perioder och kan sedan gå in i dessa när produktionsbehoven ökar.

Industrikompetens i Östergötland stödjer företagen i regionen även genom att kartlägga företagens framtida kompetensbehov. Mot bakgrund av den kännedom om företagen i regionen som Industrikompetens i Östergötland byggt upp har man sett det som naturligt att intressera sig för gymnasieskolans yrkesutbildningar och att ta på sig ansvaret för att fördela platser för de arbetsplatsförlagda delarna.

Industrikompetens i Östergötland har också tagit initiativ till att utveckla s.k. *behovsprövad utbildning*. Företaget har sökt kontakt med skolan och kommunen och tillsammans har Linköpings industritekniska gymnasium utvecklats. För arbetet har det funnits en styrgrupp bestående av representanter för företag och skolor. Ordföranden har hämtats från näringslivet. Olika arbetsgrupper har analyserat kompetensbehoven. Resultatet har blivit ett specialutformat program, Industriteknikerprogrammet. Flera aktiviteter har syftat till att rekrytera ungdomar till programmet. Tjugo unga medarbetare från företagen har utbildats till "industriambasadorer", vilka har informerat elever i grundskolans år 9. En video har tagits fram och en utbildningsmessa har anordnats där skolan och företagen tillsammans visat upp sig.

Rekryteringen till programmet har blivit god. Första året togs 24 elever in efter särskilda vägledningssamtal. Man strävar nu dels efter att utveckla fler utbildningar med relevans för industrin, dels att sprida kännedom om de arbetsformer och de relationer mellan skolan och arbetslivet som utvecklats i projektet.

4.8.3 Företagsförlagd utbildning vid TK/Dignet i Uppsala

TK AB är ett företag i tryckeribranschen med 40 anställda. Ledningen för företaget har ett stort intresse för utbildningsfrågor. Drivkrafter är, förutom ett personligt engagemang, dels insikten om branschens rekryteringsbehov, dels insikten att den snabba kunskapsomsättningen i branschen tvingar företaget att utvecklas i riktning mot en lärande organisation. Inom företaget har ett särskilt utbildningsbolag, Dignet, skapats för att försöka bidra till att i olika former förse branschen med ny kompetens.

Tillsammans med Uppsala kommun har man sedan 1997 drivit en företagsförlagd utbildning i form av en lokal gren – tryckare – inom ramen för hantverksprogrammet. Målen för utbildningen är

1. Lust till kreativt livslångt lärande
2. Förutsättningar för vidare studier
3. Möjlighet till anställning efter studierna

De fyra eleverna genomför samtliga karaktärsämneskurser på det egna företaget eller vid något annat av de företag som ingår i TK/Dignets nätverk. Kärnämnenas läses ännu huvudsakligen vid en närbelägen gymnasieskola och undervisningen där är koncentrerad till två tillfällen i veckan. Skolan har varit mycket tillmötesgående och visat stark vilja att utforma en god studiesituation för eleverna. Utbildningen är treårig, men eftersom den är individuellt utformad finns det möjlighet att gå ett fjärde år för den elev som behöver det.

På företaget finns en handledare som har ansvar för att planera, samordna och följa upp utbildningen tillsammans med eleverna och lärarna vid den kommunala gymnasieskolan. Handledaren ansvarar själv för undervisningen i de olika yrketeoretiska delarna och för att eleverna får möjlighet att tillämpa och fördjupa sina kunskaper vid ett lämpligt arbetsställe. T.ex. erbjuder Uppsala Nya Tidning ungdomarna möjlighet att arbeta i tidningens tryckeri. Eleverna får möta en mångfald av arbetsuppgifter, maskiner och miljöer. På så sätt skapas kvalitet i utbildningen.

Utbildningen genomförs i samverkan med kommunen. Det innebär att eleverna är inskrivna i den kommunala gymnasieskolan, att lärare vid skolan sätter betygen i kurserna och att skolan utfärdar betygsdokumentet. Grunden för samverkan är ett avtal som årligen omförhandlas och utvecklas. Den viktigaste förutsättningen för att lyckas menar TK/Dignet är att det finns personer i kommunen och i arbetslivet som vågar pröva något nytt och som kan skapa tillitsfulla relationer.

TK/Dignet får som ersättning för sitt arbete av kommunen ett belopp som motsvarar kostnaden per elev i den vanliga gymnasieskolan. TK/Dignet betalar i sin tur ersättning till de företag som tar emot eleverna.

Eleverna har rekryterats genom att kommunens studievägsinformation. De har inbjudits att göra studiebesök vid företaget. Man har även haft annonser i pressen. De elever som nu går på den lokala tryckar-grenen har först börjat sina studier på ett "vanligt" nationellt program. I framtiden hoppas TK/Dignet även kunna rekrytera elever som har för avsikt att gå över från ett individuellt program till ett nationellt. Med det koncept man utvecklat kan man ta emot åtta elever samtidigt.

4.8.4 Partnerskap för livslångt lärande i Huddinge

Vid Sågbäcksgymnasiet i Huddinge kommun pågår ett utvecklingsprojekt kallat *Partnerskap för livslångt lärande. Regional utveckling på Södertörn genom samarbete skola - näringsliv*. Genom projektet har ett samarbete utvecklats mellan Sågbäcksgymnasiet och Toyota Sverige, OK Biva, ICA och IKEA. Skolan samarbetar även med Byggmästarföreningen, Målarmästarföreningen, Handelskammaren i Huddinge och Företagarnas Riksorganisation i Huddinge.

Näringslivsforum

Kommunens gymnasieskolor har under flera år arbetat med kvalitetsutveckling enligt den modell som tagits fram av Institutet för

Kvalitetsutveckling, SIQ. I kommunen finns ett näringslivsforum som träffas fyra gånger om året. Det är ett samrådsorgan mellan näringslivet, Södertörns högskola och utbildningsförvaltningen i Huddinge kommun. Utbildningsnämndens ordförande är också ordförande i Näringslivsforum.

Programråd

För varje program på skolan finns ett programråd som rådgör om utbildningens inriktning, arbetsplatsförlagd utbildning, framtidsutsikter för branschen, ny teknik och möjligheter till fortbildning. I programråden finns personer med bred erfarenhet från branschen, både arbetsgivare och arbetstagare samt elever, lärare och rektor. Ordföranden är ledamot i utbildningsnämnden.

Partnerskap

Med partnerskapet vill man gynna regionens utveckling genom att stärka företagsamheten och bidra till att skapa nya jobb. Näringslivet ges möjlighet att influera utbildningen – utan att styra den. En utgångspunkt för skolan är att ett partnerskap är något som skolan måste kvalificera sig för att ingå i, en attraktiv möjlighet som ställer krav på engagemang. I Sågbäcksgymnasiets tanke om partnerskap ligger också att skolan måste vara en likvärdig partner som kan vara en tillgång för företagen.

Arbetet startade våren 1998, med utbildningsförvaltningens kvalitetsledare som projektledare. Avgörande för framgångarna har varit att kontakterna med näringslivet etablerades genom att skolan vände sig till koncernledningarna och presenterade sina idéer om partnerskap. Det engagemang som koncernledningarna visade öppnade dörrarna för samverkan mellan skolan och företagsenheterna i regionen.

Partnerskapet med Toyota har inneburit att Toyota ställt bilar och annan utrustning till skolans förfogande. Lärarna i yrkesämnena deltar i Toyotas program för kompetensutveckling av sin personal. De har bl.a. deltagit i en utbildning i Manchester i Storbritannien. Genom att t.ex. de manualer som eleverna arbetar efter är på engelska har kärnämneslärarna kommit med i arbetslaget. Resultatet

för skolan är att fordonsprogrammet blivit populärt. För Toyotas del har effekten blivit att de kan rekrytera mekaniker som nått en högre grad av färdigutbildning än de kunde tidigare. Toyota har utsett en skolansvarig och en informatör för att utveckla sitt samarbete med skolan.

Partnerskapet med ICA har inneburit att eleverna fått tillgång till APU-platser och har fått göra studiebesök i butiker och varulager m.m. Lärarna i yrkesämnena har fått delta i kompetensutveckling hos ICA.

Näringslivsgymnasier

På Sågbäcksgymnasiet menar man att det är viktigt att sprida och utveckla sina erfarenheter. Tillsammans med S:t Jacobi gymnasium i Vällingby har man börjat utveckla ett nätverk kallat *Näringslivsgymnasier*.

4.9 Samverkan mellan skola och arbetsliv på central nivå

4.9.1 Bakgrund

Det finns en lång tradition av samverkan på central nivå mellan staten och arbetsmarknadens parter. Samverkansformerna har växlat. Parterna var välrepresenterade i de utredningar som under 1930-talets berörde yrkesutbildningarnas utveckling, t.ex. rationaliseringsutredningen som tillsattes 1936 (SOU 1939:13). 1944 inrättades *Kungliga Överstyrelsen för Yrkesutbildning* (KÖY). KÖY hade i uppgift att granska och utforma läroplaner för de yrkesutbildningar i kommunal och enskild regi som erhöll någon form av statsbidrag. I KÖY var partsrepresentationen stark.

Efter förslag från Arbetsmarknadens Yrkesutbildningskommitté, som tillsattes 1939, inrättades *Arbetsmarknadens yrkesråd* som höll sitt konstituerande möte i november 1944. Det rådde ett stort mått

av personalunion mellan Arbetsmarknadens yrkesråd och KÖY under hela perioden¹⁶. Det gällde också – men i betydligt mindre utsträckning – relationen till Skolöverstyrelsen. Arbetsmarknadens yrkesråd anordnade från 1940-talet till 1960-talet en mängd konferenser för utbildningsledare i företag och kommuner. Yrkesrådets kansli gjorde en rad utredningar om yrkesutbildning. Dessutom hjälpte yrkesrådet skolor, branscher och enskilda företag med utbildningsplanering och pedagogisk rådgivning.

”Det fanns således från första början ett nära samarbete mellan Arbetsmarknadens yrkesråd och statliga verk och myndigheter. Yrkesrådet fick halvofficiella funktioner. Intresseorganisationerna fick ett direkt inflytande över statens göranden och låtanden på en rad viktiga politikområden.”¹⁷

På 1950-talet arbetade Arbetsmarknadens yrkesråd mycket intensivt för att aktivera företagsnämnderna som lokala intresseorgan för utbildningsfrågor i näringslivet. 1950-talet innebar också en mycket stor ökning av antalet heltidsstuderande – en expansion som fortsatte under 1960-talet i alla icke-obligatoriska utbildningar. Dessutom integrerades yrkesskolorna i den nya och bredare gymnasieskolan. Reformen innebar att statens ansvar för yrkesutbildningarna ökade. I SOU 1962:28 betonade den grupp sakkunniga som utrett yrkesutbildningens centrala ledning statens ansvar för yrkesutbildningens ledning och utformning.

”Om yrkesutbildningen fick en central ledning – och om huvudmannaskapet för såväl teoretiska som praktiska utbildningar samlades under ett paraply – skulle yrkesutbildningarnas status höjas.”¹⁸

¹⁶ Se vidare artikeln Yrkesutbildning och tillväxtpolitik av Jonas Olofsson i Arbetsmarknad & Arbetsliv, årg. 4, nr 1. 1998.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

Ansvar för ungdomsutbildningen efter grundskolan koncentrerades till ett nytt ämbetsverk när KÖY och SÖ slogs samman. När den nya Skolöverstyrelsen inrättades 1964 fick parterna en viss representation i styrelsen. Den var dock svagare än i KÖY.

På 1970-talet hade tjänstemannagrupperna ökat i antal och organisatorisk styrka. Flera partssammansatta grupper för utbildningsfrågor hade bildats. LO och SAF var inte längre lika dominerande på arbetsmarknaden. Detta påverkade naturligtvis verksamheten i Arbetsmarknadens yrkesråd. Skulle samarbetet breddas med t.ex. TCO och SACO? Hur nära skulle samarbetet med statliga myndigheter centralt fortsätta?

Den modell för samarbetet mellan arbetsmarknadens parter som hade sina rötter i det tidiga 1900-talets industrialisering och som fortsatt att utvecklas under de första efterkrigsdecennierna, stod samtidigt inför förändringar under trycket av bl.a. den pågående strukturrationaliseringen. Betydelsen av det centrala samarbetet minskade. Den policy som SAF utvecklade på 1980-talet innebar också att arbetsgivarnas mer organiserade samverkan med statliga myndigheter på central nivå upphörde.

På det lokala planet fanns ett samarbete genom de s.k. SSA-råden. Dessa hade i uppgift att stödja skolans samverkan med arbetslivet genom att delta i planering och rådgivning.

Kommunaliseringen och avregleringen av skolan i början av 1990-talet innebar att utvecklingen mot minskat samarbete mellan staten och arbetsmarknadens parter fortsatte. Under 1990-talet har arbetsmarknadens parter i viss omfattning deltagit i utredningsverksamhet på central nivå. Skolverkets uppdrag att kontinuerligt revidera gymnasieskolans kursplaner har inneburit att ett samverkans- och samrådsförfarande inletts, framförallt mellan verket och de centrala yrkesnämnderna. Sedan 1998 är samrådsskyldigheten reglerad i gymnasieförordningen.

4.9.2 Ett nationellt råd

Den gymnasiala yrkesutbildningen kommer att präglas av ett stort förnyelse- och utvecklingsbehov under de kommande åren. Reformeringen av vuxenutbildningen kommer att fortsätta. Den kontinuerliga samverkan som inletts genom Utbildningsdepartementets arbetsgrupp för frågor som rör samverkan mellan skola och arbetsliv och genom Statens skolverks olika initiativ bör fortsätta.

I flera länder finns ett forum som möjliggör löpande kontakter mellan regering, myndigheter och arbetsmarknadens parter. I Norge finns t.ex. ett råd direkt underställt Kirke- utdannings- och forskningsministeriet. I Danmark finns ett mer fristående nationellt råd för yrkesutbildning, som bl.a. har i uppgift att ge Utbildningsministeriet råd i olika frågor som har med yrkesutbildning att göra.

Mot bakgrund av den uppdelning av ansvar och uppgifter mellan departement och myndigheter som kännetecknar svensk statsförvaltning är det naturligt att i Sverige inrätta ett sådant råd vid Statens skolverk. Ordförande i rådet skulle kunna vara Skolverkets generaldirektör eller överdirektör eller en representant för arbetsgivarnas eller arbetstagarnas organisationer. Bestämmelser om rådet bör införas i förordning (1991:1121) med instruktion för Statens skolverk.

Bland rådets uppgifter bör ingå att, mot bakgrund av arbetsmarknadens förändringar och andra samhällsförändringar, kontinuerligt diskutera förutsättningarna för en fortsatt utveckling av yrkesutbildningarna. Rådet bör stimulera till forskning och utvecklingsarbete inom olika delområden. Det nationella åtgärdsprogram för samverkan mellan grundskolan och arbetslivet som föreslås bör diskuteras i rådet.

I rådets uppgifter bör även ingå analys av program mål och programstrukturer samt åtgärder för att stödja utveckling av kvalitet, regional fördelning och dimensionering av yrkesutbildning, internationaliseringsfrågor, kopplingar mellan yrkesutbildning på gymnasial och eftergymnasial nivå samt till arbetsmarknadsutbildning m.m.

4.10 Övriga samverkansfrågor

4.10.1 Samverkan kring dimensionering av yrkesutbildning

Hur yrkesutbildningen skall möta arbetsmarknadens nyrekryteringsbehov är en återkommande fråga i relationen mellan skolan och arbetslivet. Ungdomarnas intresseinriktningar möter inte alltid arbetsmarknadens behov. Från arbetslivets sida har olika former av miss match mellan arbetsmarknadens efterfrågan och gymnasieskolans utbud av yrkesutbildning påtalats. Ett ofta upprepat förslag till lösning på matchningsproblemen är att öka anpassningen till arbetslivets behov genom arbetsmarknadsprognoser och återgång till centrala beslut om dimensionering.

Fram till 1991 beslutade Skolöverstyrelsen om vilka utbildningar en kommun fick inrätta. Besluten grundades bl.a. på arbetsmarknadsprognoser av olika slag. Det visade sig dock svårt att göra korrekta bedömningar av arbetsmarknadens utveckling.

Under 1980- och 1990-talet har tilltron i Sverige varit liten till s.k. manpower-planning, dvs. att man genom central prognostisering långsiktigt kan förse arbetsmarknaden med ett nytillskott av yrkesutbildade i rätt antal och med relevant kompetens. En orsak till detta är arbetsmarknadens växande komplexitet och de snabba skiftningarna i fråga om den kompetens som efterfrågas. Svårigheterna att förutse effekterna av den teknologiska utvecklingen och den produktivitetsstegring – i sin tur en effekt av ökad konkurrens och ekonomins internationalisering – har också bidragit till svårigheter att förutsäga utvecklingen med hjälp av olika prognosinstrument.

Försöken att styra intagningen till gymnasieskolan genom dimensionering av antalet utbildningsplatser och därmed anpassa utbildningsutbudet till arbetslivets behov innebar också att en stor grupp elever togs in på sina andrahandsval. Följden blev lägre studiemotivation och att många ungdomar aldrig började arbeta inom de yrkesområden utbildningen förberett dem för.

Genom riksdagens beslut med anledning av propositionen *Ansvar för skolan* (prop. 1990/91:18, 1990/91:UbU4, rskr. 1990/91:356) fick kommunerna ansvaret för invånarnas tillgång till

gymnasieutbildning och kommunal utbildning för vuxna. I propositionen *Växa med kunskaper* (prop. 1990/91:85) menade regeringen att kommunerna så långt möjligt skulle dimensionera gymnasieskolan efter elevernas intressen och studieval. Utbildningsväsendet skulle i allt större utsträckning organiseras så att det kunde möta både individens och samhällets krav på ett livslångt lärande. Med detta perspektiv behövde gymnasieskolan bli en skola där varje individ möttes utifrån sina skilda förutsättningar och behov.

”Detta betyder inte bara att elevernas efterfrågan på utbildning skall vara mera styrande för utbudet än det är i dag, utan också att systemet måste göras så flexibelt att en enskild studerandes behov av en särskild studiegång tillgodoses.”

Av Skolverkets rapport *Skolan och den föränderliga ekonomin* framgår att de principer för styrning av gymnasieskolans dimensionering och utbud av olika utbildningar som riksdagen fastställde 1991 (prop. 1990/91:85, 1990/91:UbU16) i huvudsak fungerar tillfredsställande. Elevernas val av utbildning återspeglar inom de flesta program arbetsmarknadens efterfrågesvängningar.

4.10.2 Lokal anpassning till arbetslivets behov

I studien *Dimensionering för vem – vilka utbildningar erbjuds 16-åringar i Norden?* (Skolverkets rapport nr. 177 i samverkan mellan Skolverket i Sverige och Utbildningsstyrelsen i Finland, 1999) försöker man urskilja olika typer av anpassning. En *generell* anpassning kan innebära en relativt enkel justering av utbudet, så att man t.ex. på orter med hög industrisysselsättning också tillhandahåller ett större utbud av industrirelaterade utbildningar. En *sektorsanpassning* kan innebära en mer specialiserad anpassning av utbudet i förhållande till en på orten eller i regionen dominerande bransch – eller på mindre orter till och med företag. Utbildningen anpassas till specifika behov som man anser att just denna bransch (eller detta företag) har.

En tredje typ av anpassning innebär att utbildningen på en *breddare* front anpassas till det lokala näringslivets utseende och *funktion* – snarare än till deras konkret uttryckta behov. En sådan utbildningsanpassning sker mer till en övergripande struktur utan att vara direkt knuten till ett enskilt företag eller någon speciell bransch och kan även inkludera mer teoretiska utbildningar. Resultatet blir ett tämligen brett spektrum av utbildningar – också på skilda nivåer – som på olika sätt hämtar sin praktik från de områden som dominerar på orten.

De fallstudier som gjorts inom ramen för den svensk-finska studien har visat få exempel på direkta anpassningar till arbetslivet. I den mån man funnit exempel på lokal anpassning har den varit av det generella slaget, dvs. utbildningsutbudet har anpassats i förhållande till de arbetsplatser som finns på en ort. Man pekar emellertid på de specialutformade programmen i Sverige som i dag tar emot ca 5 procent av samtliga elever. Dessa program har många gånger en mer direkt anknytning till det lokala arbetslivet.

Mot bakgrund av de faktiska förhållandena i dag torde risken vara begränsad för ökad inlåsning och sårbarhet som en följd av ökad lokal samverkan och anpassning av yrkesutbildningarna.

4.10.3 Dimensioneringsprinciper i de nordiska länderna

Vilka strategier som används för styrning, planering och genomförande av gymnasial utbildning är av central betydelse för arbetsmarknadens utveckling. Dessa strategier har förändrats flera gånger under 1900-talets gång som en följd dels av samhällsutvecklingen i stort, dels av olika skolpolitiska reformer. Tre förändringar framträder tydligt i utvecklingen:

- Urvalsskolan har ersatts av rätten till utbildning; en skola för alla,

- Parallellskolesystemet har ersatts av ett system som i hög grad integrerar yrkesförberedande och studieförberedande utbildningsvägar,
- Parallellt med de båda föregående förändringarna har beslutsrätten i dimensioneringsfrågor decentraliserats från staten dels till kommunerna, dels till de studerande själva.

Det kan konstateras att inget annat land i Sveriges närområde har elevens val som enda vägledande princip för dimensionering av utbildning. I Norge skall elevernas intresse, liksom i Sverige, vara vägledande, men det ökade inslaget av arbetsplatsförlagd utbildning efter Reform 94 har medfört att arbetsmarknadens behov alltmer börjat styra utbudet av utbildning på grund av beroendet av praktikplatser.

I Finland skall dimensioneringen bygga på en avvägning mellan arbetslivets och elevernas behov. Såväl kvantitativt som kvalitativt inriktade prognoser görs både på nationell och lokal nivå. I Norge ansvarar fylkeskommunerna för dimensioneringen av utbildningen på gymnasienivå. I Danmark ansvarar amten för de teoretiska gymnasieskolorna och yrkesskolorna är självständiga och statsfinansierade. I Danmark och på Island kan eleverna söka till utbildning i hela landet. I Norge är utbudet begränsat till fylket och alla fylken kan inte erbjuda all utbildning. För tio utbildningsyrken har Danmark också infört begränsningar.

Trots skillnaderna mellan ländernas olika system och principiella utgångspunkter föreligger inga större olikheter i fråga om hur elevernas önskemål tillgodoses. I Sverige får drygt 80 procent av eleverna sina försthandsval tillgodosedda. I Finland var 1994 motsvarande andel 87 procent. Hur läget är i Finland i dag kan inte bedömas då statistik saknas, men det förefaller som om procenten sjunkit.

4.10.4 Projektarbetet

Riksdagens beslut med anledning av propositionen *Gymnasieskola i utveckling - kvalitet och likvärdighet* (prop. 1997/98:169) våren 1999 innebär att de elever som påbörjar sina gymnasiestudier från hösten 2000 skall göra ett projektarbete om 100 gymnasiepoäng. I propositionen ansåg regeringen att projektarbetet skall bedömas av handledare och extern bedömare i förening. Som medbedömare bör anlitas personer från andra gymnasieskolor, högskolan, arbets- och samhällslivet. Under en inledningsperiod bör staten svara för vissa kostnader för utbildning av handledare och bedömare samt produktion av IT-material.

Projektarbetet på program med yrkesämnen bör, enligt regeringen, utformas så nära verkliga arbetsuppgifter inom programrets område som möjligt och det bör finnas en tydlig koppling mellan programmålen och projektarbetetsuppgiften. Därigenom kan helheten i den kompetens eleverna uppnått under utbildningen lyftas fram och åskådliggöras.

Statens skolverk har fått i uppdrag av regeringen att ta fram mål för projektarbetet och modeller för hur projektarbetet i praktiken skall kunna genomföras. De förslag Skolverket redovisat visar, enligt arbetsgruppen, att det finns goda möjligheter att ge projektarbetet en varierande karaktär på olika program.

Projektarbetet bör också i många fall kunna genomföras på en arbetsplats. Det kan ske i samband med antingen arbetsplatsförlagd utbildning (APU) eller deltagande i försöksverksamheten med lärande i arbetslivet (se vidare kap. 9 samt bilaga 3).

Extern medbedömning kan, enligt arbetsgruppen, bidra till att öka både kvaliteten och legitimiteten i yrkesutbildningarna. Genom arbetslivets medverkan vid bedömningen av arbetsuppgiften kan projektarbetet även bidra till att stödja framväxten av nya samverkansformer mellan skolan och arbetslivet samt med andra skolor och stimulera till uppbyggnaden av olika nätverk mellan skolor och lärare. Sådana nätverk kan också innebära ett stöd för de deltagande skolornas kvalitetsarbete. Det är dock ytterst skolans yrkeslärare som ansvarar för betygsättningen.

Regeringen har ställt vissa medel till Skolverkets förfogande för utbildning av handledare och medbedömare samt för att planera för

övriga stöd- och stimulansåtgärder som verket anser vara nödvändiga. I Skolverkets regleringsbrev för 2001 kommer ytterligare medel att avsättas för kompetensutveckling inom området.

Medverkan av externa medbedömare vid projektarbetet kan även mera långsiktigt innebära vissa merkostnader för skolorna. I de fall projektarbetet genomförs under en APU-period eller inom ramen för försöksverksamheten med lärande i arbetslivet är det rimligt att skolorna reglerar eventuella kostnader för medbedömningen i samband med de avtal som sluts mellan skolan och arbetsplatsen.

I vårpropositionen 2000 (prop. 1999/2000:100) aviserade regeringen att den i budgetpropositionen för 2001 avsåg att återkomma med ett förslag om ökad undervisningstid för samtliga program i gymnasieskolan. I budgetpropositionen för 2001 (prop 2000/01:1) föreslår regeringen att antalet undervisningstimmar i gymnasieskolan utökas, dels generellt för samtliga nationella och specialutformade program med 30 timmar, dels ytterligare 30 timmar för program med yrkesämnen. Regeringen motiverar den generella ökningen med att det krävs mer resurser för projektarbetet än för det tidigare specialarbetet om 20 poäng. Den särskilda ökningen på program med yrkesämnen syftar till att ge förutsättningar för en högre måluppfyllelse främst i kärnämnen svenska, matematik och engelska. Enligt arbetsgruppen bör det generella tillskottet om 30 timmar även kunna användas till att täcka kostnader som uppstår i samband med att externa medbedömare anlitas.

Ett beredningsarbete pågår för närvarande i regeringskansliet om bestämmelser i gymnasieförordningen om externa medbedömare. Arbetsgruppens uppfattning är att det på kort tid inte är möjligt utveckla ett system med externa medbedömare för projektarbeten. Arbetsgruppen anser därför att behovet av något slags övergångsbestämmelser bör övervägas i beredningsarbetet.

För närvarande bör det som regeringen uttalat i frågan vara tillräckligt för att skolorna lokalt skall kunna påbörja uppbyggnaden av det nödvändiga nätverket. Detta bör också vara utgångspunkten för Skolverkets informations- och stödarbete.

4.10.5 Utveckling av yrkeslärares roll och funktion

Möjligheten att genomföra gymnasiala studier i form av arbetsplatsförlagt lärande skall ses som ett alternativ till den etablerade, i huvudsak skolbaserade, utbildningsvägen. Det är samtidigt ytterst angeläget att även undervisningsformerna på nationella program med yrkesämnen som i huvudsak genomförs i skolförlagd form utvecklas i riktning mot ökad arbetslivsanknytning.

Det är också angeläget att se arbetsplatsförlagt lärande som en möjlighet att utveckla yrkeslärares roll och funktion. Lärarrollen för lärare i yrkesämnen står inför stora förändringar. Framtidens yrkeslärare kommer att samverka i arbetslag tillsammans med bl.a. lärare i allmänna ämnen och fungera som utbildningsledare i nära samarbete med arbetslivet. Utbildning av handledare på arbetsplatserna, uppföljning av lärlingsutbildning m.m. kommer att ingå i deras tjänster.

I 1998 års ekonomiska vårproposition (prop. 1998:150) anslogs drygt 41 miljoner kronor i tilläggsanslag som får användas till kvalitetsförbättrande insatser för yrkesutbildningar i gymnasieskolan generellt. Tillsammans med reservationer motsvarande cirka 20 miljoner kronor står omkring 60 miljoner kronor till förfogande för olika insatser. Arbetsgruppen konstaterar att regeringen givit Skolverket i uppdrag att använda 40 miljoner kronor under en treårsperiod från år 2000 för att stimulera en utveckling av yrkesutbildningarna inom de områden som arbetsgruppen här har pekat ut som angelägna.

Arbetsgruppen ser positivt på de uppdrag regeringen givit Skolverket om att genomföra kvalitetsförbättrande insatser för gymnasieskolans yrkesutbildningar samt kompetensutveckling för en vidgad lärarroll för lärare i yrkesämnen. Regeringen har dessutom i annat sammanhang avsatt 50 miljoner under två år för kompetensutveckling av lärare i yrkesämnen. I *Samverkan, ansvar och utveckling - Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning* (skr. 1999:121) aviserar regeringen att ytterligare medel

skall avsättas för gemensam kompetensutveckling av lärare i kärnämnen och karaktärsämnen.

Dessa satsningar lägger, enligt arbetsgruppen, en grund för utveckling av gymnasieskolans yrkesutbildningar. Inte minst bör de stimulera till en ökad samverkan mellan skolan och arbetslivet.

4.10.6 Internationalisering

4.10.6.1 Utbildnings- och praktikmöjligheter inom EU

Under åren 1995-1999 deltog inom ramen för Leonardo da Vinci I, enligt rapporten *Genomförande av yrkesutbildningsprogrammet Leonardo da Vinci i Sverige*, sammanlagt närmare 1500 svenska ungdomar i 117 olika projekt som innebar praktik för ungdomar i grundläggande yrkesutbildning förlagd till utlandet.

De ungdomar som intervjuats i samband med utvärderingen anser att deras utbildningar fått en högre status på skolan genom deltagandet i Leonardo-projekten. Utlandspraktiken har varit berikande ur det yrkesmässiga perspektivet och den har ökat kunskaperna och intresset för kärnämnen, särskilt engelska. Praktiken har även bidragit till den personliga utvecklingen.

Leonardo da Vinci II, Europeiska kommissionens nya mobilitetsprogram, syftar bl.a. till ge unga människor arbetslivserfarenhet och möjlighet till personlig utveckling genom ökad rörlighet över nationsgränserna. Programmet skall även stimulera samarbete mellan olika yrkesutbildningsorganisationer. Inom programmet ryms olika praktik-, utbytes- och studiebesöksaktiviteter. T.ex. kan studerande i grundläggande yrkesutbildning under tre veckor till nio månader praktisera i företag eller utbildningsorganisationer.

För ett mobilitetsprojekt utgår ett bidrag om maximalt drygt 40 000 kronor per deltagare. En förutsättning för deltagande är samarbete mellan två eller flera länder i Europa.

Arbetsgruppen anser det värdefullt att skolorna fortsätter att delta i olika projekt inom ramen för Leonardo da Vinci II.

I Danmark har sedan 1992 en utveckling av utlandspraktik pågått inom ramen för institutionen PIU – Praktik i Utlandet. Bakom initiativet har stått företrädare för skolan, näringslivet och det politiska livet. En utvärdering av PIU visar samma positiva effekter som Programkontorets utvärdering av Leonardo da Vinci I visat, bl.a. är man övertygad om att de ungdomar som gjort praktik utomlands har bättre förutsättningar att hävda sig på den inhemska arbetsmarknaden.

Europeiska unionens råd har beslutat främja rörligheten för personer som genomgår utbildning¹⁹. För att främja sådan rörlighet bör enligt beslutet ett dokument utarbetas kallat ”EUROPASS-Utbildning”. Europass är således ett dokument som intygar att en eller flera delar av en yrkesutbildning (utbildningsperiod) genomförts i ett annat EU-medlemsland än det egna. När det gäller processen vid utarbetandet av Europass krävs, konstateras i beslutet, samordning på gemenskapsnivå, eftersom systemen och bestämmelserna för utbildning skiljer sig åt i medlemsstaterna. I Sverige har Internationella programkontoret för utbildningsområdet (tidigare Svenska EU Programkontoret) ansvaret för att implementera Europass.

Europass är ett dokument som möjliggör att delar av en utbildning fullgörs utomlands i syfte att fördjupa och bredda den egna utbildningen utan att den samlade utbildningstiden förlängs. Genom Europass dokumenteras och verifieras att delar av utbildningsmålen uppnåtts i ett annat EU-land än det egna. Europass täcker inte kostnaderna för utbildningsperioder i ett annat EU-land. EU-programmen Leonardo da Vinci och Sokrates erbjuder vissa möjligheter till täckning av kostnader för resa och uppehälle vid utbildningsperioder utomlands. Studiestöd kan utgå i vissa fall. I 3 kap. 22 § studiestödslagen (1999:1395) samt i 3 kap. 23, 23 a, 23 b §§

¹⁹ Rådets beslut av den 21 dec 1998 om främjande av europeiska utbildningsavsnitt i varvad utbildning, däribland lärlingsutbildning.

studiestödsförordningen (1973:418) finns bestämmelser om de villkor som gäller vid studier i andra länder.

Arbetsgruppen menar att det är angeläget med en översyn av det nationella regelverket i syfte att avlägsna eventuella hinder som kan försvåra deltagandet i Leonardo da Vinci II och utnyttjandet av Europass och i övrigt stimulera skolorna till fortsatt arbete med internationalisering. Internationella Programkontoret bör ges i uppdrag att utreda förutsättningar och möjligheter för utlandspraktik inom ramen för arbetsplatsförlagd utbildning i gymnasieskolan.

4.10.6.2 Yrkesolympiaden World Skills

Vartannat år arrangerar den världsomspännande organisationen World Skills (tidigare Youth Skills Olympics) en internationell yrkesolympiad. Det övergripande syftet är att skapa intresse för yrkesutbildning nationellt och internationellt. Deltagarna väljs ut i nationella uttagningsstävlingar. De tävlande får vara högst 22 år. Sverige har deltagit vid 3 olympiader sedan 1995, men tävlingarna har hållit på sedan 1950. Vid den senaste olympiaden i Montreal deltog 34 länder i 41 yrkesgrenar. Det svenska yrkeslandslaget bestod av 18 ungdomar i åldern 18 till 22 år. Sverige tog en guldmedalj (florist) och en bronsmedalj (svetsning), ytterligare sex deltagare fick diplom för berömliga insatser.

Bakom det svenska deltagandet står Arbetsmarknadens Yrkesråd, ett samarbetsorgan mellan SAF och LO. Staten har genom Skolverket givit ett visst bistånd bl.a. till utgivningen av tidningen Yrkeslandslaget, som huvudsakligen informerar om yrkesutbildning och arbetsliv.

Arbetsgruppen anser att yrkesolympiaden är ett bra sätt att uppmärksamma yrkesutbildning och att den ger tillfälle till internationell benchmarking av svensk yrkesutbildning. Ett fortsatt svenskt deltagande är därför, enligt arbetsgruppen, så värdefullt att det motiverar ett fortsatt och utökat statligt engagemang.

5 Finansiering av yrkesutbildning

Arbetsgruppens förslag: Regeringen bör tillsätta en *utredning* med uppgift att komma med förslag till hur ett framtida system skall utformas för finansiering av samverkan, arbetsplatsförlagd utbildning och lärande i arbetslivet i den gymnasiala yrkesutbildningen.

För framtiden krävs ett helhetsgrepp i fråga om finansiering av samverkan mellan skolan och arbetslivet samt arbetslivets medverkan vid arbetsplatsförlagd utbildning och andra former av lärande i arbetslivet. I detta avsnitt redogörs dels för hur yrkesutbildning finansieras i några länder, dels beskrivs hur frågan om ersättning till företagen för medverkan vid arbetsplatsförlagd utbildning har utvecklats.

5.1 Finansiering av yrkesutbildning inom Europeiska Unionen

Företagens intresse av yrkesutbildning och kompetensutveckling präglas huvudsakligen av ett förtjänstinriktat cost-benefit-perspektiv. Staten har, å sin sida, flera starka skäl att satsa på yrkesutbildning. Dels finns kravet att skapa förutsättningar för ekonomisk tillväxt och konkurrenskraft, dels ligger det i statens roll att skapa mer jämlika möjligheter för alla, integration av svaga grupper i arbetslivet och ökade möjligheter till delaktighet i samhällslivet i syfte att stärka social sammanhållning och politisk stabilitet. Ansvar för finansieringen av yrkesutbildning på grundläggande nivå skall delas

mellan arbetsgivarna och staten. I fråga om eftergymnasial utbildning har även den enskilde individen ett ekonomiskt ansvar.

I samtliga EU-länder har staten påtagit sig ett ansvar för finansieringen av yrkes- och lärlingsutbildningen²⁰. I fråga om traditionell lärlingsutbildning ersätter staten arbetsplatserna för de kostnader som uppstår, t.ex. minskad produktivitet hos handledaren. Staten bidrar också till att ersätta företagen för den lärlingslön som dessa betalar till sina lärlingar. Den statliga finansieringen av yrkesutbildning kan ske

- genom nuvarande eller framtida inkomster eller löner, normalt i form av finansiellt stöd,
- genom marknadskontroll, avtalade eller administrativa regleringar,
- som betalningar i överensstämmelse med likvärdighetsprincipen,
- genom återutdelning.

I alla EU-länder finns en blandning utifrån olika antaganden om direkta och indirekta kostnader för företagen, staten och individerna. De olika finansieringsmodellerna kan delas in i följande grupper:

1. *Den liberala formen* (Storbritannien). Näringslivet definierar i stor utsträckning kvantitet och kvalitet för både grund- och påbyggnadsutbildning. Staten fastställer kvalifikationsnivåer men reglerar inte vilka vägar som skall leda till certifiering.

2. *Den nykorporativistiska modellen* (Danmark). Arbetsmarknadens parter styr finansieringsprocessen. Staten begränsar sig till att ge stöd till gemensamma överenskommelser.

²⁰ Training for a changing society, CEDEFOP 1998 (Europeiskt centrum för utveckling av yrkesutbildning)

3. *Den interventionistiska vägen* (Frankrike). Staten är den huvudsakliga aktören men involverar även arbetsmarknadens parter.

4. *Det duala utbildningssystemet* (Tyskland). Ett särfall av korporativistiskt styrning, skol- och företagsbaserat utbildningssystem. Utbildningsinnehållet och certifikaten kontrolleras genom gemensamma överenskommelser. Finansieringen baseras på liberala principer med korporativistiska inslag, dvs. kollektiva förhandlingsavtal om ersättningar för utbildningskostnader.

5.1.1 Finansieringsformer

5.1.1.1 Företagsfinansiering

Företagsfinansiering finns t.ex. i Danmark och Frankrike och är reglerad i lag. I Danmark bidrar arbetsgivare och fackföreningar till en fond som betalar ut bidrag till de arbetsplatser som tar på sig ett utbildningsansvar. I Frankrike sker finansieringen genom att företagen betalar obligatoriska bidrag som täcker hela vägen från grundläggande- till påbyggnadsutbildning. Det företag som inte betalar bidrag kan beläggas med en särskild skatt. I Storbritannien finns däremot inga skyldigheter reglerade i lag. Kostnaderna för utbildning på en arbetsplats betalas i princip av företagen själva.

5.1.1.2 Statlig finansiering

Ansvar för utveckling och underhåll av yrkesskolorna ligger på staten i Danmark, Tyskland och Frankrike. För finansiering av utbildning utanför företaget finns i flertalet länder fonder som skapats genom avgifter från arbetsgivarna och fackföreningarna. I Frankrike finansierar staten utbildning för särskilda målgrupper. Företag som tar på sig ett stort utbildningsansvar får en särskild skattelättnad.

5.1.1.3 Individuell finansiering

Detta förekommer knappast i de fyra länderna. I några fall får den enskilde själv betala för påbyggnadsutbildning. Den enskilde kan då göra skatteavdrag, vilket i praktiken innebär att staten blir medfinansier.

5.1.2 Arbetsmarknadens parter inflytande

I Danmark deltar arbetsmarknadens parter i förhandlingar på nationell, regional och lokal nivå. I Tyskland deltar parterna på arbetsmarknaden i beslutsprocessen på yrkesutbildningsområdet både på federal, länder- och regional nivå. I Frankrike deltar parternas organisationer inom ramen för en kollektivt framförhandlad fond på regional nivå och sektorsnivå. I Storbritannien har fackföreningarna ett begränsat inflytande, eftersom yrkesutbildning huvudsakligen finansieras av arbetsgivarna.

5.1.3 Exempel på finansiering i några länder

5.1.3.1 Norge

Norsk yrkesutbildning på grundläggande nivå består av två år i vidaregående skole som följs av två års lärlingskap på en arbetsplats. Utbildningen inleds med att eleven genomgår en av 13 s.k. grundkurser (1999 har antalet ökat med 2 stycken) och fortsätter med vidaregående kurs 1 (VK1) och vidaregående kurs 2 (VK2) som innebär en stegvis specialisering. VK2 genomförs vanligen som lärlingsutbildning. Den elev som inte får (eller inte vill ha) en lärlingsplats kan slutföra sin utbildning genom att gå VK2 i form av ett tredje skolförlagt år. Lärlingsutbildningen innebär att lärlingen är anställd och får lärlingslön. VK2 avslutas både för lärlingarna och

för dem som gått den skolförlagda utbildningsvägen med en fag- eller svennepröve.

Staten bidrar med 60 000 NOK till företagen när lärlingsutbildningen påbörjas och med ytterligare 14 000 NOK när eleven genomgått fag- eller svennepröve. Det samlade statliga bidraget under två år motsvarar på ett ungefär kostnaden för ett års skolbaserad utbildning i Sverige på ett nationellt program med yrkesämnena (1998).

5.1.3.2 Finland

Grundläggande yrkesutbildning i Finland genomförs vanligen i särskilda yrkesskolor och motsvarar den yrkesutbildning som i Sverige ges på program med yrkesämnena. Utbildningstiden varierar mellan två och tre år och består av grundläggande studier, specialisering och valbara studier. Diskussioner har förts om att göra yrkesutbildningen mer enhetlig genom att förlänga den till tre år för alla, varav minst sex månader skall utgöras av lärande på en arbetsplats.

Lärlingsutbildning erbjuds i Finland i form av lärande i arbete som förenas med mer teoretiskt inriktade studier som bedrivs i en yrkesskola. Utbildningstiden varierar mellan ett och fyra år. Antalet lärlingar har successivt ökat under de senaste fem åren. 1997 var antalet lärlingar 36 300, 53 procent var kvinnor. 7 200 diplom utfärdades efter slutförd lärlingsutbildning.

Staten och kommunerna betalar kostnaderna för den grundläggande yrkesutbildningen (initial vocational training, IVT) med skattemedel. Bidragen grundar sig på beräkningar som görs utifrån det antal elever som fastställts av utbildningsministeriet. Pengarna överförs sedan direkt till dem som ansvarar för yrkesskolorna. I de flesta fall innebär detta att bidragen går till kommunerna som en del i den klumpsumma dessa får i statsbidrag för de samhällstjänster kommunerna är skyldiga att erbjuda.

För lärlingsutbildning distribuerades tidigare bidraget direkt till de lokala lärlingsutbildningskontoren. Sedan år 1999 överförs pengarna i stället till den som ansvarar för ett lokalt lärlingsutbild-

ningskontor. Den totala direkta kostnaden för lärlingsutbildning var 341 milj. FIM 1996. Olika EU-program bidrog med 18 milj. FIM, staten bidrog med 30 milj. FIM och kommunerna med 8 milj. FIM.

Grunden för den statliga finansieringen av lärlingsutbildning är ett enhetsprissystem. Enhetspriset bestäms på basis av föregående års kostnader för lärlingsutbildning. År 1996 fastställde utbildningsministeriet enhetspriset per lärling till 27 000 FIM. Ministeriet fastställer även årligen en fördelning av antalet lärlingsplatser vid de 63 lokala lärlingsutbildningskontoren. Kontoren har inom denna ram rätt att själva kontakta arbetsgivare i olika branscher. Utbildningsministeriet betalar ut pengarna månadsvis till kommunen – eller till ett förbund av kommuner – i relation till uppskattat antal lärlingar.

De lokala lärlingsutbildningskontoren skriver avtal med arbetsgivarna och med de yrkesskolor som skall leverera de teoretiska utbildningsinslagen. Lokalkontoret har rätt att skriva avtal från fall till fall om den bidragsnivå som skall utgå till arbetsgivaren. Av de totala kostnaderna för lärlingsutbildning år 1996 uppgick den del som gick till att ersätta arbetsgivarna för kostnader för lärlingslöner till en tredjedel. Det innebär ett pengaflöde om 124 milj. FIM från de lokala lärlingsutbildningskontoren, dvs. 7 700 FIM per lärling eller 640 FIM per månad. Ersättningarna för lärlingsutbildning betalas månadsvis till arbetsgivarna. Den genomsnittliga kostnaden 1996 för lärlingsutbildningens teoretiska inslag var 15 300 FIM per lärling. Det innebar en överföring av 248 milj. FIM från lokalkontoren huvudsakligen till yrkesskolorna. En liten del av kostnaderna för lärlingsutbildning betalas via den kommunala budgeten och täcker vissa administrativa kostnader.

5.1.3.3 Österrike

Kostnaderna för den arbetsplatsförlagda delen av en lärlingsutbildning täcks av respektive företag och är därmed en utgift för den privata sektorn. Kostnaderna för deltidsyrkesskolorna bärs av offentliga fonder. Det innebär att den största delen av kostnaderna för

lärlingssystemet faller inom den privata sektorn. År 1994 betalade österrikiska företag ungefär 24 miljarder ATS (1,8 miljarder euro eller ca 16 miljarder SEK) för att utbilda sina lärlingar. En stor del av dessa kostnader består av ersättningar till lärlingarna. Ersättningen fastställs för varje lärlingsområde genom kollektivavtal.

Tabell 2. *Månadsersättningar till lärlingar i Österrike (SEK).*

År	1	2	3	4
Murare	5 252	7 875	10 504	11 813
Kontorsassistent	2 963	3 778	5 448	5 633

Utgifter på grund av ett företag åtagit sig att utbilda en lärling reducerar den skatt som företaget skall betala. Staten kompenserar med andra ord, om än indirekt, en del av företagen för deras kostnader för lärlingsutbildning. Staten erbjuder också ett särskilt finansiellt stöd i form av bidrag för ungdomar med behov av stöd. De företag som tar ansvar för dessa ungdomar får ett särskilt bidrag till lärlingarnas löner.

5.2 Finansiering av yrkesutbildning i Sverige

Från slutet av 1800-talet ökade statsbidragen till de lägre tekniska afton- och söndagsskolorna successivt (Nilsson, a.a.). 1907 års utredning menade att statsanslag skulle utgå till lärlingskolor och yrkesskolor efter samma grunder som för det statliga understödet till folkskoleväsendet. Det statliga bidraget skulle gå till lärarlöner medan kommunerna skulle ställa lokaler till förfogande.

I slutet av 1920-talet stod de statliga bidragen till de kommunala verkstadsskolorna för 2/3 av lärarlönerna samt 50 procent av kostnaderna för undervisningsmateriel och utrustning. De proviso-

riskt anordnade verkstadsskolorna för arbetslös ungdom finansierades till 100 procent med statliga medel.

År 1955 beslutade riksdagen väsentligt höjda statliga bidrag till framför allt de kommunala yrkesskolorna. Under 1960-talet infördes ett enhetligt statsbidragssystem för de gymnasiala skolformerna. 100 procent av kostnaderna för lärarlöner kom att bestridas med statsmedel.

Vad gäller elevernas utbildningskostnader har utvecklingen under efterkrigstiden varit att elever inom den reguljära yrkesutbildningen i skolmässig form jämställts med elever inom övrig utbildning på gymnasial nivå. Det har inneburit att statlig studiehjälp utformats på likartat sätt oberoende av utbildningsinriktning.

Sammanfattningsvis kan konstateras att varje reformering av yrkesutbildningen inneburit ökade statliga bidrag inte bara i absoluta tal utan även i förhållande till övriga finansieringskällor. Den senaste kostnadskrävande reformen inom yrkesutbildningsområdet genomfördes under 1990-talet då de två- och treåriga gymnasie-linjerna omformades till treåriga nationella program.

5.2.1 Finansiering av den arbetsplatsförlagda utbildningen

Arbetsgruppen har diskuterat skälen till att pilotprojekten med lärlingsutbildning blivit färre än man hoppats. Orsaker som i olika mån bidragit till detta kan vara att

- skolornas ekonomi inte tillåtit utveckling av verksamhetsformerna,
- skolornas kontakter med det lokala arbetslivet inte varit tillräckligt utvecklade,
- det statliga stödet för att delta i försöksverksamheten med lärlingsutbildning varit för lågt,
- försöksförordningen inte motsvarat de faktiska behoven på arbetsmarknaden,

- ingen ersättning utgår till de företag som tillhandahåller lärlingsplatser.

Förslaget om en lärlingsutbildning utvecklas för första gången i *Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning - Kvalitet och likvärdighet* (Skr. 1997/98:112). Regeringen menar där att finansieringen av lärlingsutbildningen skall bygga på ett vinna-vinna-koncept. Innebörden av detta koncept är i korthet att arbetsplatsen ersätts för kostnaderna under den första delen av lärlingsperioden genom att eleven bidrar till produktionen under den senare halvan. Detta möjliggörs genom att eleven har elevstatus under hela den tid lärlingsutbildningen varar.

Arbetsgruppen menar att konceptet visat sig vara otillräckligt och erinrar i sammanhanget om de problem som finns i systemet för ersättning till de arbetsplatser som tar emot elever för arbetsplatsförlagd utbildning (APU).

I propositionen *Växa med kunskaper* (1990/91:85) skrev regeringen med anledning av förslaget om arbetsplatsförlagd utbildning som en del i gymnasieskolans program med yrkesämnena:

”I den nya gymnasieskolan anges APU som minst 15 % fördelad över de tre åren. Detta ger bättre möjlighet att utifrån lokala förutsättningar anpassa den skolförlagda och den arbetsförlagda delen av yrkesutbildningen. Jag har beräknat kostnaderna för ersättning till företagen för APU med 753,8 miljoner kronor.”

I propositionen angavs den garanterade undervisningstiden för yrkesinriktade program till 2 200 timmar som omräknat till 40 minuters lektionstimmar blev 3 300 lektioner för tre år. Av dessa var 2 508 timmar för yrkesämnena och tiden för APU 825 lektionstimmar (om 40 minuter). Vid en fullt utbyggd organisation 1997/98 beräknades kostnaderna för APU under ett år omfatta ca 51 000 (50 760) elever på program med yrkesämnena. Ersättning till företagen beräknades efter 18 kr per lektionstimme (I de s.k. ÖGY-försöken hade den varit 15 kr per lektionstimme.) Detta gav en total kostnad på 753,8 miljoner kronor ($50\,760 \times 18 \times 825 =$

753 786 000). I propositionen underströk regeringen vidare reformens långsiktiga betydelse för den svenska ekonomin och dess konkurrenskraft samt att de allmänna ekonomiska förutsättningarna krävde en bred uppslutning kring finansieringen. Finansieringsförslaget måste ses som ett gemensamt åtagande för stat, kommun och arbetsliv:

”En betydande del av yrkesutbildningen (minst 15 %) sker ute på arbetsplatserna. Jag anser det därför viktigt att arbetslivets ansvar för yrkesutbildningen också markeras och tydliggörs i finansieringsmodellen. Det innebär att *arbetslivet* får bära kostnaderna för den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen. Det sker administrativt enklast genom att en viss procentuell andel av lönesumman uttaxeras för att finansiera den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen.

Finansieringen enligt denna modell kan ses som en kostnadsfördelning mellan utbildande och icke utbildande arbetsplatser. Bidraget till den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen kan i detta perspektiv anses leda till kostnadsutjämning i rättvisesyfte inom arbetslivet.

Ett kostnadsansvar för arbetslivet genom kopplingen till arbetsgivaravgiften torde också vara en återhållande faktor när det gäller ersättningsnivån till de enskilda företagen.

Jag bedömer, efter samråd med chefen för arbetsmarknadsdepartementet, att en finansiering av den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen är möjlig genom att en viss andel, 0,12 %, av arbetsmarknadsavgiften tas i anspråk.

De totala kostnaderna för den arbetsplatsförlagda delen av utbildningen beräknar jag till 753 miljoner kronor. Tekniskt innebär det att arbetsmarknadsavgiften sänks i motsvarande mån som den nuvarande vuxenutbildningsavgiften höjs. Samtidigt bör benämningen av avgiften ändras till utbildningsavgift. Ändringen innebär att 2 kap. 1 § lagen (1985:691) om socialavgifter måste ändras. Jag har samrått med chefen för Socialdepartementet angående detta.

Inkomsterna från avgiften återförs via det statliga driftbidraget till kommuner, som vidareför det till arbetslivet.”

I propositionen om åtgärder för att stabilisera den svenska ekonomin (prop. 1992/93:50, bet. 1992/93:SfU 9, rskr. 1992/93:157) som en följd av överenskommelsen mellan regeringen och socialdemokratiska arbetarpartiet om ett antal ekonomisk-politiska åtgärder, togs utbildningsavgiften bort.

Olika kommuner och olika branscher har därefter hanterat ersättningsfrågan på mycket skilda sätt. Vissa kommuner har betalat ersättning för APU, andra har gjort det när branschen har krävt ersättning för att över huvud taget ta emot elever. Att ersättningen till arbetsplatserna uteblivit är vanligare än att den betalats ut.

I utredningen *Höj ribban!* (SOU 1994:101) konstaterar utredaren att kommunerna numera får ett kommunalt utjämningsbidrag för all kommunal verksamhet, däribland skolan.

”Detta gör det knappast möjligt att längre beräkna hur stor andel arbetslivet ekonomiskt sett svarar för t.ex. vad gäller den gymnasiala yrkesutbildningen.”

Utredaren beskriver vidare tre olika vägar att reformera ersättningsystemet för APU så att den del av statsbidraget som ursprungligen ingick i statens bidrag till kommunerna för APU (753 milj. kr) verkligen skall komma att tillfalla arbetslivet.

Det första alternativet innebär att branschorganisationerna ansvarar för att APU fungerar enligt bestämmelserna. Arbetsgivaravgiften sänks generellt med 0,12 procent. Branschorganisationerna tar ansvaret för att APU omfattar minst 15 veckor och beslutar om vilken ersättning till medlemsföretagen som skall utgå per elevvecka.

Det andra alternativet innebär att staten tar hand om utbetalningen till kommunerna för APU. 0,12 procent av arbetsgivaravgiften överförs till Skolverket. Regeringen fastställer lägsta ersättningsbelopp till arbetsplatser per elevvecka för APU. Kommunerna utbetalar ersättning till arbetsplatserna under läsåret och får

därefter ansöka hos Skolverket om återbetalning av motsvarande lägsta belopp upp till minimigränsen 15 veckor över tre läsår.

I det tredje alternativet gör arbetsplatserna avdrag för APU vid redovisningen av arbetsgivaravgiften. Regeringen fastställer lägsta ersättningsbelopp som gäller per elevvecka för APU. Detta belopp får den arbetsgivare som under en månad har haft elever i APU dra av vid den månatliga uppbörden av arbetsgivaravgifter.

Utredaren stannar efter olika överväganden vid det tredje alternativet. Det är relativt enkelt att administrera och stimulerar arbetslivet att ta emot elever i APU.

5.2.2 Finansiering av försöksverksamheten och framtida finansiering av lärande i arbetslivet

Arbetsgruppen har diskuterat hur kvaliteten skall kunna höjas i den del av den gymnasiala yrkesutbildningen som förläggs till arbetslivet. En förutsättning för en kvalitativ utveckling av samverkan mellan skolan och arbetslivet samt lärande i arbetslivet i gymnasieskolan är att finansieringsfrågorna får en långsiktig lösning. Det behövs även en översyn av det nuvarande systemet för finansieringen av arbetslivets medverkan vid arbetsplatsförlagd utbildning.

För den fortsatta försöksverksamheten med lärande i arbetslivet lämnar staten ett bidrag till huvudmännen om 15 000 kronor per elev som deltar (2000:690). Bidraget är främst avsett att användas som ekonomisk ersättning till de arbetsplatser som samverkar med skolhuvudmännen samt även i övrigt för att underlätta införandet av försöksverksamheten. Förordningen gäller för utbildning som påbörjas före den 1 juli 2003. Det innebär att det senast till hösten 2002 behöver finnas en långsiktig och stabil lösning av hur lärande i arbetslivet skall finansieras.

Arbetsgruppen anser att kostnaderna för lärande i arbetslivet även i framtiden skall fördelas mellan staten/kommunerna och företagen/verksamheterna. Denna fördelning kan ske på olika sätt. Grundläggande krav på ett sådant fördelningssystem är att det är

enkelt att administrera och att det är överblickbart, dvs. att rättigheter och skyldigheter är klara för dem som berörs av systemet. En huvudprincip skall vara kostnadsneutralitet mellan de arbetsgivare som direkt deltar i yrkesutbildning och de som inte gör det.

Systemet bör även medge stöd till lokal samverkan, t.ex. i form av deltagande i utvecklingsråd och programgrupper samt handledarutbildning.

Mot bakgrund av ovanstående föreslår arbetsgruppen att en utredning tillsätts för att se över det nuvarande finansieringssystemet för den arbetsplatsförlagda utbildningen i gymnasieskolan och för att lägga ett förslag till hur kostnaderna för samverkan mellan skolan och parterna på arbetsmarknaden skall utformas samt hur arbetsplatserna skall ersättas ekonomiskt för sin medverkan vid APU och lärande i arbetslivet.

